

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	3
ÖZET	4
GİRİŞ	5

BÖLÜM I

BAŞLANGICINDAN 1917 DEVRİMİNE KADAR RUSYA TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.1 RUSLARIN SOY KÖKENİ	7
1.2 RUSLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKMALARI VE MOSKOVA PRENSLİĞİ	9
1.3 MOSKOVA PRENSLİĞİNDEN-KORKUNÇ İVANA KADAR GEÇEN KARANLIK GÜNLER	11
1.3.1.CENGİZ VE ARDILLARI	14
1.3.2. ALTINORDU DEVLETİ	15
1.3.3. TİMUR İMPARATORLUĞU	16
1.4 KORKUNÇ İVAN VE ASYANINI FETHEDİLMESİ	19
1.5 RURİKLERİN SONA ERMESİ, AVRUPA'DA SANAYİ DEVRİMİ VE ROMANOF LAR	22
1.6 RUSLARIN ORTA ASYA SİYASETİ	23

BÖLÜM II

AYNI DÖNEMDE ORTA ASYA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. TÜRKİSTAN COĞRAFYASI VE BU COĞRAFYANIN PARÇALANMASI	25
2.1.1 BÖLGEDE ETNİK ALGI	27
2.1.2 İSLAM	28
2.1.2.1 Geleneksel İslam ve Dini Tarikatlar	30
2.2 FERGANA VADİSİNİN STRATEJİK ÖNEMİ VE GÜÇ MÜCADELELERİ	31
2.3 İKİ NEHRİN SULADIĞI COĞRAFYADA DİRLİK VE DÜZENLİK KURMA MÜCADELELERİ	33

BÖLÜM III

1917 DEVRİMİ VE ORTA ASYANIN YENİDEN TANZİMİ

3.1. RUS AVRASYACILIĞI VE DEVRİM	35
3.2 SOVYETLEŞTİRME POLİTİKALARI	37
3.3 DAYANIŞMA GRUPLARININ YENİDEN OLUŞTURULMASI	39
3.3.1 YERELCİLİK VE KOLHOZLAR	40
3.4 SULTAN GALİYEV, SULTAN GALİYEVCİLİK VE MİLLİ KOMÜNİZM	41
3.4.1 PANİSLAMİZM VE PANTÜRKİZM	45
3.4.1.1 Ceditçiler	47
3.4.2 MÜSLÜMAN SİYASAL PARTİLER	48
3.4.2.1 Basmacı Hareketi	51

BÖLÜM IV

1985-1991 GORBAÇOV REFORMLARI VE ÇÖZÜLME

4.1 ÇÖZÜLMENİN ANA HATLARI	53
4.2 BAĞIMSIZLIĞINI KAZANAN DEVLETLER	55
4.3 BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNUN (BDT,CIS) KURULMASI	55

BÖLÜM V

BAĞIMSIZ ÖZBEKİSTAN'IN KURULMASI VE ULUSLAR ARASI TANINMA

5.1. SİYASAL İKTADARIN TEŞKİLİ VE DEVLET YAPISI	56
5.2. SİYASAL MUHALEFET VE TOPLUMSAL ÖRGÜTLENMELER	60
5.3.SİYASAL MUHALEFET OLARAK MUHAMMED SALİH	62
5.4.1991-2013 ARASINDA YAPILAN SEÇİMLER VE ÖZBEKİSTAN DEMOKRASİSİNİN TARTIŞILMASI	68
5.5. DEVLET BAŞKANI KERİMOV SONRASINA YÖNELİK SENARYOLAR	72

SONUÇ	76

KAYNAKLAR	78

KISALTMALAR

- SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- SSÖC: Sovyet Sosyalist Özbekistan Cumhuriyeti
- a.g.e.: Adı Geçen Eser
- a.g.m.: Adı Geçen Makale
- BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
- CIS: Commonwealth of Independent States
- MUSKOM: Merkezi Müslüman Komitesi
- RKP: Rus Komünist Partisi
- BAŞREVKOM: Başkır Devrim Komitesi
- ÖKP: Özbekistan Komünist Partisi

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Türkistan'da yerleşik Türklerin yaşadıkları yerlerin Rus işgaline uğramaya başlaması ile bütün Türkistan Bölgesi aşamalı bir şekilde Rus hâkimiyetine girmiştir. Bilinç olarak; İslâm paydasından başka ortak paydası bulunmayan ve bölünmüş haldeki Türkistan coğrafyası, Çarlık Rusya'nın Ruslaştırma politikaları karşısında mevcut yapılarını korumada zorlanmıştır. Bölgenin hâkimiyetini elinde tutmak isteyen Ruslar, herhangi bir isyana neden olmamak için eğitim kurumları başta olmak üzere, toplumsal yapıda köklü değişiklikler getirmemişlerdir. 20. Yüzyılın sonuna gelindiğinde bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya'nın 'yeni' ulusları, yüzyılın ilk yıllarında demokrasi sınavı vermişlerdir. Çalışmamızda Orta Asya'da demokrasi denemelerine bir örnek teşkil eden Özbekistan Cumhuriyeti ve Erk Partisi Lideri Muhammed Salih ele alınacaktır. Bu bağlamda Özbekistan örneği ile Ortadoğu'da meydana gelen halk ayaklanmalarının zemininin Orta Asya'da mevcut olma ihtimali göz önünde bulundurulacak ve demokrasinin Özbekistan için bugüne kadar ne anlama geldiği; yakın gelecekte de Devlet Başkanı İslam KERİMOV sonrasına yönelik senaryolar için de ne anlama geleceği ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Tarihi, Türkistan Tarihi, Hokand Hanlığı, Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı, Basmacılar, Ceditçiler, Milli Komünistler, Sultangaliyecilik, Gorbaçov, Özbekistan Cumhuriyeti, Erk Partisi, Muhammed Salih.

SUMMARY

As from second half of the 19. Century, Turkstan, inhabitant Turks, gradually occupied and controlled by Russian Empire. Social conciss of the Turkstan population were just Islam and geography have divided different outonomic pieces, whic gave chance to Russian occupaying territories easily. Broken social solidarity in Tukstan geography gave them difficulties for keeping their traditional institutions and resisting Tsardom Russia's Russifying policy. Tsardom Russia; for keep going to domination in Turkstan territories, have not brought radical change in social structure include traditional education system in order to do not trigger uprising. When it reached end of 20.century "new nationalities" of Central Asia had their independence and new states have given examination for democratic political life. One of the example was Ozbekistan Republic, that we work on and as a political Party ERK and her Leader Muhammed Salih is also subjected in our work as well. These manners, we compared Middle East's Arab Spring and Central Asian countries and questioned if both region have same social bas efor uprising. At the same time we have discussed what is the meaning of democracy for Ozbekistan, and what is the possible effects on the countrie's social and political life of changing Leader (prominently in a near future) of the Ozbekistan, Kerimov, has also discussed.

Key Words : Russian History, Turkstan History, Hokand Hanship, Buhara Hanship, Hive Hanship, Basmacis, Ceditists, Nationalist Communists, Sultangaliyevism, Michael Gorbhacev, Ozbekistan Republic, ERK Party, Muhamed Salih

GİRİŞ

Özbekistan, 1924 yılından 1991 yılına kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yönetimi altında kalmıştır. Sovyet Sosyalist Özbekistan Cumhuriyeti adı altında SSCB'ye ekonomik ve siyasi anlamda bağlı olarak yönetilen bu ülke, 1985 yılında Sovyetler Birliği'nin başına geçen Gorbaçov'un 'yeniden yapılanma' ve 'açıklık' adını verdiği reform çalışmalarının bir sonucu olarak; 1991 yılında bağımsızlığını ilan edip, Komünist Partisi'nin SSCB'ye bağlı olarak sürdürdüğü yönetime son vermiştir. SSCB tarihteki yerini almaya başlarken, Birliğin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler 20. Yüzyılın sonunda 'Yeni Orta Asya' politikalarının merkezini oluşturmuştur.

SSCB döneminde yüze yakın etnik grup ortaya çıkarılarak on beş tanesi ulus düzeyinde yapılandırılmıştı. Bu on beş ulustan biri Özbekistan'dır. Orta Asya Türk topluluklarının yakın geçmişte Hive Hanlığı, Buhara Emirliği ve Hokand Hanlığı adı altında üç geleneksel siyasi birlik içinde yaşadıklarını düşündüğümüzde, ayrıştırmanın boyutu daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Toplulukları birbirinden ayıran Sovyetleştirme politikasının bir sonucu olarak, bağımsızlığını kazanan **Beş Türk Devleti** 21.yüzyıla 'merhaba' demiştir.

Özbekistan'da Demokrasi Hareketleri: Muhammed Salih ve Erk Partisi, başlığını taşıyan çalışmamız beş bölümden oluşacaktır:

Birinci Bölümde; başlangıcından 1917 Devrimi'ne kadar Rusya Tarihi ele alınacak, Rusların soy kökeninden başlayarak, Cengiz Han ve ardılları tarafından kurulan devletlerin Rusya'nın tarih sahnesine çıkışına olan etkisine değinilerek devrimden önce Çarlık Rusya'nın uyguladığı Orta Asya Politikası değerlendirilecektir.

İkinci Bölümde; batıda Hazar Denizi'nden başlamak üzere, doğuda Altay Dağları'na; güneyde Hindukuş Dağları'ndan, kuzeyde Kırgız bozkırlarına kadar uzanan ve 6 milyon kilometrekarelik bir alanı kaplayan **Türkistan coğrafyasının**, Rus hâkimiyetine girmeden önceki tarihî süreci ele alınacak, bölgedeki dini ve etnik algının varlığı sorgulanacaktır. Fergana vadisinin stratejik önemi ve bu bölgeyi yönetmek isteyen Rusya'nın, diğer güçlerle olan mücadelesi irdelenecek ve söz konusu bölgede yerel düzeyde birlik kurma mücadeleleri ele alınacaktır.

Üçüncü Bölümde; 1917 Devrimi ile gerçekleştirildiği düşünülen Rus Avrasyacılığı'nın temel tezleri çerçevesinde Sovyetleştirme politikaları ele alınacaktır. Bu politikalar sonucu şekillenen Türkistan toplumunda dayanışma gruplarının yeniden oluşturulmasına tanıklık edeceğiz. 1917 Devrimi ile filizlenen Sultangaliyecilik ve 1920'lerin sonunda, başta Sultan Galiyev olmak üzere, Sovyet Müslümanlarının tasfiyelerini, İslamcı Siyasal Partiler ışığında ele alacağız. Milli Komünizmin üçüncü dünya ülkelerine olan zihinsel etkisinin önemi tartışılacaktır.

Dördüncü Bölümde; Gorbaçov ve reformları ele alınacaktır. Bağımsızlığını kazanan devletler zikredilecek, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulması ile ortaya çıkan yeni Avrasyacı düşüncelere değinilecektir.

Beşinci Bölümde; Özbekistan'ı bağımsızlığa taşıyan süreç ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bağımsızlıktan sonra Devlet Başkanı olan İslam KERİMOV'un, otoritesini kurma yolunda izlediği yol, Muhammed Salih'in sınır dışına çıkması ile tamamlanacaktır. Birlik Hareketi'ni kuran ve siyasi hayatına Erk Partisi'nde devam eden Muhammed Salih'in siyasi kimliğinin şair kişiliğinin önüne nasıl geçtiği incelenecektir. 2013 yılına kadar Özbekistan'da yapılan seçimlerin istatistikleri verilecek ve bu ülke için demokrasi kavramının ne anlam ifade ettiği tartışılacaktır.

Son Bölümünde; Kerimov sonrası senaryolar tartışılacaktır. Demokrasi ile bağlantılı olarak bölgede varlığını sürdüren aşiret sisteminin devlet yönetimine olan etkisi ortaya koyulacaktır. Mevcut Devlet Başkanı'nın bir halef işaret etmemesi, kabileleri dengede tutabilecek bir siyasal seçkin grubun olmaması ve bununla bağlantılı olarak Orta Doğu'da meydana gelen ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin bir benzerinin, bu coğrafyada meydana gelme ihtimali üzerinde tartışılarak çalışma tamamlanmış olacaktır.

BÖLÜM I

BAŞLANGICINDAN 1917 DEVRİMİNE KADAR RUSYA TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.1 RUSLARIN SOY KÖKENİ

Slavların Hint-Avrupa menşeli kavimlerle aynı ırktan oldukları antropolojik ve dil araştırmalarıyla kanıtlanmıştır. VI. Yüzyıl Bizans kayıtlarıyla, IX-X. yüzyıl Arap kaynaklarındaki bilgiye göre Slavların sarışın bir kavim oldukları bilinmektedir. Fin ve Türk ırklarına mensup kavimlerle komşu olmaları yüzünden, Slavların gittikçe Turanlı unsurlarla karışmaya başladıkları ve ilk ırki özelliklerini tedricen kaybettikleri anlaşılıyor ⁽¹⁾.

Slav (Slovene) adına ilk defa, eserini MS VI. Yüzyılın başlarında yazan, Nazians'h Pseudo Cesarios'un kitabında rastlanmaktadır. Slav, sözünün ne anlama geldiği bilinmiyor; bu isim de, birçok kavmin adında olduğu gibi menşei ve manası açıklanamamaktadır. Dil, arkeoloji ve bitki adlarının araştırmasından çıkan sonuçlara göre, ilk Slav vatanının Vistul (bugünkü Polonya'nın en uzun nehridir) nehrinden başlayarak Pripet havzasını (bugünkü Ukrayna sınırları içinde) işgal ettiği anlaşılıyor. Bunun batı, kuzey, doğu ve güney sınırları kesinlikle tespit edilemiyor. Bu saha güneyde Karpatların (ağırlıkla bugünkü Romanya sınırları içinde) eteklerine dayanmış olmalıdır; batıda, Elbe nehrine (Çek Cumhuriyeti'nin kuzeyinde doğan nehirdir, Almanya topraklarından geçerek Hamburg'tan Kuzey Denizi'ne dökülür) kadar uzandığını iddia edenler varsa da, bu hususta kesin bir şey söylemek için deliller yoktur ⁽²⁾.

Göktürk Kağanlığının kurulmasından sonra (M.S. 552) Avarların bir kısmı İdil (Volga) nehrini aşarak Avrupa'ya geçmişler ve 568'e doğru, Pannonya (Roma İmparatorluğu'nda bir eyaletin adı. Sınırları bugünkü Avusturya'nın doğusu, Slovenya, Hırvatistan ve Sırbistan'ın kuzeylerinin bir bölümü ve Macaristan'ın

¹⁾ KURAT, Akdes Nimet, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Basım, 1987, Ankara, s. 3.

²⁾ KURAT, a.g.e. s. 3-4.

batısı) merkez olmak üzere, büyük bir Avar İmparatorluğu kurmuşlardı. Slavların yaşadığı yerlerin Avarlara tabi olduğu biliniyor. Slavlar bu suretle uzun zaman Avar hâkimiyetinde kalmışlardı. Bu yeni durum onların tarihi gelişmeleri üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Slavların faal bir unsur olarak ilk defa tarih sahnesinde görünmeleri, Balkanlarda ve Bohemya'da yerleşmeleri, ilk siyasi teşkilatlarını kurmaları ve hatta etnik bakımdan ve karakter itibariyle değişmeleri Avar hâkimiyetinin tesiriyle olduğu anlaşılmaktadır. V. Hazar Kağanlığı, VII. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Avrupa'nın en büyük siyasi teşkilatıdır.

Doğu Slavlardan Polyan, Radimic, Severyan ve Vyatic gibi büyük ailelerin Hazarlara tabi oldukları ve vergi ödedikleri biliniyor. Kiev'de, sonraları, 'Pasinga' (paşinga veya basinga) adı ile bir Hazar valisinin bulunması ve Kiev'in bir mahallesinin Hazarlar (Kozare) adı ile anılması, burada Hazar hâkimiyetinin derecesini göstermek için yeterlidir (3).

İdil ile Kama nehirlerinin birleştikleri sahada (bugünkü Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin bulunduğu yer), VI. Yüzyıl sonundan itibaren bir devlet kurmuş olan Bulgar Türkleri ile Doğu Slavları arasındaki temas, mesafe uzaklığından dolayı, oldukça geç başlamıştır. Slavlar, Volga ve Oka nehirlerini takiben aşağıya inmeğe başladıktan sonra, İdil Bulgarlarıyla da temas kurmuşlardır. Hazar Kağanı'na tabi olmakla beraber, iç işlerinde tamamıyla serbest olan Bulgarlar, Kiev-Rus Devletiyle ve Volga'nın yukarısındaki Rus şehirleriyle ilişki kurmuş ve Rus Devletinin hem ekonomik, hem kültürel gelişmelerinde önemli rol oynamışlardır(4).

Doğu Slavları, ilk yurtlarından çıkıp Dnepr nehrinin (bugünkü Ukrayna sınırları içinde) başlarına doğru ilerleyerek yavaş yavaş Rus Ovasını (Doğu Avrupa Ovası olarak bilinir, bugünkü Ukrayna, Belarus, Moldova, Estonya, Letonya ve Litvanya'nın bulunduğu yerlerdir) işgal ettiler. Rus tarihçilerinin, üzerinde ısrarla durdukları gibi, Doğu Slavlarının yayılışlarında yaşama tarzlarında, nihayet Rus milletinin teşekkülünde ve Rus Devletinin siyasi gelişmesinde, Doğu Slavlarının

3) KURAT, a.g.e. s. 5-6.

4) KURAT, a.g.e. s. 7.

VII.-VIII. yüzyıldan beri işgal ettikleri sahanın coğrafi durumu ve tabii şartlarının etkisi büyük olmuştur. Bu alan esas itibariyle düzdür. Ancak yer yer tepeler göze çarpar. Volga ve Dnepr nehirlerinin doğdukları yerlere tekabül eden coğrafyada tepeler ve yükseltiler bulunur. Bir başka karakteristik özelliğe bu bölgedeki nehirlerin çokluğu (5).

Slav'larının dini inanışlarına gelince, onlar bütün iptidai kavimlerde olduğu gibi, tabiat kuvvetlerini canlı birer varlık diye kabul eden ve her kuvveti bir ilaha isnat etmek şeklinde meydana gelen bir tür animizmdi. Bu şekli ile Slavlarda din telakkisinin çok basit bir merhalede kaldığı anlaşılıyor; eski Slav Mitolojisinin yok denecek kadar fakir oluşu da bunu göstermektedir(6).

1.2 . RUSLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKMALARI VE MOSKOVA PRENSLİĞİ

Normanlar yani İsveçlilerin ataları, VIII. yüzyıldan itibaren Ladoga (Avrupa'nın en büyük gölüdür, St. Petersburg sınırları içindedir) ve İlmen (Rusya'da Novgorod Oblastı sınırları içinde yer alır) Göllerinin çevrelerinde yaşamışlardır. Doğu Slavlarını hâkimiyetleri altına alan Normanlar hem eşkıya, hem tüccardılar. Bir müddet sonra Ladoga gölünün güneyinde Rus (Norman) şehirleri tesis edilmiş ve buralara yerleşen yerli Fin ve Slav ahaliden vergi olarak kıymetli kürkler ve değerli eşya toplanmaya başlanmıştı. Şehirlerin çokluğu yüzünden Normanlar bu çevreye Gardar veya Gardaraki adını vermişlerdi ki bu "*şehirlerin yeri*" anlamına geliyordu. VIII. yüzyıl içinde Ladoga - İlmen gölü çevresine tümüyle nüfuz eden Normanlar, Belozero ve Yukarı Volga ile Dnepr nehri istikametine yayılmaya başlamışlardı. Bunlar Volga nehri yoluyla aşağı inerek Bulgar ve Hazar illerine ulaştıkları gibi, Dnepr boyunca Karadeniz'e inerek oradaki Slavlarla da temas kurdular. Doğu Avrupa'da faaliyete geçen bu insanlar hem istilacı, hem tüccar, hem eşkıya idiler. Kendilerine tabi Fin ve Slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri ticaret emtiası olarak Hazar pazarlarına ve hatta İslam memleketlerine getirerek, satarlardı. Aynı zamanda

5) KURAT, a.g.e. s. 8.

6) KURAT, a.g.e. s. 12.

Bizans ile de ilişkilerinin olduğunu ve ücretli askeri kıtalar halinde Bizans imparatorlarının hizmetine girdiklerini de biliyoruz.⁷

Rus adının (Slavcası-Rus, Rusi) menşei ve mahiyeti hakkında ileri sürülen birçok görüşün en doğrusu Norman Okulu tarafından kabul edilenidir. Bu görüş şöyle ifade edilmektedir: Rus adının eski şeklinin *Rusi* olduğu göz önünde bulundurulursa, bunun Finedeki *Ruotsi* den alınmış olduğu sonucuna varılır. Finler ise, Maeller gölü (Stockholm çevresi) yanında yaşayan İsveçlilere Ruotsi derlermiş; bunun aslında İsveççe 'Roeder' (Almanca - "*Ruderer*" yani kayıkçılar, kürekçiler) sözü olduğu anlaşılıyor. Finler bugün dahi İsveçlilere "*Ruotsi*" adını verirler; (Estonca-Rots); Finler kendilerine "*Suomi*" derler; bu söz Slavcaya *Sum* (Sumi) şeklinde geçmiştir; bu suretle Finedeki "*Ruotsi*" de Slavcaya evvela "*Rusi*" sonra "*Rus*" olarak geçmiş ve Slavlar İsveç'ten gelenlere umumiyetle "*Rus*" (Rusi) demişlerdir. Norman zümrelerinin yerli Slav ahalisini hâkimiyetleri altına alarak, şehirler, yani ticaret ve siyaset merkezleri kurmalarıyla hâkim sınıf derecesine yükselmeleri mümkün olmuş ve bundan dolayı "*Rus*" adı gittikçe daha çok siyasi bir mefhumu ifade etmiştir. Hazar hâkimiyetinin zaafa uğraması nispetinde Rus Knezlerinin (Prenslüklerinin) siyasi faaliyet çevreleri genişlemiştir. Kiev'de Rus başbuğların hâkimiyeti ele geçirmelerini takiben Orta Dnepr boyu "*Rus Yurdu*" adını almıştır. X. yüzyıl içinde İsveç'ten yeni Norman zümrelerinin gelmesi kesilmiş, Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle Slavlar ile Ruslar hem din, hem dil bağlarıyla birbirlerine bağlanınca, iki unsur büsbütün kaynaşmış, "*Rus*" adı yerli Slav ahaliye de teşmil edilmiştir. 9. Yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa iki siyasi nüfuz alanına bölünmüş durumdaydı. Güneyde Hazarlar, Kuzeyde ise Normanlar, yani Ruslar. 860'larda Askod ve Dir adlı iki Vareg (Viking kabileleri) lideri Kiev'de hâkimiyeti ele almışlardır. Bunlar arasında en kudretlisi Rurik idi; öyle ki bir müddet sonra Kuzeydeki bütün Slav ve Fin zümreleri onun hâkimiyetini tanıdılar. Geniş bir mıntıkeyi idaresi altına almaya muvaffak, ve yerli Slav ve Fin uruğları üzerinde hâkimiyetini tesis etmesi ***Rurik'in Rus devletinin kurucusu olarak kabul edilmesine*** sebep olmuştur (⁸).

⁷) KURAT, a.g.e. s. 16-17.

⁸) KURAT, a.g.e. s. 17-19.

Rus Devletinin ilk tarihi siması; Rurik'in yakın akrabası olduğu anlaşılan Oleg'dir. Kiev, İskandinavya-Bizans ticaret yolu üstünde bulunduğu gibi, Hazar hâkimiyeti zamanında da önemli bir ticaret ve idare merkezi idi. Kiev'in coğrafi konumunun şehrin korunması için elverişli olması, Oleg'i, devletin merkezini kuzeyden güneye nakletmesinde önemli bir sebep teşkil etmiş olabilir. Zaten, Oleg'in Kiev'de yerleşmesiyle ki Rus Devleti tam anlamıyla kurulmuş sayılmaktadır. Oleg'in Kiev'e yerleşmesiyle Rus tarihinin “*Kiev Devri*” başlamıştır (9).

X. yüzyılın sonunda I. Vlademir tarafından Hıristiyanlık kabul edilmiş, XI. yüzyıla gelindiğinde devlette bölünme eğilimi baş göstermiştir. Toprakların bir kısmı Kiev'in egemenliğinden kurtularak birbirinden bağımsız feodal derebeyleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 11. Yüzyılda 60, 12. Yüzyılda 130'dan fazla yeni şehir ortaya çıkmıştır. II. Vlademir'in 1132'de ölmesi ile Kiev Devleti yıkılmıştır.

1.3 MOSKOVA PRENSLİĞİNDEN-KORKUNÇ İVANA KADAR GEÇEN KARANLIK GÜNLER

XIII. yüzyılda (1237-38 yılları arasında) Rusya'nın kaderi değişmiş ve bu değişimde doğal sınırlardan oluşmayan ve savunmadan yoksun Rus coğrafyasının belirleyici olduğu bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu yıllarda Orta Asya'nın büyük bir kısmını ele geçirmiş olan Moğol ordusu için Avrupa'ya giden yol üzerinde bulunan, sürekli ilerlemesine elverişli, yerleşik insanların oturduğu bu topraklar küçümsenemezdi (10).

Cengiz Han'ın torunu Batu Han komutasındaki Moğol Orduları Rusların yaşadıkları bu topraklara girerek Kiev'in kuzeyindeki şehirlere kadar her şeyi yakıp yıkmışlardır. Bütün Rusya'nın Kuzeyi ve Kiev'i yakıp yıktıktan sonra yağmalanmış Güneyi Altın Ordu'nun himayesine girmiştir. Halka dokunmayan ama belli oranlarda vergiye bağlayan Moğollar, Rus Devletini ortadan kaldırmışlar ve bu toprakları iki buçuk asır

⁹⁾ KURAT, a.g.e. s. 21.

¹⁰⁾ d'ENCAUSSE, Helene Carrere Tamamlanmamış Rusya, Ötüken Yayınları, Çev: Reşat Uzman, İstanbul, 2003, s. 44.

boyunca ellerinde tutmuşlardır. Bu süre içinde Moğollar Rus prenslerini yerlerinde bırakmışlar, Prensler de işgalcilerle halk arasında arabuluculuk yapmıştır. En çok vergiyi toplayan Prensler Moğollar tarafından korunarak kendi aralarındaki mücadelelerinde desteklenmiştir. Ayrıca, Prensler “*Yarlık*” adı verilen yasal yetki ile donatılmışlardır. İşgalcilere bağımlı kılınmış Prenslerle Moğollar arasında garip bir ilişki oluşmuş ve bunun gerçek ve değişmez kurbanı Rus halkı olmuştur. Halkın gözünde otorite; şiddet ve sömürülmeyle özdeşleşmiştir. Rus tarihi boyunca pek çok kere kendisini gösterme fırsatı bulan ve böylesine mutsuz bir köylü sınıfın kalbine yerleşmiş olan anarşist eylemlerin gelişmesinden, her türlü iktidarı reddetme ve otoriteyi temsil eden herkese karşı bir başkaldırma mizacına şaşmamak gerekir⁽¹¹⁾.

Rus Devlet yapısını ortadan kaldıran Moğollar; işgal dönemi Kiev Knezliği'nin gerilemeye başlamasıyla artan Prensler arasındaki mücadeleyi her zaman kullanmışlardır. Böyle olduğu için de Ruslarda işgale karşı ortak hareket etme duygusu kişisel çıkarların gerisinde kalmıştır. Her şeye rağmen, işgal dönemi Rus devlet yapısında reddedilemeyecek bir miras bırakmıştır. Bunların başında maliye ve gümrük sahalarından birçok Moğolca kelimenin Rus diline geçmesi gelmektedir. Çok iyi vergi toplayıcı olan Moğollar kişi başına vergiyi zorunlu kıldıkları için, Rusya'da ilk nüfus sayımı o dönemde yapılmıştır. Devletin siyasi teşkilatlanması ve mülkiyet temellerinin atılması, hükümet etme tarzının etkinliği, posta servisi ve haber alma servisi de Moğol mirası arasındadır. Ayrıca Kiev'de ve Kuzeybatı şehirlerinde bilinmeyen idam cezası Rusya'ya Moğollar tarafından sokulmuş ve daha sonra muhafaza edilmiştir. Rusçaya Moğolcadan geçen palaç (cellat) kelimesi bu uygulamaların hafızalarda kalan izidir⁽¹²⁾. Moğol işgali Rusya'yı Avrupa'dan koparmış ve Avrupa'da görülen Rönesans ve Reform hareketlerine Rusya'nın katılmaması Rusların tarih sahnesinde yerlerini almasını geciktirmiştir⁽¹³⁾. Aralarındaki mücadele bitmek bilmeyen Rus prensliklerinden Moskova Prensiği yavaş yavaş güçlenmeye ve diğer Prensliklere üstünlüğünü kabul ettirmeye de yine bu dönemde başlamıştır. Moğolların yukarıda bahsettiğimiz en çok vergiyi toplayan Prese tanıdığı ayrıcalıkları, Moskova Prensiğinin bu yükselişinin nedenleri arasında

¹¹⁾ d'ENCAUSSE, a.g.e. s. 45.

¹²⁾ d'ENCAUSSE, a.g.e. s. 48.

¹³⁾ d'ENCAUSSE, a.g.e. s. 48.

gösterebiliriz. Rus tarih okulunun babası sayılan Karamzin bu durumu şöyle açıklamaktadır.

“Rusya’nın Batu Han tarafından istila edilmesi ülkemizi derinden sarstı... Ama bu felaket bir iyiliğin, birliğimizin tohumlarını taşıyordu. Moskova, büyüklüğünü Hanlara borçludur”(¹⁴).

Moskova (Moskva) şehri, adını aynı ismi taşıyan nehirden almıştır; bu isim, Fin menşeli olsa gerektir. Şehrin kuruluşu hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte XII. yüzyıl ortalarında Knez Yuri Dolgoruki tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir. Moskova adı, vakanamerelerde ilk defa 1147’de geçer, sonra 1156 ve 1176 yıllarında Moskov, Kuckova, ve Moskva, diye anılır (¹⁵).

Moskova’nın diğer Prenslıklere olan üstünlüğü; coğrafyadan kaynaklandığı kadar, yükselmeleri için gerekli olan, Hanların sağladığı korunmadan ve Moğolların koydukları aşırı vergiler sebebiyle halkın kızgınlığını rakiplerine göre daha iyi birleştirme becerilerinden ve siyasi niteliklerinden kaynaklanır. Rusya’nın Kuzeydoğusunda bulunan Moskova’dan geçen büyük nehir, o yıllarda ülkede mevcut olan tek ulaşım kanalı olduğundan Moskova’yı diğer şehirlerden üstün kılmıştır. XIV. Yüzyılın başında Prenslığın başında muazzam servetine imada bulunularak kese anlamında Kalita takma adı verilen I. İvan bulunuyordu. I. İvan, 1327’de isyan eden Tver Prensine karşı halkını ezmek üzere Han ile askeri iş birliğine girmekten çekinmemiştir. Mükâfat olarak Büyük Prens unvanını aldı ve ülkenin genelinde vergi toplama hakkı elde etti. İşte bu sebeplerden Moskova XIV. Yüzyılın ortalarından itibaren, hala işgal altında olan ama prenslerin kendilerine özgü bir iktidar oluşturdukları ülkede siyasi merkez haline gelmiştir. Moskova aynı zamanda prenslerin, Moğolların kovulması için gerekli kuvvetleri giderek toplanmasına da imkân tanıyordu (¹⁶).

¹⁴) d’ENCAUSSE, s. a.g.e. 49.

¹⁵) KURAT, a.g.e. s. 88.

¹⁶) d’ENCAUSSE, a.g.e. s. 50-51.

Rusya topraklarının bir araya toplanmasına ilişkin dönüşümün ilk safhası, Novrogod şehrinin Rusların eline geçmesi ile XV. Yüzyılın son döneminde sona ermiştir. Bu dönemde Rusya birleşmeye doğru giderken Moğollar ise parçalanma sürecine girmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun Altın Ordunun eski hanlıklarını yanına çekmeye başlaması da bu parçalanma sürecine etki etmiştir. 1452 yılında Altın Ordu'nun bir prensi olan Kasım Han'ın imparatorluktan ayrılarak bir devlet kurması ve Rus egemenliğini kabul etmesi Moğolların Ruslarla olan ilişkilerindeki değişimi görmek için iyi bir örnektir ⁽¹⁷⁾.

1.3.1 CENGİZ VE ARDILLARI

Moğol İmparatorluğu 1206 yılında kurulmuş eski bir Asya imparatorluğudur. Hun imparatorluklarının yıkılmasından sonra Kırgız halklarından çıkan Yesügey Han'ın oğlu Cengiz Han İmparatorluğu kurmuştur. Dünyanın %22'sine yayılmış ve tarihin bitişik sınırlara sahip olmuş en büyük İmparatorluğudur. Cengiz Han'dan sonra oğlu Ögeday babasının fetihlerini tamamlamıştır. Moğol İmparatorlunun ardılları Altın Orda Hanlığı, Çağatay Hanlığı, İlhanlılar ve Kubilay Hanlığıdır.

Cengiz Han (1206-1227) daha hayattayken, fethettiği toprakları Moğol geleneklerine göre kendi oğulları arasında paylaştırmıştır. Mükemmel kumandanlığı ve tecrübeli devlet adamlığı ile kendisini ispatlayan oğlu Cuci'ye Altay Dağları ve Batı Sibirya'dan başlayarak İdil-Ural bölgesi ve ötesini vermiştir. Bunlara ilâveten Cuci Han'a batıda "*Moğol atlarının basabileceği her yer*"i fethetme hakkı tanınmıştır. Böylece Dest-i Kıpçak olarak da bilinen bu coğrafyada Cuci Devletinin temelleri atılmış, fakat Cuci Ulusu'nun büyümesi ve tabii sınırlarına erişmesi Cuci'nin oğlu Batu Han (1227-1255/56) zamanında gerçekleştirilen ikinci Kıpçak seferinin neticesinde mümkün olmuştur. II. Kıpçak Seferi (1229-1242), yeni oluşan Cuci Ulusu'na Volga Nehri ile Karpat Dağları ve Tuna Nehri'nin ağzına kadar uzanan Batı Dest-i Kıpçak bozkırlarını açtığı için Batu, Altın Orda'nın ilk hanı kabul edilmektedir. Yapılan seferler sonucunda, 1236 yılında İdil Bulgar Devleti, 1237-1238 yıllarında Rus Knezlikleri hâkimiyet altına alınmıştır. 1240 yılında Kiev

¹⁷⁾ d'ENCAUSSE, a.g.e. s. 53.

fethedilmiş, batıya yani Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan üzerine sefer yapılmıştır. Avrupalılar, başlarına gelebilecek olayların korkusunu yaşarken, Batu Han aniden ordusunu geri çevirmiş, çünkü başkent Karakurum'da Ögeday Kağan vefat etmişti. Neticede Batu Han'ın seferleri sonucunda Dest-i Kıpçak, Harezm, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İdil Bulgar Devleti'nin topraklarında Altın Orda Devleti kurulmuştur (18)

1.3.2. ALTINORDU DEVLETİ VE SONA ERMESİ

Batu Han'ın seferlerinin sonucunda kurulan bu devlet, daha sonra Altınordu Devleti olarak anılacaktır. Temellerinin Cuci Han tarafından atılmış olmasından dolayı, Doğu kaynaklarında bu devlet Cuci Devleti olarak geçiyordu. Ancak 1290'larda Ordu adı ortaya çıkmıştır ki, bu kelime Cuci Devleti'nin sonuna kadar kullanılmıştır. 'Altın Ordu' tabiri ise ancak Batu Han'ın kurmuş olduğu devletin "izin bile kalmadığı" dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Bu tabire ilk olarak 1564 yılı civarında yazılmış olan Kazan Kroniklerinde rastlanmaktadır. Bu tabirin ortaya çıkması altın ve kıymetli kumaşlarla süslü olan hanın karargâhıyla ilgilidir. XIV. yüzyıl seyyahı İbn Batûta, hanın karargâhını şöyle anlatmaktadır:

"Özbek Han, süslenmiş olağanüstü bir altın otağda oturur. Otağ, altın yapılarla kaplı ağaç çubuklarından yapılmıştır. Ortasında ayakları gümüş, üstü değerli taşlarla süslü bir taht mevcuttur"(19).

Cuci Han'ın oğlu Batu Han devletin topraklarını batıya doğru genişletmiştir. Cuci'nin toprakları ise Batu Han ve ağabeyi Orda Han arasında paylaştırılmıştır. Devletin doğusuna Ak Orda, batısına ise Gök Orda adı verilmiştir. Altın Orda olarak adlandırılmış olan devlet ise Gök Orda'dır. Batu Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Berke Han geçmiştir. Berke Han döneminde İslamiyet'in kabulü ve Özbek Han zamanında bütün ülkeye yayılması ile Altın Orda, Türk İslam Devleti hâline gelmiştir. Berke Han'dan sonra ise sırasıyla Mengü, Timur Han, Özbek Han,

¹⁸⁾ Orta Asya Türk Tarihi, Editör: Ahmet KANLIDERE, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2011, s. 105.

¹⁹⁾ KANLIDERE, a.g.e. s. 105.

Canıbek Han geçmiş ve devletin gücünü korumuşlardır. Berke Han zamanında Altın Orda, bölgenin en güçlü devletlerinden biri hâline gelse de Büyük Moğol Hanı'na, yani Moğolistan'a olan bağlılık hâlâ devam ediyordu. Ancak ondan sonra tahta çıkan yeğeni Mengü Timur (1266-1282) Altın Ordu'yu tamamen müstakil bir devlet hâline getirmeyi başarmış ve kendi adına para bastırmıştır. Mengü Timur da aynen Berke gibi bir taraftan İlhanlılarla mücadele etmiş, diğer taraftan da Rus Knezlikleri ile yakından ilgilenmiş ve bir nüfus sayımı daha yaptırmıştır ⁽²⁰⁾.

Berdibek Han'ın (1357-1359) ölümünden sonra karışıklıklar baş göstererek Hanlar ve Prenslar arasında kanlı boğuşmalar başlamıştır. Toktamış Han, Aksak Timur'un yardımıyla, Altın Ordu'nun başına geçerek devletin birliğini yeniden kurmuş, fakat Timur'un 1391 ve 1395 yıllarında Toktamış'a karşı yaptığı seferler sonunda Altın Ordu temelinden sarsılarak yaşama gücünü kaybetmiştir. Cengiz Han yasasına göre, Osmanlı'larda yapılanın aksine kardeşler öldürülmediği için, pek çok Prens egemenlik iddiasında bulunmayı kendileri için hak sayması yüzünden birçok rakip aile taç ve taht mücadelesine girişmiştir. Seyit Ahmet Han (1445-1481) öldükten sonra Altın Ordu'da kişilik sahibi bir Han tahta çıkamamış Hanın oğulları arasında süren boğuşmalar devam etmiş, 1502'den sonra da Altın Ordu bir devlet olmaktan çıkarak devlete ait bölgede beş ayrı hanlık meydana getirilmiştir ⁽²¹⁾.

Altın Orda Devleti'nin öncülü Moğol İmparatorluğudur. Ardılları ise Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Sibir Hanlığı ve Nogay Hanlığı'dır. Tarih sahnesine çıktıklarından itibaren çeşitli Türk kavimleriyle karşılaşan ve yan yana yaşayan Ruslar, yaklaşık üç asır boyunca Türk İslam Devleti olan Altın Orda'nın hâkimiyetinde kaldıktan sonra Altın Orda'nın mirasçılarını tek tek ele geçirerek Rus-Türk münasebetlerindeki dengeyi kendi lehine çevirmiş ve Türk Hanlıklarının toprakları sayesinde yayılcılık siyasetini kararlılıkla sürdürmüşlerdir.

1.3.3. TİMUR İMPARATORLUĞU

²⁰⁾ KANLIDERE, a.g.e. s. 104-105.

²¹⁾ KANLIDERE, a.g.e. s. 106.

Timur İmparatorluğu Fars ve İslam medeniyeti unsurları ile Türk-Moğol devlet ve askeri teşkilat unsurlarını bünyesinde barındıran ve soyu Türk-Moğol boylarından biri olan Barlaslara dayanan Çağatay Emiri Timur tarafından kurulmuş bir Türk-İslam devletidir ⁽²²⁾.

Timurlular devrinde Türkistan ve Horasan, İslam mimarisi açısından en parlak dönemini yaşamış, XV. yüzyılın sonlarından itibaren Türkistan, Harezm, Kırım, Kazan ve Azerbaycan'da Çağatay Türkçesi de yüksek bir kültür dili haline gelmiştir. Timur, Semerkant'ı imparatorluğunun başkenti yaptıktan sonra, şehri görkemli mimarî yapılarla donattırıp seferlerde ele geçirdiği şehirlerdeki alimleri, bilim adamlarını ve öğretmenleri Semerkant'a getirtmiştir. Bu nedenle, XIV. ve XV. yüzyıllar Semerkand'ın altın dönemi olarak tarihe geçmiştir. Timur'dan sonra hükümdar olan oğulları ve torunları da aynı şekilde hareket ettiler. Timur ve halefleri döneminde gelişen sanat ve bilim dünyası nedeniyle bu dönem “*Timur Rönesansı*” olarak anılmaktadır.

Timurluların Türkistan'daki hâkimiyeti Özbek, Kazak ve Türkmenlerin günümüze kadar ulaşacak olan tarihlerinin önemli bir parçasını teşkil eder. 1507'de Timurluların Türkistan'daki hâkimiyetine, Özbekler tarafından son verilmiştir. Bu mücadeleler sırasında hanedandan etkinlik gösteren Babür, bu coğrafyada bir başarı sağlayamayınca, önce Afganistan'a, sonra da Hindistan'a çekilerek orada Babür İmparatorluğu'nu kurmuş, Böylelikle Timur hanedanı, Babür'ün Hindistan'da kurduğu devlet ile varlığını koruyabilmiştir.

Timur, 1370-1405 yılları arasında yaptığı seferlerle, Harezm, Doğu Türkistan, İran, Azerbaycan, Hindistan Delhi Sultanlığı, Irak, Suriye, Altın Orda Devleti ve Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu topraklara hâkim olmuştur. Onun fetihleri, sonuçları açısından, Türk Tarihi'ni derinden etkilemiş, böylece, XVI. yüzyıldan itibaren Ruslar Kafkaslar ve Dest-i Kıpçak'a doğru yayılma fırsatı bulabilmiştir. Timur, 1401'e kadar yaptığı dört seferle Irak ve Güney Anadolu'yu, 1398-1399 seferleriyle Hindistan Delhi Sultanlığı'nı, 1401-1402 seferleri ile Suriye'yi fethetmiş 1402'de yapılan

²²⁾ YÜKSEL, Musa ŞAMİL Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1573/17067.pdf>.

Ankara Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'ni mağlup ederek Fetret Devrinin başlamasına neden olmuştu.

Timur'un Türkistan coğrafyasına hâkim olması Özbek, Kazak ve Türkmenlerin günümüze kadar ulaşabilmelerine imkân sağlamıştır. 1398-1399'da Hindistan Delhi Sultanlığı'na düzenlediği sefer ise; bölgedeki siyasî ve kültürel yapının tümüyle değişmesine sebep olmuştur. Ancak Timur'un 1399'da yedi yıl süren Anadolu Seferi'ne çıkıp, 1402 Ankara Savaşı ile I. Bayezid'i yenmesi ve Anadolu'yu ele geçirmesi, Osmanlı-Türk tarihinde ayrı bir yer işgal eder. Anadolu'dan sonra Çin seferine çıkan Timur yolda hastalanarak ölmüştür. (1405)

Timur hanedanından, yalnız, bir şah ve şair olan Hüseyin Baykara (1469-1506) Horasan'da tutunabilmiş,(²³) Başkenti Herat, Orta Asya'nın sayılı kültür merkezlerinden biri olmuştur. Ünlü Türk şair ve ilim adamı Ali Şir Nevai burada yetişmiştir. Baykara'nın oğlu Bediüzzaman'ın hükümdarlığı zamanında, Özbek hükümdarı, Şeybani Muhammed Han'ın başkent Herat'ı ele geçirmesi (1507), Timur hanedanının Türkistan coğrafyasındaki sonu olmuştur. Timur soyundan gelen Babür Türkistan'da başarılı olamayınca, Hindistan'a giderek 1519'da Babür İmparatorluğu'nu kurmuştur.

Timur, Cengiz İmparatorluğu'nu yeniden kurmak amacıyla yola çıkmıştı. İran'ı almış, Hindistan'a seferler düzenlemişti. Karakoyunlu Emir'i Kara Yusuf ve Bağdat Emir'i Ahmet Celayir, Yıldırım Bayazid'e sığındığı zaman Celayir ve Karakoyunlu Beyleri Timur hakkında atıp tuttular. Erzincan'dan kaçan Mutahharten ise Timur'u Yıldırım Bayezid'e karşı kışkırtmıştı. Timur, kendisine sığınan Emirleri geri istediye de, Yıldırım Bayezid bunu reddetmiş ve bundan dolayı Timur ile Yıldırım Bayezid'in araları açılmıştı. Anadolu'ya giren ve Sivas'ı yağmalayan Timur, seçme askerlerden oluşan ordusu ile birlikte Anadolu'da ilerlemeye devam etmiştir. Osmanlı ve Timur

²³)BAYKARA, Hüseyin <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-87194/h/huseyinbaykara.pdf>.

Orduları Ankara'da Çubuk Ovası'nda karşılaşmışlar ve Osmanlı Ordusu yenilmiştir (20 Temmuz 1402)⁽²⁴⁾.

1.4. KORKUNÇ İVAN VE ASYANINI FETHEDİLMESİ

Moğol İmparatorluğu yıkıldıktan sonra siyasi bakımdan görevlerine pek hazır olmayan Rus Devletinin kurucuları, Moğollardan miras kalan mali sistemi ve baskıcı yönetimi benimsemişlerdir. Fakat gerçek ve kalıcı bir devlete sahip olabilmek için söz konusu devletin meşruluğunu sağlamak ve bir doktrin ile donatmak gerekiyordu. Bu gerekler, çok daha acımasız ama siyaseten dikkat çekici bir çar olan, Korkunç takma adlı IV. İvan döneminde temin edilmiştir⁽²⁵⁾.

Büyük Knez III. Vasil, 1533 yılında öldüğü zaman iki oğlu kalmıştı. Bunlardan büyüğü İvan üç yaşında, küçüğü Yuri altı aylık idi. Tahta İvan'ın geçmesi gerekiyordu. Küçüklüğünden dolayı annesi Elena (Yelena) naibe sıfatıyla devlet işlerine bakacaktı. Knezlerin çocukları küçük veya öksüz kaldıkları zaman, Knezler olgunluk çağına gelene kadar, Boyarlar ve Metropolit devlet işlerine birlikte bakarlardı. Oysa burada bütün idare Boyarların eline geçmişti. Boyarlar asil olmadıklarından, asillerin en büyükleri sayılan ve Rurik neslinden gelen Şuyski'ler hâkimiyeti ele almışlar, bir müddet sonra Knez Belski başa geçse de Şuyski'ler Belski'yi yeniden devirmişti. Gerek Şuyski'ler ve gerek Belski'nin, Büyük Knezin, yani İvan'ın, ve kardeşinin terbiye ve tahsilleriyle az alâkadar oldukları, prenslere karşı hiçbir hürmet göstermedikleri, hatta bunlara saygısızlık yapmaktan geri durmadıkları biliniyor⁽²⁶⁾.

İvan 16 yaşını bitirince 1547 yılının başında, tahta çıkış merasimi yapıldı ve Rus tarihinde ilk kez bir Moskova büyük Knezi, Çar unvanını alarak Çarlık tacını Metropolit'in elinden giymiştir. Böylece İvan (IV. İvan), Moskova Çarı sıfatıyla hâkimiyet sürmeye başladı. 1550 yılında, sivil ve ruhani büyüklerden teşekkül eden

²⁴)YÜKSEL, Musa Şamil Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 235, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s18/yuksel.pdf>.

²⁵) d'ENCAUSSE, a.g.e. s. 56.

²⁶) KURAT, a.g.e. s. 143.

bir toplantı yaparak, Rusya'da yürürlükte olan devlet ve kilise kanunları ve nizamlarını ele almıştır. III. İvan zamanında çıkarılan kanunnameden sonra bu defa, daha sonraki kanunlar da bir araya getirilmek suretiyle yeni bir mecelle tanzim edilmiş ve adına “**Çar Kanunnamesi**” denilmiştir⁽²⁷⁾.

Moskova'daki Rus Ordusunda, Batı Avrupa orduları (ve Osmanlı - Türk askeri teşkilatı) örnek alınarak ateşli silah geniş ölçüde kullanılmaya başlanmış ve bu ateşli silahlar sayesinde Rus ordusunun harp kabiliyeti fazlasıyla yükselmiştir.

IV. İvan Rus Devletinin meşruluğunu sağlamak için Roma İmparatoru Augustus'un soyundan geldikleri iddiasını ileri sürmüştür. Batı ile bir köprü kurmak isteyen Çarın İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth ile evlenme isteğinin altında da bu soyağacı tasarısı yatmaktadır. Devlet ile Çarı bütünleştiren bir yönetim anlayışını benimseyerek toprakların ve insanların sahibi olduğunu ilan etmiş ve devletin, yani Çarın mutlak hâkimiyetini bu şekilde yerleştirmiştir ⁽²⁸⁾. Böylece, Avrupa'nın aksine Rusya'daki kölelik sistemi devletin gücünden, iradesinden ve ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır.

IV İvan öldüğünde Rus siyasi sisteminin ana hatları belli olmuş durumdaydı. Boyarlar büyük oranda tasfiye edilmiş, yeni bir hizmetli sınıfına ve bürokrasiye dayanan, atadan kalma devlet toplum hayatında belirleyici yerini almıştı. Bu yeni seçkinler karşısında sindirilmiş geleneksel otoriteler XVIII. yüzyıla kadar sessiz kalacaktır.

Rusya'nın sınır devletinden imparatorluğa geçişi Asya'nın fethi ile gerçekleşmiştir. Korkunç İvan eski Altın Ordu topraklarını; 1552'de Kazan ve 1556'da Astarahan'ı alarak bugünkü Çeçenistan'la askeri sınırı oluşturan Terek nehri kıyılarına varmış ve Hazar Denizi'ne ulaşmıştır. Müslümanlar ya Hıristiyan olmaya zorlanmış ya da

²⁷⁾ KURAT, a.g.e. s. 145.

²⁸⁾ d'ENCAUSSE, a.g.e. s. 59.

ikinci sınıf topluluk statüsüne indirilmiştir⁽²⁹⁾. Bu Rus ilerlemesinden yalnızca Osmanlı himayesindeki Kırım kurtulabilmiştir.

On yıl içinde (1552-1563) devletin sınırları güney ve kuzeybatı yönünde genişlemiştir. Baltık Denizi'ne ulaşmak için mücadele eden ve bunda başarısız olan Korkunç İvan gözünü yeniden Asya'ya doğru çevirmiş ve Sibiry'a da bulunan Kürk ticaretini ele geçirmiştir. Böylece sınırlarını geliştiren devlet, imparatorluğa doğru yol almıştır⁽³⁰⁾. Sınırsız gelişme isteği, fethedilen bölgelerdeki halkların Ruslara duyduğu güvensizlik ve her şeyden önemlisi küçük askeri başarısızlıklar, bu halkların baş kaldırma ihtimallerini ve kısa zamanda ayrışma olabileceğinin sinyallerini veriyordu.

XVII. yüzyılda fetihlerde duraklama olmuştur. 18. Yüzyılda ise fetih iki eksen üzerinde yeniden başlamıştır: Karadeniz'in her iki tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na doğru ve Kazak bozkırlarına doğru hareket. Ekim 1731'de Küçük Orda Reisi Ebu'l Hayr, Çara bağlılık yemini etmiştir. Bunu Orta Orda ve Büyük Orda'nın bir kısmı izlemiştir. Orenburg kenti ve ona bağlı, kabaca bugünkü Rusya Kazakistan sınırını oluşturan bir dizi kale merkez alınarak, Kazaklar üzerinde kontrol sağlanmıştır. 1801'de Gürcistan, 1828'de Ermenistan Rus topraklarına katılmıştır⁽³¹⁾.

Son aşama ise Batılı güçlere yabancı olmayan yöntemlerle Kazakistan'ın iskanı ve Maveraünnehir'in fethidir: Kazakistan'da koloniler kurarak yerli göçebe halkın nüfusa oranının azaltılması, geleneksel topluma müdahale etmeden sanayi kültürünün geliştirilmesi ile birlikte dolaylı ve özellikle askeri yönetim kurulması, son olarak da muhafazakar Müslüman hanedanların himaye altına alınması imparatorluğa giden sürecin son adımları olmuştur⁽³²⁾.

²⁹⁾ ROY, Olivier Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi, Çev:Mehmet Moralı, Metis Yayınları, 2009, İstanbul, s. 59.

³⁰⁾ d'ENCAUSSE, a.g.e. s. 64-65.

³¹⁾ ROY, a.g.e. s. 59-60.

³²⁾ ROY, a.g.e. s. 50.

1.5 RURİKLERİN SONA ERMESİ, AVRUPA’DA SANAYİ DEVRİMİ VE ROMANOFLLAR

XV. yüzyılda Moskova Knezliği'nin büyük güç haline gelmesi, Rus topraklarının birleşmesini sağlamış, bu yüzyılın sonundan itibaren Moskova Knezliği için “*Rusya*” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. 1613 senesinde Rusya'da hanedan değişikliği olmuş, Rurikler'in yerine Romanovlar Rus Devleti'nin başına geçmiş ve Mihail Romanov (1613-1645) ilk Çar seçilmiştir⁽³³⁾.

Romanofllar 1797'ye değin düzenli bir veraset sistemi oluşturamamışlardır. Yönetimlerinin ilk yüzyılında tahta, Rurik hanedanındaki uygulamaya uygun olarak genelde çarın en büyük oğlu, eğer oğlu yoksa en yakın ve yaşça en büyük erkek akrabası geçmiştir.

XVIII. yüzyılda Avrupa’da başlayan Sanayi Devrimi ile hızlanan kapitalist ilişkiler Rusya’ya aynı yıllarda yerleşmeye başlamıştır. XIX. Yüzyılın büyük bir kısmında toprak köleliği devam etmiştir. (1861 yılında Çar II. Aleksandr tarafından kaldırılmıştır). Tarıma dayalı bir ekonomisi bulunan Rusya’da emek esas olarak serfler tarafından sağlanmaktaydı.

Serfliğin kaldırılması ile Rusya kapitalist aşamaya girmiştir. 1880’ler sonrası sanayi gelişerek, yoğun demiryolu inşası, demir-çelik, metalürji sanayisindeki gelişmeler hız kazanmış, 1890’lardan 1900’lere kadar ülkenin sanayisi gözle görülür bir değişime uğramıştır. XVIII. yüzyıldan bu yana Batı ve Sanayi Devrimi Rus Devleti için, 1917 Devriminden sonra Çarların otantik yönetimine dayanan imparatorluk yıkıntıları üstünde yeni bir adla, yeni bir toplum kurma hayaliyle sonuçlanmıştır. Sanayinin gelişimi ile birlikte yükselen muhalefet Marksist ideoloji ile donanarak İşçi ve köylü kitleleri örgütlemişlerdir. Bu örgütlenmelerin bir sonucu olarak Rus Sosyalistlerin kurmuş olduğu Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1888’de kurulmuş, 1903’de de Menşevikler (azınlık) Bolşevikler (çoğunluk) olarak bölünmüştür. 1905

³³⁾ BOĞAZ, Serhan Soğuk Savaş Sonrası Değişen Konjonktürde Rusya Federasyonu-Avrupa Birliği İlişkileri ve Türkiye’ye yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, 2011, Ankara, s. 6-7.

ve 1907’de oluşturulan yasama meclisi (Duma) ile Meşrutî Monarşinin yürürlüğe girmesi, köylerdeki ayaklanmaları, ordudaki ve şehirlerdeki devrimci çalkantıları durduramamış ve sonuçta 1905’te başlayan, devrim süreci durdurulamamıştır⁽³⁴⁾.

1.6 RUSLARIN ORTA ASYA SİYASETİ

Rusya’nın Orta Asya’da yayılcılık çabası XIX. yüzyılın başlarında daha da artmıştır. Bunun nedeni ise İngiliz tüccarlarının Orta Asya’da Rus tüccarlarına rakip konuma gelmeleri ve İngiltere’nin bölgedeki etkisini artırmasıdır. İngiltere’nin Orta Asya’daki varlığını sınırlandırmak isteyen Çar I. Nikola, bölgeye yönelik diplomatik ve askerî çabalarını arttırmıştır. 1834’te Özbek hanlıklarına giden yolun üzerinde Ruslar Novo-Aleksandrovskeye (Mangışlak) şehrini kurmuş, 1839 yılının sonu-1840 yılının başında Orenburg valisi Perovskiy başkanlığındaki Rus Birliği, Hive üzerine başarısız bir askerî sefer gerçekleştirmişti. 1847’de General Oruçev, Aral Gölü’nün kuzeydoğu kıyılarını ele geçirerek Raim (Kazalinsk) kalesini inşa etmiş, 1850-1855 yılları arasında Rus birlikleri Kumuşkurgan, Çimkurgan, Kuşkurgan, Ak-Meçety (Kızıl Orda) şehir ve kalelerini ele geçirerek İli Nehri’nin vadisinde Verniy şehrini inşa etmişlerdir⁽³⁵⁾.

Rusların Maverâünnehir’deki ilerlemesi 1854’teki Kırım yenilgisinden sonra başlamıştır. Orta Asya’ya yayılmış olan Hive, Buhara ve Hokand emirlikleri sürekli çatışmanın pençesindeydi. Ruslar ilk önce Hokand’a saldırdılar ve 1860’ta Piçkek’i (şimdiki Bişkek), 1864’te Çimkent’i ve 1865’te Taşkent’i aldılar. Ruslar Hokand Emiri ile barış yaptıktan sonra 1868’de Buhara emirliğinde olan Semerkand’ı aldılar. 1869’da Kafkasya’dan gelen Rus birlikleri bugünkü Türkmenistan’a, Hive topraklarına çıktılar ve Krasnovodsk limanını kurdular; Türkmen kıyısını ele geçirerek İran’a ulaştılar. Ruslar böylece üç emirliği de yenmiş oldu. Bu sırada İngilizlerin baskıları sonucu İran ve Afganistan sınırını tanımak zorunda kaldılar. (1887 ve 1895). Afganistan tampon devlet olarak belirlendi ve bunun sonucunda

³⁴)KOÇÖZ; Remzi Çarlar Ülkesinden Sovyetlere, Sovyetlerden Federasyona, <http://www.caginpulisi.com.tr/51/33-34-35-36-37.htm> 12 Mayıs 2013.

³⁵) KAMALOV, İlyas Rapor: Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya’nın Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın no:2 Ankara, 2011, s. 15-16.

Kâbil Emirine Rusya, Hindistan ve Çin toprakları arasında yer alan Vahan Koridoru verildi. Rus denetimindeki Türkistan coğrafyası bu gelişmelerden sonra dört birime bölünmüştür: Bozkırlar Genel Valiliği (bugünkü Kazakistan'ın kuzeydoğusu), Türkistan Genel Valiliği (Taşkent, Semerkand ve bugünkü Tacikistan'ın kuzeyi ve doğusu), Transhazar Vilayeti (bugünkü Türkistan'ın merkezi) ve son olarak da himaye altındaki Hive ve Buhara ⁽³⁶⁾.

Ruslar işgal ettikleri bu bölgelerde geleneksel siyasal iktidarı ortadan kaldırarak birkaç yüzyıl önce Moğolların kendilerine uyguladıklarına benzer şekilde yerel seçkinleri korumuşlardır. Kazak bozkırları dışında hiçbir yerde din değiştirme çabası içine girmemişlerdir. Müslüman yerleşiminden ayrı bir bölgede ve Rus kolonicileri için inşa edilen yerlerde yeni kiliseler kurulmuştur.

Kazakların aleyhine işleyen iskân siyasetini değişen nüfus oranları ortaya koymaktadır: 1887'de %20 olan Avrupalı nüfus oranı 1911'de %40'a, 1939'da da 1989'a kadar sabit kalacak şekilde %47'ye çıkmıştır ⁽³⁷⁾. Cami yapılması sınırlanmış ve Tatar vaizlerin görevlerini yerine getirmesi kısıtlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Orta Asya'daki halkların yurttaş statüsüne tabi olmamaları ve yabancı olarak görülmelerini de burada eklememiz gerekir.

Rus Çarlığı döneminde, Orta Asya'ya yayılmanın bir aracı olarak görülen ve çeşitli politikalarla desteklenen Tatarlar, işgalden sonra Rus yönetiminin benimsetilmesi ve Rus Okullarının yerleştirilmesi suretiyle bölgenin Ruslaştırılmasının aracılığı olmaktan çıkmıştır. Büyük Katerina'dan beri hem Rusların öncüleri olma hem de Müslüman bilincini uyandırma rolünü oynayan Tatarlar, nazik bir konumda kalmışlardır. Bu yüzden ki Tatar seçkinler birbirine iki zıt modele yönelmiştir. Ya, önce Çarlık yönetimine sonra da Bolşeviklere bir Müslüman Rus varlığının kabulünü dayatacaklar ya da, Tatar Milli Kimliği'ne döneceklerdir ⁽³⁸⁾.

³⁶⁾ ROY, a.g.e. s. 65-66.

³⁷⁾ ROY, a.g.e. s. 67.

³⁸⁾ ROY, a.g.e. s. 68.

BÖLÜM II

AYNI DÖNEMDE ORTA ASYA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1 TÜRKİSTAN COĞRAFYASI VE BU COĞRAFYANIN PARÇALANMASI

Türkistan, Arapça'da Türklerin oturduğu yer anlamına gelmektedir: Batıda Hazar Denizi ve Aşağı Volga'dan başlamak üzere doğuda Moğolistan'daki Altay Dağlarına, güneyde Kopet - Hindukuş - Kuenlun dağlarına, kuzeyde Aral ve Balkaş göllerinin ötesinde Kırgız bozkırına kadar uzanan yüzölçümü 6 milyon km²'den geniş coğrafi ve tarihi bölgedir. Ruslar da hâkimiyetine aldıkları bu bölgeden Türkistan diye bahsetmişlerdir. Orta Asya ise coğrafi açıdan değişken bir kavramdır; sadece Maverâünnehir'e de indirgenebilir, İstanbul'dan Çin'in Sincan bölgesine kadar da genişletilebilir⁽³⁹⁾.

Coğrafi açıdan bu bölgeyi kapayan ancak kültürel anlamda düşündüğümüz zaman Orta Asya, bir Türk-Fars uygarlığı alanıdır. İstanbul'dan Delhi'ye, İsfahan'dan Buhara'ya kadar dillerin ve kültürlerin ekseni olmuştur. Bu uygarlık, Türk Emirler, İran usulü idare, 1501'de İran'ın yaşadığı kopuşa kadar hüküm süren Hanefi mezhebi temellerine dayanır. 20. Yüzyılın ulus devletleri kendi küçük farklılıklarını bir dışlama ilkesi olarak ortaya koyan kadar, bir lehçeden diğerine, lacivert çiniden gök mavisine, bir müzik üslubundan daha yavaş tempodaki benzer bir üsluba geçilirken keskin sınırlar yoktu. Bugün, kültürel sınırlar varsa da ulusal sınırlara göre çok daha belirsizdir bu sınırlar.

Türkler; VIII. Yüzyıldan itibaren Orta Asya'ya kabile göçleri ile girmişlerdir. IX. yüzyılda Maverâünnehir'den şimdiki Sincan'a kadar uzanan bölgede kurulan Karahanlılar Devleti'nde olduğu gibi çeşitli devletler kurmuşlardır. Afganistan ve Horasan'daki Fars dilli Müslüman krallıklar göç eden Türklerden bazılarını asker olarak alırlarken, askerler devlet içinde önemli mevkilere gelmişlerdir. İslam dünyasının sınırlarında dolaşan Türk kabileleri arasında Ural dil grubundan Türkçe konuşan ve Oğuz boyuna mensup olan Selçuklular, İran'ı fethetmiş ve 1055'te Bağdat'ı almıştır: o günden sonra Türk ve Fars dünyası arasında sınır kalmamıştır.

³⁹⁾ ROY, a.g.e. s. 29.

Bu kaynaşmanın sonucu olan Türk-Fars kültürü 800 yıl boyunca yaşamıştır. Anadolu'dan başlayıp, İran, Herat ve Kuzey Hindistan üzerinden Semerkand'a uzanan bölgedeki emir ve sultanların hepsi Türk, hem dili hem de kadroları açısından Fars idi (⁴⁰).

Maveraünnehir toplulukları Sovyetleştirmeye kadar aynı kültürü paylaşmıştır.

Maveraünnehir önemli şehirleri Semerkand ve Buhara, Fars ve İslam kültürünün merkezleri olurken, taşra daha uzun bir süre eski dinlere ve kuşkusuz Zerdüş'tinine sadık kalmıştır. Farsça bir anda sarayın kentli seçkinlerin ve İslam'ın dili olmuştur. Kuzey Hindistan fatihi Gazneli Mahmut'tan sonra (ölümü 1030), Müslümanlaştırmanın amacı askeri olmaktan çıkarak bayrağı Sufi-Sünni tarikatlar devralmıştır. Kent merkezlerinde yola çıkan Müslümanlaştırma ticaret yollarından geçerek doğuya ve güneye doğru barışçı bir şekilde yayılmıştır (⁴¹).

XIII. yüzyıldaki Moğol istilası, başta Moğol konfederasyonunun içine sürüklenen çeşitli Türk ve Kıpçak kabile parçaları olmak üzere bir topluluklar kaynaşmasına yol açmıştı. Türk dilleri böylece Orta Asya'da kök salmış, Moğollar da zamanla İslamiyet'i kabul ederek Türkleşmişleridir. Emir Timur'un Ankara'dan Delhi'ye kadar uzanan bir devlet kurması bölgedeki Türk sentezini iyice sağlamlaştırmıştır. Moğolların İslam'a kazandırılmasından sonra, bir hayli Farslaşmış bir Türkçe (XIV. – XIX. Yüzyıl arasında egemen olduktan sonra yerini Çağatay lehçesine bırakmıştır. Bu lehçe Maveraünnehir ovalarında yaşayan topluluklar arasında yayılarak Türkçe kitlelerin dili haline gelse de, Farsça kültür dili olarak varlığını sürdürmüştür. Farsçanın düşüşünü hızlandıran Bolşevik Devrimidir. Günümüzde sadece tarihi büyük kentler olan Semerkand ve Buhara'da, Pamir ve Tien Şan dağları eteklerinde varlığını sürdürmektedir. Ovalarda, Çağatay lehçesi, yüksek dağlarda ise Pamir dilleri ve Kırgızca konuşulmaktadır: Kentli Tacikler ile dağlı Tacikler arasındaki bu kopukluk bir siyasal Tacik bütünlüğünün oluşmasındaki zorluğun nedenlerinden birisidir. Farsça 1920'li yıllardan sonra gerilemiş ve yerini Türk (Özbekistan), Urdu (Pakistan) ve Peştü (Afganistan) dillerine bırakmıştır. Etnik milliyetçilikler, ulus

⁴⁰) ROY, a.g.e. s. 34.

⁴¹) ROY, a.g.e. s. 31-32.

devletler ve onların dil politikaları, Şii İran ile Orta Asya'daki Fars dilli Sünniler arasındaki kopukluk, Farsçanın İran'ın dışındaki nihai düşüşünü beraberinde getirmiştir⁽⁴²⁾.

İran, 1501'den 1727'ye kadar devletin temelini Şiiliğe dayandıran Safeviler tarafından yönetilmesi, Maverâünnehir'in Ruslar gelene kadar tüm devlet birimlerini denetim altında tutan Özbekler tarafından fethedilmesi, Fergana'da atadan kalan toprakların Özbeklerce istilası sonucu kovulan Babür'ün Delhi'de yeni bir imparatorluk kurması⁽⁴³⁾ birbirini takip eden gelişmelerdir. XVI. Yüzyılda Moğollar ve Özbekler arasında bölgede yaşanan hanedan rekabeti XIX. Yüzyılda iki büyük sömürge gücü, Rusya ve Britanya arasındaki çekişmeye, sonrasında da devletlerarasında rekabete dönüşmüştür⁽⁴⁴⁾.

Rusya'nın bölgeyi hâkimiyeti altına alması ile hanedanın babadan oğla geçtiği, etnik ve dil bakımından bir ayrımın olmadığı zamanlar geride kalmıştır. Sürekli olarak ideolojik meşruiyetle 'milliyetler' arasındaki gidip gelmelerin arasında sıkışmış olan SSCB, sosyalizm adına ve Ruslaştırma aracılığıyla, Rus olmayan on dört cumhuriyeti ideolojik olarak bir uluslar-üstü bütünde eritmeye çalışmıştır⁽⁴⁵⁾. Orta Asya'daki birliğin parçalanmasına neden olan bu politikaların sonucunda yeni ulus-devletler ortaya çıkmıştır.

2.1.1 BÖLGEDE ETNİK ALGI

Orta Asya'ya çeşitli halkların yerleşmesinin tarihi, oldukça karmaşıktır. Basitleştirmeden, örneğin birçok gezi yazısında görüldüğü üzere Türkleri göçebelikle ve Moğolları yüz hatlarıyla, Tacikleri yerleşiklik ve 'Hint-Avrupa' yüz hatlarıyla özdeşleştirmekten uzak durmak gerekir. Kırgızlar ve Kazaklar hem göçebe, kabileleşmiş ve yüzeysel olarak Müslümanlaşmış hem de açık bir şekilde Moğol yüz hatlarına sahip olsalar bile Fergana vadisine hatta Türkmenistan'a girildiğinde bu tür kıstaslar işlevini kaybetmektedirler. Özbek, Özbekçe konuşan ve Özbek olduğunu söyleyen kişidir, Türk hatlarına sahip olan kişi değil. Dilbilimsen kıstaslar da bir

⁴²⁾ ROY, a.g.e. s. 33.

⁴³⁾ ROY, a.g.e. s. 37.

⁴⁴⁾ ROY, a.g.e. s. 39.

⁴⁵⁾ ROY, a.g.e. s. 40.

grubu belirlemeye yetmez: Buhara Yahudileri, Güney Tacikistan Arapları ve Fergana Çingeneri Tacik dillidirler ama kendilerine Tacik demezler. Semerkand İranileri ise Özbek dillidirler. Ancak bu topluluğun ayırıcı özelliği dil değil, Şiiiliktir⁽⁴⁶⁾.

Bugünkü cumhuriyetlerin 1920’li yıllarda Stalin tarafından kurulmasından önce, Orta Asya bir toprağın etnik veya dile dayalı bir grupla ilişkilendirilmesine dayanan devlet ilkesine tamamen yabancıydı. Orta Asya’da birbirini izleyen siyasal oluşumlar hep bir hanedana sadakat ve İslam’a bağlılık üzerine kurulmuştu. 1924’teki büyük bölünmeden önceki üç Maverünnehir Emirliği (Kokand, Buhara ve Hive) günümüzde “*milletler*” dediğimiz toplulukları saptamanın zor olduğu, çok milliyetli bir topluluk üzerinde egemen olan Özbek hanedanlar tarafından yönetiliyordu. Kuşkusuz o dönemde bile Özbek, Tacik, Kırgız ve Türkmen terimleri kullanılıyordu. Ama karmaşık kimlik oyununun farkına varılamıyordu; bu manada millet kavramı, gözlemlenebilir bir veri olmaktan çok, siyasal bir düzmedir⁽⁴⁷⁾. Ayrıca çoğu zaman etnik kimlik ve dayanışma grupları arasında net bir ayırım yapılamamaktadır. Yapılan nüfus sayımları ile farklı dil konuşan grupların etik kimlik olarak tanımlandığı bir sistemi içeren Sovyetleştirme politikalarının sonucu yeni uluslar icat edilmiştir.

Etnik kimlikler bilinçli olarak Sovyetleştirme politikalarının içinde yer almış ve 1924 yılından itibaren toplulukları birbirinden ayırmak için icat edilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti’nin 1924 yılında Sosyalist Cumhuriyet statüsü ile kurulması bunun göstergesidir. Birlik içerisinde ise ilk uluslaştırılan kesim Tatarlardır. Buldukları coğrafi konumdan dolayı, Sovyet ideolojisinin Türk coğrafyasına yayılması için köprü vazifesi görmüşlerdir.

Kimliklere etnik bir anlam yüklenerek toplumun birbirinden ayrışmasına Orta Asya’nın Sovyet yönetimine kadar olan kısmında rastlanmamaktadır. Din ve dil eksenli olarak ayrıştırılan toplum etnik bir temelde ayrıldığı anlamına gelmez; siyasal bir ayrışmanın nedeni olarak da gösterilemez. Örneğin Özbekçe konuşan bir insan kendisini çok rahat bir şekilde Tacik olarak tanımlayabilir.

2.1.2 İSLAM

⁴⁶⁾ ROY, a.g.e. s. 46.

⁴⁷⁾ ROY, a.g.e. s. 30-31.

Orta Asya Müslümanları Sünni ve Hanefidir. Az sayıda Şii mevcuttur. Tarih boyunca Semerkand ve Buhara medreselerinde öğretilen Sünni Hanefi İslam, geniş bir kültürel alana yayılmış haldedir. İran ise bu bölgede XVI. yüzyılda Şiiliğe geçmiştir. Türkistan coğrafyasında İslamiyet'in kabulünden itibaren eğitim dili Farsça olmuştur. Moğol, Peştü ve Özbek İmparatorlukları ya da emirliklerine karşılık gelen bu mekânda tüm dini kitaplar Farsça yazılmıştır. Orta Asya uleması kitaplarını Mekke'den değil; Lahor'dan, Bombay'dan, Delhi'den getirtmişlerdir⁽⁴⁸⁾.

SSCB öncesi Orta Asya'da göçebe Türk toplumlarında Şamanizm gibi İslam öncesi inanışlar nedeniyle diğerlerine nazaran Yesevilik ve Kübravilik gibi ılımlı Sufi hareketler ve Sünni İslam'ın en pratik mezhebi Hanefiliğin yaygın olması, bölgeye yobazlıktan uzak ve hatta bilime katkıda bulunan ortam ve şahısların bulunmasına neden olmuştur. SSCB döneminin (1917-1991) başlangıcında bulunan dinlerin tutucu ve gerici sayılması nedeniyle İslami kurumların (ibadethane, medrese, vakıf, vs.) ve dini yayınların nerdeyse tümü yasaklanmış ve din adamları eğitim vermekten men edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Müslümanlarını, işgalci Hitler Alman ordusuna mobilize etmek için Stalin, İslam dinini "yönlendirici araç olarak" kullanmak için 1943 yılında sonra "resmi İslam" olarak anılacak olan dört müftülük kurdu muştur.

Orta Asya'da, özellikle Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır bölgesi olan Fergana Vadisi'nde "Resmi İslam"ın yerine, yasaklı tarikat yuvaları ve kaçak medrese hücreleriyle daha sonra İslamcı Vahabi akımlarının temelini oluşturacak denetim dışı bir "Paralel İslam" meydana gelmiştir. Brejnev ve sonrası dönemlerde Sovyet Müslüman öğrenci ve din adamlarının Ortadoğu Arap ülkelerinde eğitim görmeye başlaması, ılımlı Hanefi yorumun yerine irtica ve katı Vahabi anlayışının çoğalması ve kök salmasıyla sonuçlanmıştır.

SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla meydana gelen boşluktan dolayı bölgede kök salmış olan Selefi akımlar daha da güçlenmiş ve yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş olan, laik Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Batı karşıtı irticai hareket ve terör örgütlerinin oluşmasıyla yeni tehditlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum bölgedeki stratejik

⁴⁸⁾ ROY, a.g.e. s. 199.

enerji hatlarının kontrolünü sağlamada bir takım zorluklar ortaya çıkarmıştır: Hizb-ül Tahrir, Yeniden Doğuş Partisi, Adalet Partisi, Tacikistan Yeniden Doğuş Partisi, Pakistanlı ve Afgan Taliban hareketleriyle bağlantılı Özbek İslam Hareketi, Orta Asya İslam Hareketi, Tebliğ Cemaati, Hizb-ün Nüsret, Ekremiye birkaç örnektir⁽⁴⁹⁾.

2.1.2.1 Geleneksel İslam ve Dini Tarikatlar

XIV. yüzyılda Buhara'da kurulan Nakşibendi tarikatı Orta Asya'da, Hindistan'da ve Afganistan'da yayılmıştır. Orta Asyalı birçok ulema Hindistan'a eğitime gitmiştir. Sovyet döneminde ise bu faaliyetler gizli bir şekilde yürütülmüştür.

Geleneksel İslam kültürü Orta Asya'da iki Sufi tarikat tarafından geliştirilmiştir: Bunların en önemlisi, kuşkusuz Buhara'da Bahaeddin Nakşibend (1317-1389) tarafından, Fars dilli bir çevre içinde kurulmuş olan Nakşibendiliktir. Diğeri ise adı sonradan Türkistan olan Yesei kentinde (bugün Kazakistan'dadır ama nüfusunun çoğu Özbek'tir) türbesi bulunan Hoca Ahmet Yesevi (ölümü 1166) tarafından kurulan Yeseviliktir⁽⁵⁰⁾. Bu tarikat XII. ve XIII. yüzyılların en güçlü tarikatı olmuştur. Bu iki tarikat Türk dünyası içerisinde gelişmiş, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bektaşilik ve Azerbaycan'daki Halvetilik Yesevilik tarikatının içinden çıkmıştır. Kadirilik ve dar bir ölçekte Şeştiye tarikatı da Orta Asya'da görülür ancak yukarıda zikrettiğimiz iki tarikat kadar etkili olamamıştır.

Tarikatlar arasındaki sınır net değildir. Tarikatın ilkesi bir müridin kendini tarikata sokan pîre bağlılığıdır. Bu bağlılık ise çoğunlukla cemaat ile ilgilidir. Tarikatları karizmatik bir kişinin etrafında oluşan bir ağ sistemi olarak görmemek gerekir; tarikatlar oğul vermiş, çoğalmış ama aynı zamanda asıl tarikatın adını ve anısını korumuştur. Kurucu pîr kendisine halef olan birini tayin eder ve tarikatı genişletmek için halifeleri görev bölgelerine gönderir. Böylece verasetle oluşan bir zincir meydana gelir ve buna silsile denir. Birkaç nesil sonra halifenin halefleri kendilerini pîr ilan ederler ve başka halefler seçerek onları göreve gönderirler. Belli bir zaman

⁴⁹⁾GÜMÜŞ, Burak Diyanet İşleri Başkanlığının Orta Asya Faaliyetleri, Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2010, Cilt:2, Sayı: 1, s. 3.

⁵⁰⁾ ROY, a.g.e. s. 202.

sonra bu yeni dallar yeni tarikatlar doğurabilir ya da esas tarikatı koruyup, diğer yandan da yerel bir silsile oluşturabilir.⁵¹

2.2 FERGANA VADİSİNİN STRATEJİK ÖNEMİ VE GÜÇ MÜCADELELERİ

Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sınırları içinde bulunan Fergana Vadisi, Türkistan'ın kalbidir. Türk dünyası için sosyal-ekonomik-siyasal-kültürel ve dini olarak ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Tanrı Dağları ile Pamir Dağları arasında bulunan 300 km uzunluğundaki vadi, verimli toprakları ve akarsuları ile tarihin ilk devirlerinden beri insanlığın hayat kaynağı olmuştur. Tarih boyunca toplumlar İpek Yolu üzerinde bulunan bu stratejik vadiye sahip olabilmek için pek çok savaş yapmışlardır. Büyük İskender'in ulaştığı en son yerin bu bölge olduğu tahmin edilmektedir. Sovyetler Birliği döneminde sınırlar çizilirken coğrafya ve etnik gruplar dikkate alınmamıştır. O dönemde 1921'den 1980'e kadar yaklaşık 90 kere değişmesine rağmen kimseyi tatmin edecek bir sonuç da alınamamıştır. Etnik yapı bu ülkeler bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra değişik iç ve dış nedenlerle ülkelerin kendi lehine değişiklik göstermiştir. Ancak Fergana Vadisi örneğinde olduğu gibi değişik etnik yapı özelliğini devam ettiren yerler de vardır. Orta Asya nüfusunun önemli bir bölümü bu bölgede yaşamaktadır. Nüfusun çoğunluğunu da Özbekler oluşturmaktadır⁽⁵²⁾.

Bugün yaklaşık 10 milyon kişinin yaşadığı bölge⁽⁵³⁾, tarihi İpek Yolu'nu Çin'in başkentine bağlayan güzergâh üzerinde yer almaktadır. Bölgeye hâkim olmak isteyen güçlerin ilk sahip olmak istedikleri yer burası olmuştur. Babür İmparatorluğu'nun kurucusu olan Babür Şah, burada doğmuştur.

Bölgede, yoğun olarak bulunan Özbeklerle birlikte Kırgızlar ve Tacikler yaşamaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında Kırım ve Kafkasya'da yaşayan Kırım Tatar

⁵¹) ROY, a.g.e. s. 202.

⁵²)YILMAZ, Meşküre Fergana Vadisi, <http://www.21yyte.org/arastirma/orta-asya-arastirmalari-merkezi/2010/06/25/4792/fergana-vadisi>, 25 Haziran 2010.

⁵³) ÖZER, Emel Kırgızistan'ın Komşuları ile Yaşadığı Sorunlar, <http://www.turksam.org/gencbakis/a1814.html# ftn9>, 5 Ekim 2009.

Türkleri ve Ahıska Türkleri, bölgelerinden sürgün edilerek buraya yerleştirilmiştir. 1944 yılında meydana gelen bu olayda, tehdit olarak algılanan Ahıska Türkleri öz vatanları olan Gürcistan'ın Mesheti bölgesinden Stalin'in emriyle çıkarılmış ve Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan topraklarına göç ettirilmiştir. Zorunlu göç sonrası çoğunluğu Özbekistan'ın Fergana Vadisi bölgesinde yaşayan Ahıska Türkleri buradan da 1989 yılında sürgün edilmişlerdir. Sovyetler Birliği'ne karşı meydana gelen ayaklanmalar, Sovyetler Birliği sonrası sistemi devam ettiren devlet başkanlarına karşı meydana gelen hareketlilikler her zaman bu vadiden beslenmiştir. Basmacılar Hareketi söz konusu ayaklanmalara iyi bir örnektir.

Ülke sınırları ve etnik yapılar oldukça karmaşık bir şekilde birbiri içine girmiştir. Örneğin Kırgızistan'ın Oş ile Celal-Abad şehirleri arasında Özbekistan'a ait gümrük noktası vardır ve sürekli sorun olmaktadır. Yine Oş bölgesinde yaşayan çok sayıda Özbek nüfus Kırgızistan için ciddi bir etnik problemdir (⁵⁴). Sovyet rejimi 1960'lı yıllarda bölgede pamuk ekimini teşvik etmiş ve su kaynaklarını ekili arazilere yönlendirmiştir. O yıllardan sonra Aral Gölü'ne ulaşan su miktarının giderek azalması ve Sovyetlerin nükleer-biyolojik silah denemeleri nedeniyle bölgede ciddi bir ekolojik tehdit baş göstermiştir. Bağımsızlığa giden süreçte özellikle ekolojik faktörler yerli halk tarafından yer yer dile getirilmiş, ancak bağımsızlığını kazanan devletler ilk etapta bu sorunları görmezden gelmişler ve bir Sovyet mirası olan sorunlar bugünlere kadar aşılamamıştır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede bulunan ülkeler arasında su sorunları ortaya çıkmıştır. Suyun önemli bir kısmına sahip olan Tacikistan ve Kırgızistan'ın ekilebilir arazileri azdır. Özbekistan ve Türkmenistan içinse durum tam tersidir. Başka bir zenginliği bulunmayan Kırgızistan, Özbekistan'a gaz karşılığı su vermektedir. Takasta yaşanan sorunlar iki ülke arasında sık sık gerginliğe neden olmaktadır.

Fergana Vadisi, 1990-91 yıllarında, Özbek-Ahıska ve Özbek-Kırgız çatışmalarına sahne olmuş; 1992 yılında başlayan ve binlerce kişinin ölümü ile sonuçlanan

⁵⁴) ÇÖMEZ, Turhan Fergana Vadisi Neden Önemli, <http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/05/25/yazarlar/yazarlar357.html>, 25.5.2005.

Tacikistan iç savaşı bu vadiden beslenmiştir. Kırgızistan'da yaşanan devrim de buraya sınırdaş bölgeden başlamıştır. Son olarak 2005 yılında Özbekistan'da yaşanan isyana da burası lokomotif olmuştur⁽⁵⁵⁾.

2.3 İKİ NEHRİN SULADIĞI COĞRAFYADA DİRLİK VE DÜZENLİK KURMA MÜCADELELERİ

Fergana Vadisi verimli yer altı yerüstü kaynaklarının yanında stratejik bakımdan çok önemli bir konuma sahiptir. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin başlattığı Afganistan operasyonu nedeniyle bölgede yaşanan ABD-Rusya rekabeti, her iki ülkenin üs konusundaki talepleri, bölge ülkelerini tercih yapmaya zorlamaktadır. Yaşanan en büyük bölgesel rekabet Kırgızistan ve Özbekistan arasında 1991 yılından beri devam etmektedir.

Fergana Vadisi'nde Kırgızistan'ın Oş, Calal-Abad, Batkent isimli üç ili; Özbekistan'ın Namongon, Andican, Fergana isimli üç ili ve Tacikistan'ın Sugd bölgesi bulunmaktadır. Nüfus çoğunluğunun Özbek olmasına rağmen Güney Kırgızların sanayi bölgesinin olmaması gerekçesiyle 1924 yılında Oş, Calal-Abad şehirleri ve Özgen kasabası Kırgızistan'a dâhil edilmiştir. Zamanla Kırgız köylerinden Özbek şehirlerine göçler başlamış ve göç eden Kırgızlar bu bölgelere yerleşmişlerdir. 1990 yılında Oş şehir yöneticilerinin Kırgız göçmenlere ev inşaatı amaçlı arsa dağıtımını şeklinde bir karar almaları, 'Oş olayları' olarak adlandırılan etnik çatışmaların çıkmasına neden olmuştur. Bu olaylar esnasında, Taşkent Hükümeti'nin bölgede yaşayan Özbek halka gerekli desteğin verileceği yönündeki açıklamaları, olayların büyümesine neden olmuştur⁽⁵⁶⁾.

Kırgızistan ve Özbekistan arasında sınır sorunu yaşanmaktadır. İki ülkenin toplam 1400 km ortak sınırının bulunmasına rağmen bu alanın sadece 40 km'lik kısmında anlaşma sağlanmıştır. Çünkü sınırlar konusunda Özbekistan 1924 haritasını, Kırgızistan ise 1955 yılında çizilen haritayı kabul etmektedir. Ayrıca Kırgızistan

⁵⁵) ÇÖMEZ, a.g.m.

⁵⁶) ÖZER, a.g.m.

toprakları içerisinde üç Özbek şehri, Özbekistan’da ise yedi Kırgız yerleşim bölgesi mevcuttur⁽⁵⁷⁾.

Kırgızistan ve Özbekistan arasında yaşanan gerginliğin nedenlerinden biri de 1998 yılında kurulan Özbekistan İslami Hareket Örgütü’nün (İHÖ) Fergana Vadisi’ni merkez üs yapması ve bu örgütün Özbekistan’da terör faaliyetlerinde bulunmasıdır. 12-13 Mayıs 2005’te Özbekistan’ın Andican kentinde meydana gelen olaylar nedeniyle mültecilerin Kırgızistan’a geçmesi iki ülke arasında tekrar gerginlik yaratmıştır. Diplomatik yollarla bu soruna da geçici çözümler bulunmuştur⁽⁵⁸⁾.

Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki anlaşmazlıkların başka bir nedeni de su sorunudur. Kırgızistan sınırlarında olan Narın, Karaderya, Sırderya ve Fergana Vadisindeki Akbura nehirleri Özbekistan topraklarına akmaktadır. Bu nedenle iki ülke arasında zaman zaman suyun paylaşımı konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Bu çerçevede Kırgızistan ve Özbekistan arasında anlaşmalar yapılmıştır. 17 Mart 1998 yılında bölge ülkelerinin katılımıyla Narın ve Sırderya nehirlerinin su ve enerji kaynaklarının ortak kullanılmasına ilişkin kararlar alınmışsa da Özbekistan 6-7 yıldır bu kararlara uymamaktadır. 25 Mart 2005’te bu konuya ilişkin Orta Asya ülkeleri başbakanları tekrar bir toplantıda bir araya gelmiştir. Liderler zirvesinden ortak bir karar çıkmadığı için Nisan 2006’da bölge ülkelerinin ilgili uzmanları düzeyinde görüşmelere tekrar başlanmıştır. İki yıl art arda yapılan görüşmelerin hiç birine Özbekistan katılmamış bu nedenle su sorunu tam olarak çözülememiştir⁽⁵⁹⁾.

Kırgızistan, yoksulluğu ve etnik anlaşmazlıkları ile olduğu kadar sahip olduğu askeri üsleri ile de çokça tartışılmaktadır ve halen ABD ile Rusya’nın her ikisinin askeri üslerine ev sahipliği yapan ender ülkelerden biridir. Dolayısıyla bu ülkedeki üsleri aracılığı ile bölgede güç mücadelesi veren ABD ve Rusya’nın yanı sıra Çin’de küresel bir aktör olarak bu mücadeleye dolaylı yollardan katılmaktadır. Afganistan’daki NATO güçlerinin her türlü lojistik ihtiyacı ve askeri birliklerin

⁵⁷⁾ ÖZER, a.g.m.

⁵⁸⁾ ÖZER, a.g.m.

⁵⁹⁾ ÖZER, a.g.m.

transferleri Kırgızistan'daki ABD üssünden gerçekleşmektedir. Fergana Vadisi aynı zamanda Afganistan'da üretilerek dünyaya yayılan uyuşturucunun en önemli pazar güzergâhlarından ve dağıtım istasyonlarından biri konumundadır. Afganistan'da son beş yılda afyon üretiminin korkunç boyutlarda artmış olması, ABD işgalinin bu ülkeye “demokrasi ve özgürlük” getirmekten çok uyuşturucu mafyasına eşsiz fırsatlar sunmasının ve bu endüstrinin büyümesine NATO güçlerinin göz yummasının işaretlerinden biridir ⁽⁶⁰⁾.

Fergana Vadisi ya bölgesel barışın sağlanmasında ya da Orta Asya'dan Güney Asya'ya kadar uzanan coğrafyada isyanlara ve iç savaşlara ev sahipliği yapma ihtimali olması dolayısıyla, burada sağlanan çözüm bölgesel düzeyde de büyük etkiler yaratacaktır. Küresel güçlerin aralarındaki rekabet, Orta Asya'nın durumunu daha da kırılgan hale getirmektedir. Kırgızistan örneğinde olduğu gibi bu güç savaşları bölgenin diğer ülkelerinde de askeri üs açma, enerji koridoru oluşturma gibi uygulamalarla yayılma riski göstermektedir.

BÖLÜM III

1917 DEVRİMİ VE ORTA ASYANIN YENİDEN TANZİMİ

3.1 RUS AVRASYACILIĞI VE DEVRİM

Fransız Devrimi'nin ortaya çıkarmış olduğu fikirler 19. Yüzyılda Çarlık Rusya'sındaki düşünce akımlarını da şekillendirmiştir. Bu akımlar, Rus düşünürlerini Slavofiller ve Batıcılar olmak üzere ikiye bölmüştür. Batının etkisinde kalan, batı gibi yaşanması gerektiğini ileri süren ve Rusya'nın asıl yerinin doğu değil, batı olduğunu savunan Batıcıların aksine Slavofiller, Slav milliyetçiliğini ve Ortodoksluğu düşüncelerinin merkezlerine koymuşlar; Rusların hiçbir zaman batılı olamayacağını savunmuşlardır.

I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen Bolşevik Devrimi sonrasında Avrupa'ya giden bir takım Rus entelektüelleri arasında yeni bir akım ortaya çıkmıştır:

⁶⁰⁾ ÖZER, a.g.m.

Avrasyacılık. Avrasyacılar, tarih, coğrafya, dil, felsefe gibi çeşitli uzmanlık alanlarına dayanarak Çarlık Rusya'sının kendine özgü bir dünya medeniyeti olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Nikolay Trubetskoy, Petr Savitskiy, Georgiy Florovski, Lev Karsavin, Georgiy Vernadskiy, Nikolay Alekseev tarafından ilk Avrasyacı düşünceler kaleme alınmıştır⁽⁶¹⁾. Rus milliyetçiliğinin kendine özgü bir versiyonu diyebileceğimiz Avrasyacılığın manifestosunu oluşturan ilk eser 1921'de Sofya'da basılan Doğuya Doğru isimli kitaptır⁽⁶²⁾.

Avrasyacılar, Rusya'nın jeopolitik konumuna önem vermişlerdir. Bundan dolayı çalışmalarında coğrafi konum ve coğrafya ile ilgili çalışmalar dikkat çekmektedir. Avrasyacılar, Rusya ve çevresinin coğrafi açıdan hem batıdan hem de doğudan farklı olduğunu, bu bölgenin ayrı bir kıta sayılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Avrupa merkezli tüm medeniyetler, tüm toplumlar için geçerli olacak doğrusal tarih anlayışına karşı çıkmışlar ve bunu eleştirmişlerdir. Onlar Rus tarih yazımında daha öncekinden farklı olarak Kiev merkezli değil, Moskova merkezli, dolayısıyla Moğol işgaline ayrı bir önem veren bir yöntem ileri sürmüşlerdir. Moğol işgali ve Moğol-Tatar devletinin getirdiği siyasi, ekonomik, sosyal, askeri yapının Avrasya'ya ait ilk imparatorluk geleneğinin temelini oluşturduğunu ve Ruslara bırakılan çok önemli bir miras olarak gördüklerini anlatmaya çalışmışlardır.

Cengiz Han'ın girişimi her ne kadar düşmanca gözükse de onun çeşitli halkları tek çatı altında toplama becerisi ve yönetim şekli Avrasyacılar tarafından önemsenmiştir. Müslüman-Tatar hoşgörülü yönetiminin olumlu sonuçlara sebep olduğu kabul edilmiş ve bu durumun tarihsel sorumluluk, görüş açısının oluşmasına ve tarihteki misyonlarını değiştirmelerine yol açtığı belirtilmiştir.

Geleneksel Avrasyacılığın görüşleri Sovyetler Birliği'nde ilgi görmemekte ve olumsuz karşılanmaktaydı. Fakat bu olumsuz bakışa rağmen genel eğilimin dışına

⁶¹⁾ CAFERSONY Nazım, Rus Jeopolitik Düşüncesinde Avrasyacılık-1, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20111105010316744.html>, 05.11.2011.

⁶¹⁾ İZZETGİL, Erşan Rus Avrasyacılığı: N.S.Trubetskoy'un "Cengiz Hanın Mirası" Eseri Bağlamında Rus Siyasi Düşüncesini Anlamak, <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=582&bolge=9&konu=27> , 25.04.2012.

çıkan yazarlara da rastlanmıştır. Gumilyev kendi teorisinde süper etnos olarak tanımladığı Slav, Türk ve Moğol halklarının birleşiminden oluşan Avrasya'da, İngiliz ve Fransızlara göre Türk ve Moğol haklarının Rusya'nın daha yakın dostları olduğunu savunmuştur. Gumilyev Avrupa merkezçiliğine karşı çıkmakta ve her Avrupalının hayallerini diğer kültürleri ortadan kaldırarak kendi kültürünü evrensel kılma olduğunu iddia etmektedir. Gumilyev, Rusya'nın Batıyla ittifak yerine Avrasya Birliği'ni tercih etmesi gerektiğini belirterek, söz konusu birliğin geleneksel olarak Katolik Avrupa'ya, Müslüman Güney'e ve Çin'e karşı olduğunu vurgulamıştır. Gumilyev'in daha 1950'li ve 60'lı yıllarda yaptığı çalışmalarında ortaya koyduğu bu görüşleri 1990'larda yeni Rus jeopolitik yaklaşımlarından Yeni Avrasyacılığın düşünsel kaynaklarından birini oluşturmuştur⁽⁶³⁾.

3.2 SOVYETLEŞTİRME POLİTİKALARI

Orta Asya'nın Sovyetleştirilmesi, öncelikle, Rusların egemenliğindeki kurumların denetimi altında ve Rus İmparatorluğu'ndan miras kalan toprak düzenlemeleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Rusya'da 1917 Ekim Devrimi ile iktidara gelen Bolşevikler, özgürlük ve adalet gibi kavramları ön plana çıkararak, Çarlık egemenliğinde yaşayan halklar üzerinde başlarda olumlu bir etki bırakmışlardır. Rus topraklarında yaşayan milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkını içeren vaatlerde bulunmuşlardır. Ancak iktidarlarını pekiştirdikten hemen sonra ilk olarak verdikleri vaatlerden güç alarak bağımsızlığını ilan eden milli hükümetleri ortadan kaldırmışlardır. Daha sonra bu bölgelerde Sovyet idareleri kurmuşlar ve kültürel anlamda da Sovyetleştirme politikalarına başlamışlardır. Komünistler Müslümanların nasıl Sovyetleştirileceği sorusuna karşılık, Çarlık döneminde oluşturulan iki alternatife sığınmışlardır: Ya (laikleştirilmiş olsalar bile) dini cemaat ya da etnikleştirme kozunu oynamak. Stalin'in büyük etkisiyle Komünistler ikinci yolu seçmişlerdir⁽⁶⁴⁾. Müslümanların İslam Birliği fikirleri ve Türkiye ile birleşme fikrinin gündeme gelmesi ihtimali, ikinci yolu tercih etmelerinin nedenlerindedir.

⁶³) CAFERSON, a.g.m.

⁶⁴) ROY, a.g.e. s.. 89.

Türklerin Sovyetleştirilmesinde izlenecek yol ve varılacak hedefler devrimin ilk yıllarında belirlenmiştir. Bu hedefler şöyle sıralanabilir: *Siyasi kontrol, Rusya ve Ruslara bağımlı ekonomik ve teknolojik bir yapı*, ideolojik propaganda ile birlikte Sovyet yani *Rus toplum yapısının ve kültürünün ikame edilmesi*.

Devrimin ardından Türkistan'da kurulan Bolşevik hükümetleri tamamen Ruslardan oluşmuştur. 1924'lere gelindiğinde Müslüman-Türkler siyasi otonomilerini kaybetmişler, Sovyet iktidarına karşı oluşturulan her türlü muhalefet, aşağıda incelediğimiz üzere, sürgün, öldürme ve başka yollarla ortadan kaldırılmıştır.

Etnik kimliklerin icat edilmesi ve bu kimliklerin sahip olduğu yerel dillerin derlenip eğitim dili olarak yasallaştırılması Çarlık yönetiminin uyguladığı politikaların devamı niteliğindedir. Halkın etnik, doğal ve evrim halinde her şeyden önce diliyle tanımlanan bir bütünlük olduğu görüşü Çarlık döneminde ortaya çıkmıştır. Ardından Tatarlar için Kiril alfabesine dayanan bir Tatar alfabesi geliştirilmiş ve böylece Tatar ulusu tanınmıştır⁽⁶⁵⁾. Bununla birlikte her on yılda bir yapılan nüfus sayımı ve bu sayıma göre aynı dilleri konuşanların farklı bir etnik grup olarak tanımlandığı sistem de devam ettirilmiştir. Ortaya çıkan etnik grupların meşruluklarının da devlet tarafından verildiği bir sistemdir bu ⁽⁶⁶⁾ Etnik, kültürel ve coğrafi gerçeklerin göz ardı edilerek toplumsal ve bölgesel çatışmaları kolaylaştıran bu politikalar, Türkistan coğrafyasını özerk, bağımsız devlet, devletçik ve otonom bölgeler şeklinde birbirinden ayırmıştır.

Çarlık rejiminde olduğu gibi bu topraklar hammadde kaynakları bakımından Sovyetler için de önem taşımıştır. Fergana Vadisi zamanla pamuk tarlalarına dönüştürülmüş, 1980'lerin sonuna gelindiğinde Özbekistan SSCB'nin pamuk ihtiyacının %65'ini karşılar hale gelmiştir. Ancak yerli halk giysilerinin kumaşını ürettiği yerden değil, Rusya'dan satın almak zorunda bırakılmıştır. Sanayileşmede ve tarımda kullanılan aletler tamamen Rusların hâkimiyetinde olmuştur.

Kendilerine, geri kalmış Türk toplumunu aydınlatacak, modernleştirecek ve medenileştirecek 'büyük birader' rolü biçen Sovyetler, Marksist-Leninist ideoloji ile

⁶⁵)ROY, a.g.e. s. 92.

⁶⁶) ROY, a.g.e. s. 94.

Müslüman-Türkleri feodal baskılardan ve kültürel cehaletten kurtaracaklarına inanmışlardır.

Din alanında Sovyetleştirme politikalarına baktığımızda, Rusların Türkleri geleneksel mirastan ve İslam dünyasından koparmak için iki türlü bir siyaset izlediğini görmekteyiz: Tecrit (demir perde) ve harf reformu. Kiril alfabesinin kullanımı bu doğrultuda yaygınlaştırılmış halk Rusçaya bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Dini konularda laik bir bakış açısı benimsenmiş ve İslâmiyet'in, Orta Asya'nın Rus toplumuyla bütünleşmesinde en büyük engeli teşkil ettiği düşünülmüştür. Bu doğrultuda Sovyet Müslümanlarının tümünü kapsayan dört dinil yönetim bölgesi belirleyen Stalin'in yaptığı Rus İmparatorluğu döneminde çarların politikasını tekrarlamaktan öteye geçememiştir. Azerbaycan'daki Sünni ve Şii yönetimler birleştirilmiş, Avrupa ve Sibiry'a da yetkisi olan Ufa Müftülüğü korunmuştur. Buna bir Kuzey Kafkasya müftüsü, bir de Orta Asya ve Kazakistan için Taşkent müftüsü eklenmiştir. İslâm dünyasının geri kalanına karşı Sovyet İslâm'ını temsile bir tek eşitler arasında birinci olan Taşkent müftüsü yetkiliydi. Bu da Tatarların rolünü kısıtlamanın bir yolu olarak düşünülmüştü⁽⁶⁷⁾.

Sovyetleştirme politikalarının ileri safhasını dayanışma gruplarının yeniden oluşturulması izlemiştir. Bu politikaların tamamına bir tepki olarak doğan Basmacılar ve Cedit Hareketi ortaya çıkmıştır.

3.3 DAYANIŞMA GRUPLARININ YENİDEN OLUŞTURULMASI

Sovyetleştirme politikaları Orta Asya'da dayanışma gruplarının sistem tarafından dayatılan çerçevede yeniden oluşmasına ve iki farklı düzeyde işleyen bir siyasal kültürün yerleşmesine yol açmıştır: Bir yandan iktidar tarafından dayatılan toplumsal projeye görünüş itibarı ile uyulur; diğer yandan, eski toplumdaki fail ve hedef çokluğunun zayıf ama her yerde hazır ve nazır olan bir devlet lehine ortadan yok olmasıyla şiddetlenen hizipçilik ve yandaşlık pratikleri tarafından bu oyun sürekli

⁶⁷⁾ ROY, a.g.e. s. 91.

bozular. Sonuçta siyaset sahnesi birkaç hedef etrafında toplanarak küçültülmüştür: toprak, idari bölünme ve yerel cumhuriyetteki iktidar⁽⁶⁸⁾.

Orta Asya'daki kadroların geleneksel hale gelmesi, eski bir kültürün mirasından çok dayanışma gruplarının dolaylı olarak yönetimi geleneğinin sürdürülmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Nispeten uzak bir devlet, devletle cemaatler arasında köprü vazifesi görecek olan bir eşraf kategorisi yaratarak dayanışma gruplarını yönetir. Müslüman cumhuriyetlerdeki seçkinlerin zayıflığı, tek siyasal güç olan Komünist Partisi yapısıyla idari yapı arasındaki etkileşimin azlığı ve düşük kentleşme nedeniyle, söz ettiğimiz Sovyet eşrafının kök saldığı, hiziplerin ve siyasal ağların olduğu yer kolhozlar ve bölgeler olmaktadır⁽⁶⁹⁾.

3.3.1 YERELCİLİK VE KOLHOZLAR

Kolhoz, Rusça kolektif tarımcılık kelimelerinin kısaltılmış halidir: Kolektivnoye hozyaystvo. Sovyetleştirme politikaları çerçevesinde tarım sektöründe çalışan tarımla uğraşan birlikleri tanımlamak için kullanılmıştır.

Kolektivizasyonun ilk etkisi her türlü göçebeliğe ve yarı-göçebeliğe son vermek, kırsal göç olanaklarını sınırlandırırken, kırsal cemaatleri de toprağa bağlamak olmuştur. Sovyet sisteminde toplumsal varlık, bir kolektife aidiyet çevresinde inşa edilir; bu da bireyi bir grupta özdeşlemeye zorlar. Tüm Orta Doğu'nun tersine, kırsal göçün özellikle zayıf olduğu ve kentleşmenin özellikle Avrupalı göçmenlerle gerçekleştiği Orta Asya'da siyasal kimliği oluşturan şey kırsal sistemdir. Bu yüzden Sovyet kolektiflerinin evvelce var olan dayanışma grupları üzerinde oluşması doğaldır⁽⁷⁰⁾.

Toprağın mülkiyeti devlete ait olmakla beraber 99 yıllığına sembolik bir rakamla köylülere kiraya verilirdi. Birinci Beş Yıllık Plan'ın (1928-32) ilk evresinde başlatılan kolektivizasyon, her durumda dayanışma gruplarının Kolhozlar çerçevesinde sistemli bir biçimde toprağa bağlanmasını beraberinde getirmiştir; eskiye olan bağları ne olursa olsun, bir kabile işlevi görmüştür. Böylece yeniden

⁶⁸)ROY, a.g.e. s. 129.

⁶⁹) ROY, a.g.e. s. 129-130.

⁷⁰) ROY, a.g.e. s. 130-131.

oluşmuş bir dayanışma grubu haline gelen Kolhoz, Sovyet sistemi çerçevesinde idari, iktisadi, toplumsal hatta siyasal bir kurumsallaşmadan yararlanmaktadır. Kolhozlar görelî bir özerkliğe sahiptir. Devlet Kolhozda değil sadece birçok köyü bir araya getiren, bir veya birkaç Kolhozun oluşturduğu “Köy Sovyeti” düzeyinde temsil edilmektedir. Kolhozun başkanı seçimle belirlenmekte ve devlet nezdinde aracılık etmektedir⁽⁷¹⁾.

Bir Kolhoz içinde gerek eskiden var olan gerekse de yeni toplulukların göçleriyle oluşmuş birçok köy barındırabilir. Orta Asya'nın göçebe olmayan bazı bölgelerinde Kolhoz oluşturulmadan önceki yapı devam etmiştir. Sistem olarak değişikliğe gidilse de yerleşim yeri olarak korunmuştur.

Kolhozdaki konutlar Müslüman bir modele göre, özel şahıslara verilen bir bahçeyle çevrili küçük evlerden oluşmuştur. Bu evlerin yalnızca kullanım hakkı verilmiştir. Geniş aile Kolhozun kilit unsurudur; ama bu aileler, farklı düzeylerde birer dayanışma grubu olarak yeniden gruplaşırlar. Dolayısıyla Kolhoz 1991 yılından beri kendi camileri de olan mahallelere bölünmüştür. Kolhoz bir dayanışma grubu olsa da bölünmelerden, hiyerarşilerden ve çatışmalardan arınmış değildir; ayrıca kendisi de bir bütün olarak daha üst düzeyde düşmanlıklar ve ittifaklar ile uğraşır. Ama Kolhoz dayanışmasının iktisadi ve toplumsal düzlemde etkisi vardır⁽⁷²⁾.

Kolhozlar basit bir üretim birimi değil, sosyo-ekonomik bir cemaattir. El emeğinin fazlalığı uzun zamandan beri bilinen bir gerçektir; fakat bir Kolhozdaki kadroları azaltmak söz konusu değildir, çünkü doğuştan Kolhozlu olunur.

3.4 SULTAN GALİYEV, SULTAN GALİYEVCİLİK VE MİLLİ KOMÜNİZM

Sosyalist fikirler, gerçekte Müslüman Rusya'ya Avrupa'da olduğu gibi, işçi gösterileri ile değil, kademeli olarak, dingin, kesintili bozkır rüzgârlarının sırtında gelmiştir⁽⁷³⁾. Temelde, Komünizmin gerçek potansiyelinin, Batı'da değil, aksine Doğu'da olduğunu savunan; reformcu Cedit hareketinin mirasçıları olan milli

⁷¹⁾ ROY, a.g.e. s. 132-133.

⁷²⁾ ROY, a.g.e. s. 135.

⁷³⁾ Alexandre A. BENNINGSEN ve S. Enders WIMBUSH, Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm, Çeviren: Bülent Tanatar, Anahtar Kitaplar, 1995, İstanbul, s.13.

komünistler, bu fikirlerin savunucuları olarak önce yükseliş dönemi yaşamış, rejimin oturması ile bu yükselişin tersine bir düşüş dönemi yaşamış, daha sonra itibarlarını kısmen kazanmışlarsa da milli komünistlerin neredeyse tamamı Sovyetler Birliği'nin gözünde tehlike oluşturmuştur.

Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi'nin (Kazan Moskova'ya 750 km uzaklıkta ve Avrupa Rusya'sının tam göbeğindedir. Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi, milli komünistler tarafından kurulan ilk önemli örgüttür. Nisan 1917'de kurulmuştur.) önde gelen iki lideri Mir Seyid Sultan Galiyev ve Molla Nur Vahitov, 1910'larda Müslüman Milli Komünizmi'nin kurucuları olmuşlardır. Ancak bu isimlerden Molla Nur Vahitov 1918'de Stalin'in emri ile kurşuna dizilmiştir. Vahitov'un öldürülmesinden sonra, Milli Komünist Hareketi'nin en saygın ve en etkili ismi Sultan Galiyev olmuştur. Bir Volga Tatarı olan Sultan Galiyev (1880-1941?), 1917 yılında Komünist Parti'ye girmiştir.⁷⁴ 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra, Sultan Galiyev ve yoldaşları, Komünist ideolojiyi, milli komünistlere özgü programlara uyarlama çabası içine girmişlerdir. Bu uyarlama çabalarını ve devrimden itibaren meydana gelen süreci şu şekilde özetlemek mümkündür:

1917 Şubatında "İşçiler Komitesi" adıyla bir örgüt kurulmuştur. Bu örgüt 7 Nisan'da Müslüman Sosyalist Komitesi olmuştur. Başkanı olan Molla Nur Vahitov, örgütün amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Tatar feodalitesine ve Müslüman gelenekçiliğine karşı savaş,
- 2- Müslümanlara ait toprakların Rus işgalinden kurtulması⁽⁷⁵⁾

1918'de Sultan Galiyev, Ruslara olan güvensizliği ile Sosyalist Devrimi'nin Rus Devleti üzerindeki nihai etkisi konusundaki kuşkuculuğunu Milli Komünizm içine katmaya başlamıştır⁽⁷⁶⁾. Sosyalist Devrim'den sonra genişleyen sömürünün, ister Sosyalist, ister Kapitalist olsun, her milletin özünde var olduğunu öne süren Sultan Galiyev, sömürmenin değişmez bir özellik olduğunu savunuyordu. Yine bu yıllarda

⁷⁴) ROY, a.g.e. s. 80.

⁷⁵) Aleksandre A. BENNINGSEN ve Chantal QUELQUEJAY, Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları, Çev: Nezih Uzel, Elips Kitap, 2005, İstanbul, s. 68.

⁷⁶) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 60.

Stalin Orta Volga ve Urallar'ın tüm kentlerindeki Müslüman komitelerini denetim altına alacak olan Merkezi Müslüman Komitesi'ni (MUSKOM) kurmuştur.

Proleter sınıfları temel alan Komünist görüşün aksine, milli komünistler, Proleter olmayan milletlerin Kapitalist gelişme aşamasını tamamlamadan, feodalizmden doğrudan doğruya Sosyalizme sıçrayabileceğini savunmuşlardır. Lenin, kapitalist sistemin dünyayı sömürenler ve sömürülenler olarak ikiye ayırdığını ve kapitalist zincirin sömürünün en vahşi yerinden kopacağını söylüyordu. Yine Lenin tarafından işçi sınıfı ve sanayilerin olmadığı devletler, yoğun fakirliği dikkate alarak Proleter devletler ve Proleter olmayan devletler olarak sınıflandırılmıştır.⁷⁷

Sultan Galiyev ve yoldaşlarının ortaya koyduğu Doğu Stratejisini de milli komünistlere özgü programlar arasına almalıyız. Devrimin milyonlarca Asyalı Müslüman'ı, Komünist evrenine katarak, ideolojinin eski Çarlık İmparatorluğu sınırlarının da ötesine taşınması Doğu Stratejisi'nin temel tezi olmuştur. Bu stratejiyi Sultan Galiyev'in şu sözleri daha iyi açıklamaktadır:

“Sosyalist devrimin Batı'da karşılaştığı felaketler, bizi, Doğu'nun katılımı olmaksızın, beynelmilel sosyalist devrimin başarıya ulaşamayacağı basit gerçeğini kabule zorlamıştır”⁽⁷⁸⁾

Mart 1918'de Vahitov, Moskova'da Rusya'nın Mazlum Müslümanlar Kongresi'ni toplamış Haziran 1918'de, Galiyev ve arkadaşları Kazan'daki Sosyalist Müslüman Partisi'ni, 1. Müslüman Komünistleri Partisi'ne dönüştürmüşlerdir. Daha sonra bu Parti, Rusya Müslüman Komünist Partisi adı altında Rus Komünist Partisi (RKP) Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu'na dönüştürülmüştür⁽⁷⁹⁾.

1919 başlarında, RKP Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu, Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu olarak yeniden adlandırılmıştır.⁽⁸⁰⁾ Buradaki amaç Müslümanları Panislamist ve Pantürkist eğilimlerden uzak tutmak olup bu şekli ile Stalin, izlemiş olduğu siyasetle Tatar Milli Komünistleri üzerinde zafer kazanmıştır.

⁷⁷) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 60.

⁷⁸) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 72.

⁷⁹) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 82.

⁸⁰) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 83.

Eylül 1920’de Sultan Galiyev’in de delege olarak katıldığı Doğu Halkları Konferansından şu sonuç çıkmıştır: Doğu, Batı değildir; Müslümanlar da Rus!(⁸¹). Ancak Milli Komünistlerden hiçbiri, en azından muhalif bir yola girmenin mümkün olduğu 1920’lerin başında, Leninizm’i ahlaki temeller üzerinde mahkûm etmemiştir. Ruslar İslam’a sistematik olarak 1928’e kadar saldırmamışlar ve 1923’te Bulgar Hanlığı’nın İslam’a geçişinin bininci yılı, Tatar Cumhuriyetini ellerinde tutan Galiyev ve yoldaşları tarafından kutlanmıştır(⁸²).

1923’ ten sonra sapma eğilimleri olduğu gerekçesi ile Rus Komünist Partisi’ndeki yetkilerini kaybeden Galiyev, son olarak Doğu Stratejisi taraftarlarını kucaklayabilecek bir yapı oluşturmaya çalışmış ve bunu harekete geçirmiştir: Sömürge Enternasyonalı. Bu kez Ruslarla işbirliği içermeyen bu tez, Çarlık Rusya’sının Avrupa’ya ait olduğunu iddia ediyordu. Sömürge Enternasyonalı Komünist Partisi’nden bağımsız olacaktı. Sanayileşmiş milletlerin çevreleri, sömürge milletleriyle kuşatılmış haldeydi. Dolayısı ile Devrim kayıtsız şartsız, Müslüman coğrafyaya aktarılmalıydı.

Sultan Galiyev’in Komünizm’i Müslüman doğu ülkelerine yaymak için Müslümanlardan oluşan bir ordu kurma fikrinden bahsedilmesi gerekmektedir. Bu ordu’nun tüm Müslümanlara açık olacak olan “Sosyalist Müslüman Ordusu” olması öngörülüyordu. Temmuz 1918’de Doğu Cephesi’ndeki 6. Kızıl Ordu’ya bağlı Müslüman asker sayısı 225.000 ila 250.000 arasında ve bunlardan 50.000’i Tatar Müslümanlarından oluşuyordu. Ancak Sosyalist Müslüman Ordusu kurma fikri, 1923’ten sonra itibarını kaybetti(⁸³).

Örgütsel anlamda etkinliği kırılan ve askeri güçten mahrum bırakılarak Kızıl Ordu içinde eritilen Müslümanlar, 1919’dan 1923’e kadar milli sorunlara radikal çözümler üretmişlerdir. 1924’te Orta Asya’nın cumhuriyetlere bölünmesine şiddetle karşı çıkmışlar, bu toprakların Türkistan içinde birleştirilmesi fikrini savunmuşlardır. Turan Cumhuriyeti adı verilen bu birleşimin Orta Asya’ya fikir ve kadro göndermede atlama tahtası olma potansiyelini öne çıkarmışlardır. Turan Cumhuriyeti; Müslüman

⁸¹) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 67.

⁸²) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 70.

⁸³) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 86-87.

etnik ve idari birliği için Milli Komünistler tarafından ileri sürülen son kapsamlı programdır⁽⁸⁴⁾.

1923'ten 1928'e kadar Milli Komünistler hızlı bir şekilde tasfiye edilmiş, binlerce insan bu süreçte yargılanarak ortadan kaldırılmış ve nihayet Sultan Galiyev de 1923 yılında tutuklanmıştır. Bu tasfiyelerden sonra, milli muhtariyet mücadelesi fiilen İslam Birliği (Panislamist) ve Türk Birliği (Pantürkist) hedeflerinden yoksun bir şekilde yerel düzeyde yürütölmüş ancak, Sovyetler Birliği'nde ifadeler susturulmuş olsa da fikirler yaşamaya devam etmiştir. Büyük Turan Cumhuriyeti gerçekleşmemiş ve belki de hiçbir zaman gerçeklemeyecek olsa da, fikirleri onlara övünebilecekleri bir miras bırakarak, az-gelişmiş dünyaya sıçramak için başka atlama tahtaları bulmuştur⁽⁸⁵⁾.

Ruslar tarafından kötü bir anlam yüklenen ancak yukarıda açıkladığımız tezlerden oluşan ve Müslüman halkların ayrı ulusal halklara bölünmesine karşı çıkan milliyetçi ve Pantürkist sapmaya işaret etmek için yine Ruslar tarafından Sultangaliyecilik (Sultangaliyevşçina) olarak adlandırılan fikir hareketi, 1923 gibi erken bir tarihte mahkûm edilmiştir. 1923-1928 yılları arasında hapisten çıkıp, Gürcistan ve Moskova'da yaşayan Sultan Galiyev, merkezi Moskova ve Kazan'da bulunan ve dalları Alma-Ata ve Taşkent'e kadar uzanan bir gizli yer altı örgütleri sistemi yaratmak üzere aktif olarak çalışmıştır⁽⁸⁶⁾. 1928 yılında yeniden tutuklanan Galiyev, Solovki Adaları'ndaki kamplara gönderilmiştir. Bu tarihten sonraki akıbeti hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Sultan Galiyev ve diğer Müslüman milli komünistlerin eserlerine kendilerinden sonra gelen neslin ulaşması ise mümkün olmamıştır. Bunun nedeni rejimin engel olması ve eserlerin yöresel dillerle, Arap alfabesi ile yazılmış olmasıdır.

3.4.1 PANİSLAMİZM VE PANTÜRKİZM

Millet kelimesi o dönemde bugün sahip olduğu anlamda kullanılmıyordu. Rusya'da yaşayan Müslümanlar için dini ve kültürel bir tabana dayanan "*Müslüman Milleti*"

⁸⁴⁾ BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 90.

⁸⁵⁾ BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 90.

⁸⁶⁾ BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 112.

tabiri kullanılmıştır. Belirli bir devlete veya toprağa atf yapılmıyordu. Burada millet kelimesiyle tarif edilen şey tüm Müslüman ümmetinin bir alt kümesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu kelime dini açıdan tamamlanan bir cemaati işaret ediyordu.

Rus İmparatorluğu'ndaki reformcu Müslümanların modern manada bağımsız bir toprak parçasına sahip olma ve devlet kurma gibi bir talepleri yoktu. Öyle ki Gaspıralı bile Rusya Müslümanlarının yerinin reformlar geçirmiş bir imparatorluğun içinde olduğunu ifade etmişti. Tatarlar arasında Rusya'ya bağlı kalma fikri daha yaygındı. Azeriler ve Orta Asya Müslümanları daha çok bir federasyondan bahsediyorlardı ama bu isteğin bağımsız ulus-devletlerle hiçbir ilgisi yoktu.⁸⁷ Hepsinde ortak olan bir diğer özellik ise anti-emperyalizmdi. Japonların 1904'te Rusya karşısındaki zaferi, Rusya ve Hindistan Müslümanları arasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Japonya Osmanlı İmparatorluğu'nun da ilgisini çekecek ve Ertuğrul gemisi Panislamist politikaların simgesi haline gelecektir.

Müslüman reformcular dil sorunu üzerinde de durmuşlardı. Onlara göre Rusya Müslümanlarının büyük çoğunluğunun Türkçe konuşması ortak bir dili zorunlu kılıyordu. Gaspıralı gibi yazarlar hem Özbekler hem de Kırım Tatarları tarafından kullanılabilir, Arap alfabesiyle yazılan ortak bir Türkçe oluşturmaya çalışıyorlardı. Azeri Müsavat Partisi'nin 1913'ten başlayarak yöneticisi olan Resulzade, Azerbaycan Türk lehçesini yazılı bir dil haline getirmek isteyen 'Azericiler' hareketine karşı çıkmış, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Jön Türklerin ortaya koyduğu modele göre yenileştirilmiş bir Türkçenin kullanımını savunmuştu⁽⁸⁸⁾.

Panislamizm'in ifadesi olan bu linguistik Pantürkizm'in yanında, Osmanlı Halifeliğine destek hareketi de vardı. Devr-i Hamid'de uygulanan Panislamizm politikası yüzyılın başında Rusya'da yaşayan Müslüman kitleleri etkilemiş ve Halife için seferber olmalarını sağlamıştı. Ancak 1908 Jön Türk Devrimi ile birbiriyle iç içe olan Panislamizm ve Pantürkizm kavramları Rusya Müslümanları nezdinde birbirinden ayrılmaya başlamasına neden oldu. Bu devrim ile Türk milliyetçileri dini

⁸⁷ ROY, a.g.e. s. 71.

⁸⁸ ROY, a.g.e. s. 72.

boyutu ikinci planda bırakınca böyle bir durum ortaya çıktı. Arapların İngilizlerle iş birliği yaparak Arap milliyetçiliğine sarılmaları, 1908 devriminden sonra Jön Türklerin neden Panislamizm'den uzaklaştıklarını anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Jön Türklerden sonra yaşanan kayma Atatürk'ün laik ve milliyetçi politikasına, 1924'te halifeliğin kaldırılmasına kadar devam edecektir. Pantürkizm'in Orta Asya'da her şeyden önce dinsel olarak yorumlanmasıyla Türkiye'de her şeyden önce etnik olarak yorumlanması arasındaki kayma, Pantürkizm'in 1991'de neden ortadan kalkmış görüldüğünü açıklar: Rastlanabilecek yegâne 'evrenselciler' kendilerine laik Türkiye'de yer bulamayan İslamcılardır⁽⁸⁹⁾.

Panislamizm ve Pantürkizm'e karşı Rusların karşı koymaları da hareketlerin bir arada yürütülememesine katkıda bulunmuştur. Belli bir gruba dayandırılan etnik kimlikler öne çıkarılmış ve bu doğrultuda yeni diller üretilmiştir. Dini anlamda da örneğin Ceditçilere karşı Kadimcilerin desteklenmesi ve farklı zamanlar için bunun tersi durumunun da mümkün olması, Panislamizm ve Pantürkizm'e yönelik Rusların oluşturduğu tehditlerdir.

3.4.1.1 Ceditçiler

XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak 1917 yılına kadar olan dönemi kapsayan ve etkileri Milli Komünizm hareketinin de temelini oluşturan, dinde ve eğitimde yenileşmeyi amaçlayan hareket Ceditçilik Dönemi olarak adlandırılır. Döneme ismini veren Cedit kelimesi 'eski' kelimesinin karşıtı olan 'yeni' kelimesidir. İdil-Ural sahasındaki aydınlar tarafından başlatılan bu hareket, pek çok Türk bölgesinde etkili olmuştur. Bu dönemde eğitimde Kazan Tatar Türkçesi'nin kullanılması ve ders kitaplarının bu dille hazırlanması pek çok aydın tarafından dile getirilmiştir.

Cedit kelimesi 1884 yılında meşhur Türk alimi İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da açtığı, 'usul-ü cedit' mekteplerinde kullanılmaya başlamıştır. (Usul-ü cedit kelimesinin Türkçe karşılığı 'yeni metot'tur, eğitimdeki yenileşmeyi kasteder.) Türk dünyasında

⁸⁹ ROY, a.g.e. s. 73.

büyük yankı uyandıran bu isim kısa zamanda aydın kesimin kendisini ‘ceditçi’ olarak nitelendirmelerini sağlamıştır.

Dini reformlar karşısında ‘Kadimist’ olarak adlandırılan tutucular, yenilik çalışmalarına karşı bir cephe oluşturmuşlardır. Rus yöneticilerle iş birliği yapan bu grup, Rusya’nın Müslüman politikalarına uysal aracı konumunda idi. Ancak zamanla etkinliklerini kaybedeceklerdir. Nitekim 1916’ da Rusya’da 5000 tane Cedit okulunun bulunması⁽⁹⁰⁾ hareketin etkinliğini ortaya koymaktadır.

Ceditçilik Hareketi, Rusya’da yaşayan Türk-Tatar toplumu içinde çıkmış ve kısa sürede bağımsızlıklarını kazanmak için mücadele eden Türk topluluklarında olumlu bir etki yaratmıştır. Türk milli bilincinin uyanmasına ve Türk milliyetçiliği sisteminin fikri temellere oturmasına katkı sağlayan Ceditçiler, Ruslardan hem dini hem de milli anlamda ortaya koydukları düşünce ve faaliyetlerden dolayı baskı görmüşlerdir. Rus Çarı’nın baskıları artırmasından sonra Azerbaycanlı Kırımlı ve Tatar aydınlardan oluşan bir grup Türkiye’ye gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde ortaya çıkan Türkçülük fikir hareketinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu aydınlara Yusuf Akçura, Ayaz İshaki ve Abdürreşid İbrahimov örnek gösterilebilir.

Dinde ve dilde reform ile başlayan Cedit Hareketi zamanla siyasi bir kimlik de kazanmıştır. Rus coğrafyasında yaşayan Müslümanlar, Rusların din ve dil üzerinde yapmış oldukları tahribatları onarmak için Cedit hareketini oluşturmuşlar ve bu hareketi Bolşevik Devrimi’nden sonra Sultan Galiyev ve izleyicileri devralmışlardır.

3.4.2 İSLAMCI SİYASİ PARTİLER

İslami bir yaklaşımı öne çıkaran siyasi partiler, 1905’ten sonra gizli bir şekilde kurulmaya ve 1917 Devrimi’nden sonra ortaya çıkıp resmi olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır. Bu partiler, Azerbaycan’da Himmet (sosyalist) ve

Müsavat (Pantürkist), Kazaklar'da Alaş-Orda, Kırım Tatarlarında Milli Fırka, Volga Tatarları'nda İttifak isimli siyasi partilerdi. Maveräünnehir'de ve Emirliklerde yer altında faaliyet gösteren iki hareket oluşmuştu. Genç Buharalılar ve Genç Hiveliler. Menşevik ve Bolşevik kanatları olan Azeri Himmet Partisi dışında, bu partiler anayasacı-demokratlara yakındı.⁹¹ Sultan Galiyev ve izleyicilerinin içinde bulunmuş oldukları siyasi parti ve örgütler Sultan Galiyev, Sultangaliyevcilik ve Milli Komünizm başlıklı bölümde incelendiğinden, bu bölümde genel olarak, ismi zikredilen partilerin önemlileri üzerinde durulacaktır.

I. Dünya Savaşı'nda, Azeriler Ruslara ve Ermenilere karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almışlardır. Ayrıca Nisan 1917'de gerçekleştirilen Bakü Müslüman Kongresi'nde, Rusya Müslümanlarının birbirleri ile sürekli ilişki kurabilmeleri için sonuç yönergesinde 'Azerbaycan' teriminden söz edilmemesine karar verilmiştir(⁹²).

1917 Devrimi'nden sonra Müslümanların yaşadığı bölgelerdeki ilk bağımsızlık hareketi Azerbaycan'da gerçekleşmiştir. Ruslar tarafından kurulan Transkafkasya Federasyonu'nda bir arada yaşayan Gürcüler, Ermeniler ve Azeriler arasında süregelen geçimsizlik nedeniyle bu federasyonun dağılması (Mayıs 1918), Müsavat Partisi denetimindeki Azerbaycan Ulusal Konseyi'ni 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmeye itmiştir. Bakü'nün Bolşevikler ve Ermenilerin elinde olmasından dolayı başkenti Gence olarak kurulan devlette, Bakü Müslüman Kongresi'nde alınan kararlar çelişik bir biçimde ilk kez Azerbaycan adı bir ulusu tanımlamakta kullanılmıştır. 7 Aralık 1918'de İngiliz işgali sırasında, Resulzade parlamentoda Azerbacan'ın kendi başına bir ulus olduğunu ilan etmişti(⁹³).

Azeriler tarafından kurulan bir diğer parti olan Himmet Partisi, sosyalizmle milliyetçiliği harmanlamaya çalışmıştır. Hiçbir zaman Bolşevik olamamıştır. Oysa Lenin tarafından Bolşevik etki altında tutabileceği umuduyla isteksizce bu partinin kurulmasını kabul edilmişti(⁹⁴). Himmet isimli dergi ile düşüncelerini ortaya koyan

⁹¹) ROY, a.g.e. s. 78.

⁹²) ROY, a.g.e. s. 78.

⁹³) ROY, a.g.e. s. 79.

⁹⁴) BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 28.

bu parti, Rus partisi tarafından yutulacağı 1920'ye kadar Müslüman ve Türk işçilerle iç içe kalacak ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin çekirdeğini oluşturacaktır. Himmet'in başkanı Neriman NERİMANOV Komünist Parti'nin 1. Sekreteri yapılacaktır.

Kazaklar tarafından kurulan Alaş-Orda Partisi liberal ve milliyetçi olan bir siyasal parti idi. Amacı, Rus sömürgeciliğinin sona ermesi ve toprakların Kazaklara verilmesiydi. 1917'de doğu ve batı Kazakistan'ı içine alacak şekilde iki hükümetli Bozkır Muhtariyeti'ni ilan ettiler. Ancak Ruslar, Müslüman partilere uyguladığı politikayı Alaş-Orda'yı da boyun eğdirmek için kullanmış, 1918'de parti etkisizleştirilerek 1919'da partinin önderleri Rus Komünist Partisi'ne girmişlerdir. Partinin başkanı olan Baytursun, Komünizm'in göçebe bir toplum tarafından kabul edilebileceğine dair aşağıda yer alan cümleleri partinin görüşleri hakkında daha net fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır:

“ Kazak halkı Komünizm'i hiçbir güçlüğe uğramadan kolayca kabul edecektir. Hatta Komünizm'i bütün öteki halklardan çok daha önce benimseyecektir. Çünkü Kazak halkının geleneksel yaşam biçimi Komünizme çok yakındır”⁽⁹⁵⁾.

Volga Tatarları, Kırım Tatarları ve Azerbaycanlıların da içinde bulunduğu İttifak (İttifak-ül Müslimin) isimli partiyi 1906 yılında kurmuşlardır. İlmli bir politika izleyerek liberal Müslümanlarla, liberal Ruslar arasında işbirliğini sağlamak için çalışmışlardır. Türkistan'da Müslüman Halkları Konseyi, 1917 sonunda Hokand'da bir hükümet kurmuştur. Ancak bu hükümet de Şubat 1918'de Zeki Velidi TOGAN'ın Başkırt Hükümeti ile birlikte, Kazan Tatarlarıyla aynı kaderi paylaşmışlardır. Mart 1918'de Alma-Ata, Bolşevikler tarafından Kazakların elinden alınmıştır. Yine aynı ay içerisinde Bakü Komünü Avrupalıların elinde olan bir iktidar kurmuş ve Müsavat Partisi Osmanlı himayesinde olan Gence'ye sığınmak zorunda kalmıştır⁽⁹⁶⁾.

SSCB'nin, Müslüman siyasi oluşumlarını etkisizleştirdikten sonra Sovyet himayesinde yaşayan ve partiler kurarak Komünizmin erken yıllarında kısmen

⁹⁵) BENNINGSEN ve QUELQUEJAY, a.g.e. s. 112.

⁹⁶) ROY, a.g.e. s. 80.

bağımsızlık, daha çok Müslüman haklarını savunmanın mücadelesini verenler, acı bir şekilde Ruslar tarafından ezilmişlerdir. Ruslar bu gelişmelerden sonra Müslümanlarla daha çok uzlaşmacı bir siyaset izlemeye başlayacaklardır. Bu siyaset karşısında Müslümanların büyük bir kısmı Bolşevikler safına geçecektir. Ancak onların Bolşevik olmaları konusundaki 'samimiyetleri' sorgulanacak ve 1920'li yıllardan başlayarak 'Milliyetçi' hareketler yeniden ezilecek ve 1937-1938 yıllarında yapılan tasfiyelerle tamamen ortadan kaldırılacaktır.

3.4.2.1 Basmacı Hareketi

Basmacı, (Rusçası basmaçestvo), Özbekçe'de eşkıya anlamına gelmekte olup; Ruslar tarafından Basmacı Hareketi içinde bulunmuş olanlara verilen addır. Basmacı Hareketi ise yine Ruslar tarafından, Orta Asya'daki hem yerleşik hem de göçebe halde yaşayan Özbek, Tacik Kırgız ve Türkmenlerin içinde bulunduğu, Sovyetlerin zorla el koymalarına, saldırılarına ve reformlarına karşı başlatılmış bir isyandır. Terim çeşitli bölgelerdeki bağımsız hareketleri tasvir etmek için kullanılmıştır: Fergana Vadisi, eski Buhara Emirliği'nin güney ve doğu bölgeleri ve Türkmen bozkırlarının kuzey tarafları⁽⁹⁷⁾. 1918 yılında başlayan isyan 1935'e kadar değişik yoğunluklarda devam etmiştir.

Silahlı gruplara çeşitli kişiler önderlik etmiştir. Bunlar; geleneksel şefler (kurbaşı), ki bunların aralarında din adamları, mollalar ve işân (örneğin Fergana'daki Hâl Hoca) da bulunmuştur; namuslu bilinen haydutlar (örneğin Fergana'daki İrgaş), dayanışma gruplarının şefleri, yani han, bey, kabile şefi (Cüneyd Han ve İbrahim Bey); kimi zaman yöre eşrafının sıradan bir mensubu (örneğin Fergana'daki Madamin Bey) ve pek seyrek olarak da eski Ceditler (Zeki Velidi Togan ve Enver Paşa gibi Türk subayları)⁽⁹⁸⁾.

Hareketin içinde bulunan grupların birbirinden bağımsız davranmaları, bazı grupların Bolşevikler ile iş birliğine girmeleri ve gerilla savaşı taktiği kullanmaları ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri arasında gösterilebilir. Fergana Vadisi'nde Mehmet Emin Bey, Hal Hoca gibi liderlerin emri altındaki

⁹⁷⁾ BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 251.

⁹⁸⁾ ROY, a.g.e. s. 82.

mücahitler zaman zaman Sovyet ordusuna kayıplar verdirmişlerdir. Hatta bölgenin lideri Mehmet Emin Bey 1919'da geçici Fergana Hükümeti kurduysa da 7 Mart 1920'de Sovyetlere teslim olmak zorunda kalmıştır⁽⁹⁹⁾.

Başkır Devrim Komitesi (BAŞREVKOM) başkanı ve Rus Bolşevikleriyle yol arkadaşlığı yapan Zeki Velidi TOGAN Haziran 1920'de Basmacılara katılmak üzere Orta Asya'ya gitmiştir. O, Basmacı Hareketi'ni Çarlık Rusya'sı döneminden ele alıp şöyle açıklamıştır:

“Basmacı, basmak maksadından baskın ve hücum edici manasıyla önce eşkıya çetelerine denilmiştir. Çar zamanında bu gibi çeteler Türkmenistan'da, Başkurdistan'da istiklal kaybedilip, Rus hâkimiyeti yerleşmek üzere olduğu zaman yaşanmıştır. Bunlar Müslümanlara dokunmayıp, yalnız Rusları ve fabrikalarını yağma ederler ve çok defa aldıkları ganimetleri halka üleştirirlerdi. Eski basmacılarda Türk çetelerinde olduğu gibi bugün Türkistan, Özbek ve Türkmen çetelerinin manevi önderi Köroğlu'dur”⁽¹⁰⁰⁾

Ruslar bu ayaklanmaları kont gerilla taktiklerine başvurarak, aynı zamanda cepheye Müslüman birlikleri (%50'si Tatar ve Başkırlardan oluşan Kazan alayı) ve çok hareketli süvari alayları sürerek bastırabilmişlerdir⁽¹⁰¹⁾. 1935 yılına gelindiğinde değişik yoğunluklarda süren Basmacı Hareketi ortadan kaldırılmıştır.

16. yüzyıldan sonra Türkistan ve Orta Asya'da günümüze kadar böylesine farklı grupları kapsayan ve bu denli uzun süren başka bir halk hareketi gerçekleşmemiştir. Günümüzde Basmacıların mirası, Sovyetlerin yapılandığı bölgeci hiziplerin prizmasından geçerek yaşanmaktadır. İşte bu nedenle Ceditçilik de Basmacı Hareketi de ne günümüzdeki milliyetçiliklerin habercisi ne de günümüz militan İslamcılar için bir model olarak algılanmıştır⁽¹⁰²⁾.

⁹⁹⁾ GÖK, Sultan Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2012, s. 77.

¹⁰⁰⁾ GÖK, a.g.m. s. 76.

¹⁰¹⁾ BENNINGSEN ve WIMBUSH, a.g.e. s. 83.

¹⁰²⁾ ROY, a.g.e. s. 86.

BÖLÜM IV

1985-1991 GORBAÇOV REFORMLARI VE ÇÖZÜLME

4.1. ÇÖZÜLMENİN ANA HATLARI

Andropov'un 1982'de iktidara gelmesi Moskova'yla Müslüman cumhuriyetler, özellikle de Özbekistan arasında ciddi bir krize neden olmuştur. 1983 yılının Kasım ayında Özbekistan Komünist Partisi birinci (ÖKP) sekreteri Eşref RAŞDOV ölmüş ve yerine Moskova'nın desteklediği Osman HOCAYEV geçmiştir. 1983-1987 yılları arasındaki dönem Moskova'yla güney cumhuriyetlerinin birbirinden ayılma dönemidir; bu süreç 1991'de ilan edilen bağımsızlıklar için gereken ortamı hazırlamıştır⁽¹⁰³⁾.

Orta Asya'ya merkezden gelen yatımlarda bu dönemde ani bir düşüş görülmüştür: Bölgede kişi başına düşen merkez kaynaklı yatırım SSCB genelindeki ortalama rakamın üçte ikisine düşmüştür. Kriz genel de olsa, Rusların güneyin ekonomilerinden çekilmeleri bağımsızlıklardan önce başlamıştır. Özbek entelektüeller ilk kez Sovyet basınında güneyle Rusya arasındaki iktisadi ilişkilerin sömürgeci karakterini ortaya koyan yazılar yazmaya başlamışlardır. Müslüman askerlerin Sovyet ordusundaki huzursuzluğu da bu dönemde artmıştır. Etnik kutuplaşmaların olduğu orduda morallerin düşük olması ve disiplinsiz davranışlar 1989 yılında bütün Müslüman cumhuriyetlerde askerlik görevinin kendi cumhuriyetlerinde yapılması yönündeki taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyet sanayisinin Orta Asya topraklarını ekolojik olarak etkilemesi de Sovyet yönetiminden kaynaklanan memnuniyetsizlik nedenlerindedir. Azerbaycan'daki Sumgayıt sanayi kompleksinin ortaya çıkardığı kirlilik ve bunun neden olduğu sakat doğumlar en açık örnektir⁽¹⁰⁴⁾.

Son devlet başkanı olan Mihail GORBAÇOV 11 Mart 1985 tarihinde SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreteri seçildiğinde ülkede sorunlar artarak devam etmekteydi. Gorbaçov kendisinden önceki Komünist liderlerin yapmadığı bir şeyi

¹⁰³) ROY, a.g.e. s. 177.

¹⁰⁴) ROY, a.g.e. s. 180.

deneyerek Sovyet İmparatorluğunu ıslahatlarla ayakta tutmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glastnost (açıklık) politikalarını uygulamaya koymuştur. Komünist Parti içinden tepkiler de gören bu reform hareketleri sonucunda özgürlük fikirleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1986 yılında Kazakistan'da meydana gelen Alma-Ata olayları ve bu olayların Sovyetler tarafından sert bir biçimde bastırılması sonucunda Orta Asya'da huzursuzluk iyice artmıştır. 1990 yılında Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında meydana gelen çatışmalar karşısında Rusların Ermenilerden yana olmaları, milliyetçi hareketleri körüklemiştir. Baltık Cumhuriyetlerinde de verilen bağımsızlık mücadelesi aynı yıllarda hız kazanmıştır.

Gorbaçov son olarak Sovyet İmparatorluğu'nu kurtarmak için Sovyetler Birliği yerine Bağımsız Sovyet Cumhuriyetleri Birliği oluşturmayı teklif etmiştir. 17 Temmuz 1991'de Gorbaçov ve 9 Sovyet Cumhuriyetinin başkanları toplanarak bu birliğin anlaşma taslağını görüşmüşlerdir. Alınan kararlar birliğin 19 Ağustos'ta oluşması için imzalar atılması kararlaştırılmış, ancak Gorbaçov'un reformlarına karşı olan başta yardımcısı Gennadi Yanov olmak üzere Komünist Partisi yöneticileri ve KGB başkanı 18 Ağustos'ta iktidarı ele aldıklarını bildirmişler ve Gorbaçov'u Kırım'da tutuklamışlardır. Ancak Rusya Federasyonu Başkanı olan Boris YELTSİN'in duruma müdahale etmesi ile darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişim SSCB'nin sonunu hazırlamıştır.¹⁰⁵

Cumhuriyetler darbe girişiminden sonra tek tek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Gorbaçov birlik kurma çalışmalarına devam edecek ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kuracaktır. Güneyli yöneticilerin çoğu 1991 darbesini desteklemiş ama sonraki birkaç ay içinde komünist partileri kapatmıştır. Burada söz konusu olan şey opürtünizm değildi: ne Brejnev'in SSCB'siydi istenen ne de bağımsızlık; sadece Rusların çıkarına işleyen bir Sovyet sistemine karşı çıkılıyordu⁽¹⁰⁶⁾.

¹⁰⁵) GÖKÇE, Mustafa 1917 Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, s. 56.

¹⁰⁶) ROY, a.g.e. s. 182.

4.2. BAĞIMSIZLIĞINI KAZANAN DEVLETLER

Sovyetler Birliği 1991 yılında dağılmasından sonra 15 yeni cumhuriyet bağımsızlığını ilan etmişti. Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna.

30 Ağustos 1991'de Azerbaycan, 31 Ağustos'ta Kırgızistan, 1 Eylül'de Özbekistan ve 9 Eylül'de de Tacikistan bağımsızlığını ilan etmiştir. 27 Ekim'de Türkmenistan; SSCB'nin yok olmasından ve kaçınılmaz bir şekilde Kuzey Kazakistan'daki Rus dilli kesimi de içine alacak olan bir Slav bloğunun kurulmasından endişe duyan Kazakistan 16 Aralık'ta bağımsız olmuşlardır. Komünist Partiler birinci sekreterlerin ve başkanları inisiyatifi ile Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da hızla kendilerini lağvedip başkanların partilerine dönüştüler. Kırgızistan, Azerbaycan ve Tacikistan'da Komünist Partiler marjinalleştiler ve bölgeci tabanlarına göre başka oluşumlara katıldılar⁽¹⁰⁷⁾.

Devlet başkanları 1991 yılında yapılan seçimlerle, yerlerini sağlamlaştırmaya girişmişlerdir. Özbekistan'da V. Bölümde ayrıntısı ile ele alacağımız gibi Başkan İslam KERİMOV karşısında Erk Partisi lideri Muhammed Salih 'resmileştirilen' rakamlara göre %12'den fazla oy almıştır. Tacikistan'da başkan Nabiyev karşısında Devlet HODANAZAROV %30'luk bir oy oranına ulaşmıştır. Kazak Nazarbayev, Kırgız Akayev ve Türkmen Niyazov Sovyet tarzı sonuçlar almışlardır. (%90'ın üzerinde oy). Yalnızca iki ülkede muhalefet 1992'de kısa bir süre için iktidarı ele geçirip 1993'te kaybetmiştir: Tacikistan (İslamcılar, demokratlar ve milliyetçiler koalisyonu) ve Azerbaycan (Halk Cephesi)⁽¹⁰⁸⁾.

4.3. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NUN (BDT,CIS) KURULMASI

Bağımsız Devletler Topluluğu, (BDT, CIS) Sovyetler Birliği'nin dağılması aşamasında eski Sovyetler Birliği'nde bulunan cumhuriyetlerinden bir bölümünün aralarında yapmış oldukları antlaşmalarla kurdukları uluslararası bir örgüttür. 8

¹⁰⁷⁾ ROY, a.g.e. s.. 183.

¹⁰⁸⁾ ROY, a.g.e. s. 183.

Aralık 1991’de Belarusya’nın başkenti Minsk’te Rusya Federasyonu, Belarus ve Ukrayna’nın imzaladığı anlaşma ile bu örgüt kurulmuştur.

Örgütün ilk temel belgesi durumundaki bu anlaşma Sovyetler Birliği’ni oluşturan 15 cumhuriyeti ilgilendirmesine rağmen, Rusya’nın bunu sadece diğer iki Slav kökenli cumhuriyetle kararlaştırması, daha bu aşamada ilgili ülkeler arasında statü farklılığını gündeme getirmiştir.¹⁰⁹ Ancak 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık Devletleri ve Gürcistan hariç tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri bu anlaşmayı imzalamıştır. Gürcistan 1993 yılında anlaşmayı imzalamıştır. 2005 yılında Türkmenistan’ın tam üyelikten çıkması, Ukrayna Parlamentosu’nun anlaşmayı onaylamaması ve 2009 yılında Gürcistan’ın topluluktan ayrılması sonucunda şu an 9 üye ülkesi bulunmaktadır. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna devletleridir.

1990 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılması sonucu Doğu Almanya ve Batı Almanya’nın birleşmesi ile Doğu Almanya NATO’ya alternatif olarak kurulan Varşova Paktı’ndan çekilmek zorunda kalmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin parçalanması ile de Varşova Paktı dağılmış, Rusya Federasyonu’nun bölgede ve dünya siyasetinde sahip olduğu konumu korumak amacı ile Bağımsız Devletler Topluluğu’nun misyonu belirlenmiştir.

BÖLÜM V

BAĞIMSIZ ÖZBEKİSTAN’IN KURULMASI VE ULUSLAR ARASI TANINMA

5.1. SİYASAL İKTADARIN TEŞKİLİ VE DEVLET YAPISI

Özbekistan ismi Altın Ordu Beyi Özbek’in adından gelmektedir. Özbek Han 1313-1340 arasında Altın Ordu Devletinin başına geçmiştir. Önce bu devlet Özbek Birliği olarak adlandırılmış ve daha sonra belli bir Türk topluluğunun adı olarak

¹⁰⁹) GÖKÇE, a.g.e. s. 27.

kullanılmıştır. Özbek dili ise Uygur Türkçesinin Çağatay bölümüne girer. 1428-1468 yılları arasında Özbekler birbirleriyle çok yakın dayanışma içindedirler ve 1500-1510'da Maveraünnehir bölgesini ele geçirmişlerdir. Ancak 1740'ta İran hükümdarı Buhara'nın yönetimini ele geçirmiş ve Özbek Hanlığına son vermiştir. Buhara kentinin yönetimine ise 1753'te Muhammed Rahim geçmiş ve bu dönem 1920'ye kadar sürmüştür. 1924 yılında bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti kurulmuş, sonraki yıllarda ise SSCB'nin yönetiminde kalmıştır. Özbekistan'da Kongrat, Nagman, Mangıt, Toyaklı, Savay, Barın, Üç Urug, Burgut, Arlat, Kanglı, Baştaş, Karakalpak gibi boylar bulunmakta ve bunlar Özbekistan'ı oluşturmaktadır. SSCB'nin dağılmasıyla Özbekistan, 1 Eylül 1991'de ise bağımsızlığını ilan etmiştir⁽¹¹⁰⁾.

447.400 km² yüzölçümüne sahip olan Özbekistan, sahip olduğu Nisan 2013 itibari ile 30 milyon 75 bin kişilik nüfusuyla⁽¹¹¹⁾ Türkiye'den sonra en çok nüfusa sahip Müslüman-Türk ülkesidir. On yıl içinde ise bu nüfusun 35 milyonu bulacağı öngörülmektedir. Nüfus sayımı sonuçlarına göre Özbekistan'da 130'dan fazla etnik grup yaşamaktadır. Nüfusun %80'i Özbek, %5,5'i Rus, %5'i Tacik, %3'i Kazak, %6,5'i Diğer. %88'i Müslüman olan ülkede, %9 Ortodoks Hıristiyan yaşamaktadır⁽¹¹²⁾.

Özbekistan, 12 il (Andican, Buhara, Fergana, Cizzak, Namangan, Navoy, Kaşkaderya, Semerkand, Sırderya, Surhanderya, Taşkent, Harezmi) 1 özerk cumhuriyet (Karakalpakistan Cumhuriyeti) ve 1 bağımsız şehirden (Taşkent Şehri) oluşmaktadır. Ülkedeki siyasi partilerin katıldığı seçimler 5 yılda bir kez olmak üzere Devlet Başkanının ve 250 sandalyelik Ali Meclis'in (parlamento) üyelerini saptamak üzere yapılır. SSCB döneminde mevcut olan Komünist Parti'ye ek olarak 1992 yılından itibaren Halk Demokratik Partisi ve Babayurt Partisi kurulmuştur. Seçime katılmaya ise bu üç partiyle birlikte sadece İstiklal Yolu Partisi'ne izin verilmiştir. Muhalefeti oluşturan diğer partilerden Erk Partisi ve Birlik Partisi'ne 1995 yılında seçimlere girme izni devlet başkanı tarafından verilmemiştir. Günümüz itibariyle

¹¹⁰⁾ ÖZDEMİR, Yavuz Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, İstanbul, s. 87.

¹¹¹⁾ Özbekistan'ın Nüfusu Otuz Milyonu Aştı, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=68920>, 8 Mayıs 2013.

¹¹²⁾ Özbekistan Künyesi, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>, 26.04.2013.

Özbekistan'da faaliyetlerini sürdüren siyasi partiler şunlardır: Özbekistan Liberal Demokratik Partisi, Özbekistan Halk Demokratik Partisi, Özbekistan Milli Kalkınma Partisi, Adalet Sosyal Demokratik Parti, Özbekistan Ekoloji Hareketi.¹¹³ 1992'de kabul edilen anayasa ile başkanlık rejimi kurulmuştur.

Özbekistan'da da bağımsızlığını kazanan diğer devletler gibi cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan insanları tam bir dayanışma içinde birlikte yaşamaya ve kader birliği yapmaya yöneltecek bir süreçle yani ulus bilinciyle örgütlenme sorunuyla karşı karşıya kalındığı görülmüştür. Sovyet rejimi içerisinde cumhuriyet yönetimi, demokrasi, özgürlük kavramlarından uzak, atanmış kişilerce yönetilen ve birbirinden ayrılaştırılan topluluklar, bağımsızlıktan sonra Rusya ile ilişkileri devam ettirme zorunluluğu ve geçmişe ait olan Rus kültür ve etkisinin kırılması gerekliliği ikilemi içerisine girmişlerdir. Farklılıklardan kaynaklanabilecek olumsuzluklar yurttaşlık temeline dayanan vatandaşlık bilinci ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Bağımsızlığını kazanan SSCB uluslarının yaptığı gibi Özbekistan'ın da ilk işi bağımsızlığını kazanan her devletin sahip olduğu teferruatı edinmek olmuştur: Bayrak, milli marş ve arma. İktidarın teşkili ve devlet yapısı, Sovyetler Dönemi'nden kalma devlet çerçevesinin isimlerinin değişmesi ile de kurulmaya çalışılmıştır. Kurumların ve yolların isimleri de değiştirilmiştir. Bayraklar ise simgeseldir: Özbek ve Türkmenlerin yıldızları, Kazak ve Özbeklerin gökleri. Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan bayraklarına yeşil bantlar koymuş, Kazaklar ve Kırgızlar ise bu rengi kullanmamıştır. Bunu milli bayramların ortaya çıkarılması izlemiştir.¹¹⁴ İslam, devletin dini olarak kabul edilmiştir. Özbekistan, Buhara'da Bahaeddin Nakşibendi'yi şatafatlı bir şekilde anmakta, Yesevilik ve Nakşibendiliğin Orta Asya kökenli olmalarından yararlanarak radikal ve Vahabi etkilerine karşı ulusal bir İslam tanımlanmaya çalışılmaktadır(¹¹⁵).

¹¹³ Özbekistan Künyesi, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>, 28.04.2013.

¹¹⁴) ROY, a.g.e. s. 217-218.

¹¹⁵) ROY, a.g.e. s. 216.

Özbekistan uluslararası ilişkiler açısından ise bağımsızlığından sonra öncelikle bölgesel işbirlikleri geliştirmiştir. 1992 yılından başlayarak BDT ile ilişkiler önce diplomatik sonra politik ve ekonomik olarak geliştirilmiştir. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi kurumlara üyelik ise bağımsızlığının hemen ardından gerçekleşmiştir. Özbekistan, Uluslararası Para Fonu'na 21.09.1992 tarihinde Article XIV'ü de kabul ederek üye olmuştur. Temmuz 1994'de Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında yapılan anlaşmalarla Serbest Ticaret Bölgesi kurulmuştur. Yine aynı dönemde Özbekistan ve Rusya arasında imzalanan ekonomik birlik anlaşmasıyla iki ülkenin reform koordinasyon çalışmalarında ortak tavır ve işbirliği yapılacağı sözü verilmiştir. Güvenlikle ilgili olarak Özbekistan 1994 yılında NATO'nun Barış Ortaklığı Programı'na katılmıştır. Ekonomi açısından ise hemen her alanda yenileşme hareketleri yapılmaktadır. Bunun uluslararası finans kuruluşlarına üyelik sürecinin, globalleşen ekonomi dünyasının ve liberalizasyonun büyük etkileri vardır⁽¹¹⁶⁾.

Sovyetler Birliği döneminde Müslüman milletin eşitsiz gelişmesi teşvik edilmiştir. Özbekler, Sovyet Müslümanları arasında daha ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmesi diğer Müslüman elitleri tarafından kötü bir işarettten ziyade iyi bir işaret olarak da görülebilir; her Müslüman'ın bildiği gibi Özbeklerin geçmişi güçlü hanedanların kahramanlıklarıyla görkemli kılınmıştır. Dolayısıyla Özbeklerin Stalinist "*biçim olarak milli*" formülüyle uygun olarak benimsedikleri kültürel kökler 'Özbek' geçmişinden değil, Orta Asya, Kazak, ve Orta Volga Müslümanlarının ortak geçmişinden gelmektedir⁽¹¹⁷⁾. Bu doğrultuda Özbeklerin kendilerini diğer Sovyet Müslümanları karşısında, aynen Rusya'nın SSCB'nin diğer azınlıkları karşısında kendilerini resmettikleri gibi, '*Büyük Birader*' olarak görmeye başlamışlardır. Bağımsızlıktan sonra Özbekistan yine bu söylemini ortaya koymuş ancak diğer bağımsız cumhuriyetler bunu dikkate almamışlardır.

¹¹⁶⁾ ÖZDEMİR, a.g.m. s. 88-89.

¹¹⁷⁾ BENNINGSEN ve WIMBUSH, s. 131-132.

5.2. SİYASAL MUHALEFET VE TOPLUMSAL ÖRGÜTLENMELER

İslam KERİMOV, ülkeyi 1 Eylül 1991’de ilan edilecek olan bağımsızlığa gecikmeden taşımak için Ağustos darbesinden yararlanmıştır. Bu, yalnızca birkaç gün sürecek olan liberal dönemin başlangıcı olmuş, Aralık 1991’de gerçekleştirilen seçimleri, etkin ama sınırlı bir muhalefet karşısında oyların %86’sını alarak kazanmıştır. Milliyetçi bir söyleme sahip olan ve sık sık İslamcılarla beraber olan Birlik Partisi çok etkilidir. İslamcı hareketler Abdullah UTAEV önderliğindeki İslami Yeniden Doğuş Partisi’nin güçlü olduğu Fergana’da da etkinlik göstermiş, Erk Partisi ve Muhammed Salih de Bağımsız Özbekistan için mücadele etmiştir.

Kerimov; siyasal hareketleri sindirerek sistemli bir şekilde başkanlık rejimini yerleştirmiştir. 1992 tarihinden itibaren demokratik muhalefet dize getirilip muhalif milletvekilleri bir bir etkisizleştirilerek iktidardan uzaklaştırılmıştır. Pulatov Kardeşler takibata uğramış, kardeşlerden biri Kırgızistan’da yakalanarak sınır dışı edilmiştir. Erk Partisi 1991 yılında yasaklanınca Partinin Lideri Muhammed Salih Türkiye’ye sığınmak zorunda kalmıştır. Türk-Özbek ilişkilerinin soğumasına neden olan bu sığınma Salih’in Türkiye’den çıkarılması ile normale dönmüştür. Namangan’daki İslamcı isyan 1992’de yumuşak bir şekilde bastırılmıştır. 1993’te ise Müftü görevden alınmış ve yerine iktidar ile uyumlu bir din adamı Müftü tayin edilmiştir. Bu tayinden sonra Diyanet İşleri İdaresi Müftülük üzerindeki denetimini yeniden kurabilmiştir⁽¹¹⁸⁾.

Muhalefet üzerinde olan bu baskı sonucunda; ABD ile Rusya arasında, Rusya’nın Özbekistan’daki Hükümetin atmış olduğu bu adımları desteklediğini düşünmesi bir krize yol açınca Kerimov baskıyı biraz azaltmıştır. Kasım 1994’te birçok siyasi tutuklu Kerimov tarafından affedilmiştir. Bugün ise hükümete bağlı partilerin bulunması şeklen demokrasi varmış görüntüsü vermektedir.

¹¹⁸⁾ ROY, a.g.e. s. 185-186.

ABD, 1994 sonundan itibaren insan hakları sorununu görmezden gelerek Özbekistan'la olan ilişkilerinin düzeyini yükseltmiştir. Bunun sonucunda ülkeye yabancı yatırımcıların gelişi hızlanmıştır¹¹⁹).

Özbekistan'da siyasi muhalif olarak değinilmesi gereken bir unsur da İslamcılardır. “*Özbekistan İslami Hareketi*” özellikle 11 Eylül'den önceki ilk on yılda adından söz ettiren ve terör örgütü olarak nitelendirilen bir örgüt idi. Özbekistan İslami Hareketi 1990'lı yılların başında Muhammed Cuma NAMANGANI, Tahir YOLDAŞ ve radikal İslamcı arkadaşları tarafından kurulmuştur. Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, İslam Karimov'un Andican ziyareti esnasında örgütün en önemli kişilerinden Muhammed Tahir YOLDAŞ, Karimov'un karşısına çıkarak acil bir İslam devleti ilan etmesini isteyince salonda büyük bir tartışma yaşanmıştı. Kısa bir süre sonra Karimov Özbekistan'da kendi otoriter rejimini kurunca sadece Özbekistan İslami Hareketi'ni değil, tüm muhalif unsurları yoğun bir baskı altında tutmuştu. Baskılar sonucunda bazı muhalifler ülkeyi terk ederken kimileri de hapse atılmıştı.

Siyasal alanda faaliyet göstermek isteyen muhalifler, 1993 yıllarında önce Türkiye'ye daha sonra da Avrupa ülkelerine sığınırken, Namangani ve Yoldaş gibi bir takım Radikal İslamcılar o dönemde başlayan Tacikistan Savaşı'na katılarak özellikle Tacikistan Özbeklerinin Tacik rejimine karşı örgütlenmesinde etkili rol oynamışlardır. Ayrıca, Afganistan'daki bazı Özbek komutanların dikkatlerini kendi üzerine çeken bu kişiler, Afganistan'dan silah ve mühimmat yardımı almışlardır. Ancak, 1997'de Tacikistan'da savaşıyan gruplar bir koalisyon kurarak Tacikistan'daki siyasal iktidarı paylaşınca Özbekistan İslami Hareketi kurucuları uzlaşmayan Tacik muhaliflerle birlikte Afganistan ve Pakistan sınırlarına yerleşmişlerdir.

Son dönemlerde Afganistan'ın kuzey bölgelerinde de yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bilinen Özbekistan İslami Hareketi'nin bölge güvenliği için anahtar rolü oynadığı kabul edilmektedir. Etnik ve kültürel yakınlığın yanında dini duyguları kullanan Hareket Kuzey Afganistan Özbekleri tarafından da desteklenmektedir. Dolayısı ile Özbekistan İslami Hareketi son dönemlerde sadece Özbekistan değil, Afganistan üzerinden neredeyse tüm Orta Asya ülkeleri içinde etkili olan bir örgüt

¹¹⁹) ROY, a.g.e. s. 186.

konumuna yükselmiştir¹²⁰). Kerimov ABD'nin Afganistan'a müdahalesini fırsat bilerek İslami harekete olan baskıları artırmış ve 2000'li yılların başında etkisizleştirmiştir. Muhalifler; bugün bir hareket olarak varlığını devam ettirse de İslami bir devlet ve rejim kurma gücüne sahip değildirler.

5.3 SİYASAL MUHALEFET OLARAK MUHAMMED SALİH

Muhammed Salih, 20 Aralık 1949'da o zamanki adı Ürgenç olan bugünkü Yengibazar nahiyesine bağlı Beğler köyünde¹²¹) doğmuştur. Dedesi Beğcan Bey, babası ise Muhammed Emin Bey'dir. Babası Muhammed Emin Bey, İkinci Dünya Savaşı'na Sovyet ordusunda gönüllü olarak savaşmıştır. Yüksek öğrenimini Taşkent ve Moskova'da yapan Muhammed Salih, ilk şiir deneyimlerini öğrencilik yıllarında yapmıştır. Özbekistan'da Sovyet baskısına karşı mücadeleyi edebi alana taşıyan ve şiirlerine bunu yansıtan bir şairdir. Şair olarak başladığı mücadele O'nu belki de hiç istemediği siyasetin içine çekecek ve Bağımsız Özbekistan mücadelesinin bayraktarlığını yapacaktır.

1968 yılında Sovyet ordusunda askerlik hizmetini tamamlamak için girmiştir. Çek Cumhuriyetini işgal eden Sovyet ordusunda bulunmuştur. İşgal sırasında Kızılordu'da bulunan Asyalı Müslümanlara karşı Rus askerlerinin ırkçı yaklaşımlarına şahit olmuş ve kendi deyimiyle o andan itibaren “*muayyen bir millete*” mensup olduğunu hissetmeye başlamıştır¹²²).

1970'lerin başında Taşkent Üniversitesi Gazetecilik Fakültesini kazanmış ve edebiyat dünyasına atılmıştır. Dede Korkut hikâyeleri, Yunus Emre şiirleri ve Franz Kafka'nın eserlerini Özbekçeye çevirmiştir. Bir arayış içinde olan ama bu arayışını yüksek sesle ifade edecek kadar özgür olmayan Salih ve arkadaş grubu bunu dillendiremeseler de yeni bir edebi ve toplumsal söylemi yerleştirmeye başlayacaklardır. Bu yıllarda Gaspıralı İsmail hakkında bilgiler edinmiş, görüşlerini özümsemiş ve ‘Türk Kavimleri Birliği’ gayesi zihninde şekillenmeye başlamıştır. Taşkent Üniversitesi'nde Felsefe fakültesini bitiren arkadaşı Harezmi Tahir Kerim

¹²⁰) BURGET, Fazıl Ahmet Özbekistan İslami Hareketi, Orta Asya'da Tehdidin Diğer Adı, <http://www.turksam.org/tr/a2752.html>, 11 Eylül 2012.

¹²¹) SALİH, Muhammed Yolname, Çeviren: Mahmut Özbek, Bilge Oğuz Yayınları, 2007, İstanbul, s. 12.

¹²²) SALİH, a.g.e. s. 20.

bir gün Hürriyet ya da Amerika'nın sesi radyosunda verilen bir habere göre, Türk bir siyasetçinin Çin'e giderek oradaki Uygurların haklarının verilemesini istemiş ve bu siyasetçi de Albay Alparslan TÜRKEŞ'miş⁽¹²³⁾. Bu haberin, daha sonra Türkiye'ye gelişinde Alparslan TÜRKEŞ'ten doğru olmadığını öğrenecektir. 1975-1977 yılları arasında 'Fizkültüra Uzbekistana' gazetesinde çalışmıştır. O yıllarda Türkiye'den gelen herkesi 'Türkçü' olarak algılayan Muhammed Salih ve arkadaşları, Türkiye'de var olan sağ-sol çatışmasından ise habersizdirler.

1980'li yılların başından itibaren Dorman'daki yazarlar birliğinde çalışmaya başlayan Salih, günde birkaç şiirle buradaki görevini tamamlamış sayılmaktadır. Milli görülen her şeyin yasaklandığı, dini metinlerin ortadan kaldırıldığı ve Allah, peygamber ve melek gibi kelimelere sansür şiddetinin arttığı bu yıllarda, bir yazarlar birliği çalışanı için iki odalı bir ev lüks sayılmaktadır.1985 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin başına geçen Gorbaçov'un reformları sonunda kısmen ortaya çıkan fikir hürriyetinden sonra Muhammed Salih şunları yazmıştır:

"Biz, hürriyeti arzulayan Sovyet insanları, onun yalnızca tek bir kesimin veya yalnız tek bir kişinin olamayacağı özelliğini aklen anlasak bile kalben asla kabul edemezdik. Bizim hürriyetimiz bizim için ne kadar değerli görülürken, karşı tarafın hürriyeti bize o kadar tehlikeli görünürdü. Biz, bir nimeti ortadan bölüşmek saadetinden mahrum edilmiştik. Biz birlikte mutlu olmaya alışmamıştık. Biz Sovyet insanları birlikte mutsuz olmaya alışmıştık⁽¹²⁴⁾.

Komünist memurlar fikir hürriyetinden ilk yararlanan kesim olmuştur. Sahip oldukları mevkiden bir üst mevkie yükselmek için birbirleriyle mücadeleye başlamışlardır. Üst makamlara gönderilen mektupların isimsiz gönderilebilmesi hürriyetin bahsettiği haklardandır. Kadroların Ruslaşmasına hızlı bir şekilde devam edilmiştir. Yerli halk yani Özbekler pamuk tarlalarında çalışmaya devam etmişler ve yine en az gelire sahip olan onlar olmuşlardır.

1986 yılında Özbekistan Yazarlar Birliği'nde Aral Komitesi kurulmuştur. Yazarlar Birliği Sovyetlerin denetiminde olup, yayınlanacak olan makale ve şiirler gözden

¹²³) SALİH, a.g.e. s. 27.

¹²⁴) SALİH, a.g.e. s. 70.

geçirilip rejime karşı olacak kelime ve cümlelere sansür uygulanmaktadır. Gorbaçov'un reformları ile gelen kısmi özerklik sonrasında ise tartışılmayan konular gündeme gelmiş ve iktisadi ve sosyal meseleler kaleme alınmaya başlamıştır. Ayrıca Özbekçenin konuşma ve yazma dili olarak ön plana çıkması gerektiği yönünde düşünceler de dillendirilmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda Aral Komitesi hükümetin özel izni olmadan kurulan ilk sosyal kurumdur. Bu yönden Birlik; halk hareketinin atalarından birisi demek mümkündür⁽¹²⁵⁾.

1986 yılının Kasım ayında meydana gelen Alma-Ata olaylarında binlerce insanın sokaklara dökülmesi Sovyet rejimi boyunca Orta Asya'da meydana gelen en büyük sosyal hadise olmuştur. Kazaklar bu olay ile Sovyet toplumunun da hoşnutsuzluğunu belirterek sokağa çıkmaya muktedir olduğunu, bunun için gerektiği takdirde kurban vermeye hazır olduklarını ispat etmişlerdir. Polis ve askerlerin cop ve dipçiklerinin darbesiyle can veren onlarca Kazak delikanlıları ve genç kızları henüz meşruluk kazanmamış fikir hürriyetinin ilk kurbanları olmuşlardır⁽¹²⁶⁾. Olaylar Sovyet birlikleri tarafından bastırılmıştır.

1988 yılında Muhammed Salih yazarlar birliği sekreterliğine seçilmiştir. Komünist olmamasına rağmen⁽¹²⁷⁾ gerçekleştirilen bu atama ona siyasi faaliyetlere yönelme imkânı sağlamıştır. Siyasi bir hareket kurulması kararlaştırılmış ve 1910'larda Türkistan'da kurulan ancak bir halk hareketine dönüşmeyen Birlik, bu teşkilatın ismi olması için Muhammed Salih tarafından önerilmiştir. Hareketin tüzüğü yine O'nun tarafından hazırlanmış, maddeler oldukça bulanık bir anlamla kaleme alınmıştır. Bunun nedeni henüz Sovyetlere olan bağlılıktan dolayı alınan tedbirdir. Böylece şair kimliğinden uzaklaşmış ve tamamen siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. Aynı yıl Birlik Hareketi kurulmuş, başkanlık teklifini ise Muhammed Salih kabul etmemiştir. O'nun yerine Polatov seçilmiştir. Birliğin amacı ise Özbekistan'ın maddi ve manevi zenginliklerini korumaktır⁽¹²⁸⁾. İlk miting Aralık ayında gerçekleşmiş, ancak, halk; planlı bir şekilde değil, kendiliğinden Birlik Hareketi varlığının bilincinde olarak bu mitinge katılmıştır.

¹²⁵⁾ SALİH, a.g.e. s. 79.

¹²⁶⁾ SALİH, a.g.e. s. 86.

¹²⁷⁾ SALİH, a.g.e. s. 101.

¹²⁸⁾ SALİH, a.g.e. s. 108.

1989'da Sovyet Parlamentosu için aday adayı seçimi konferansı düzenlenmiştir. Muhammed Salih de aday adayı olarak gösterilmiştir. Adaylar, Hükümet tarafından seçilen 350 delege tarafından seçilmiştir ve Salih yeterli oyu alamayarak seçilememiştir. Yine aynı yıl yapılan seçimlerden sonra halk, parlamentoyu Sovyet tarihinde o güne kadar hiç olmadığı kadar yakından takip etmiştir. Seçim sonunda Özbekistan Yüksek Sovyet'inin birçok vekili Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'ine seçildiğinden boşalan yerler için seçim ilan edilmiş ve Muhammed Salih de aday gösterilmiştir. Ancak O kabul etmemiştir⁽¹²⁹⁾

Mayıs ayında Birlik Hareketi'nin ilk kurultayı yapılmıştır. Muhammed Salih, yeniden teklif edilen başkanlığı kabul etmemiş ve işaret ettiği Polatov seçilmiştir. Halk için bu hareket bir umut ışığı olmuştur. Kurultayda olan kalabalık ve birliğin toplantılarına olan ilgi bunun göstergesidir. Kurultaydan sonra Fergana'da çıkan olaylar ve Birlik yöneticilerinin araya girmesi ile sakinleşen halk her fırsatta Sovyet yönetiminden olan memnuniyetsizliği dile getirmeye başlamıştır. Fergana olaylarından sonra Özbekistan Yüksek Sovyet'inin başına Nişanov'un yerine Komünist Partisi'nin Kaşkaderya vilayeti birinci sekreteri İslam KERİMOV gelmiştir⁽¹³⁰⁾. Önceki başkana göre genç olan yeni başkan, öncelikle yazarlar birliği ile irtibat kurmuştur. Kerimov, Birlik hareketinin faaliyetlerine özgürlükçü bir şekilde yaklaşmıştır. Hareketin tüzüğü Yaş Leninçi gazetesinde yayınlanmıştır. Ancak Salih hükümetle yakınlaşmayla suçlanmış ve Polatov'un Birliğin başkanlığını bırakmasından sonra, O'nu Birlikten uzaklaştırmakla suçlanmıştır. Hatta bu suçlamalar davaya ihanet derecesine varınca Salih; bu durum halk tarafından olumsuz karşılanırsa da Birlikten uzaklaşmıştır.

1990 yılında bağımsızlık ülküsünün siyasi bir platforma taşınması gerektiğini düşünen Muhammed Salih, yeni oluşumun ismini 'Erk' olarak adlandırmıştır. Bu isim de 20. Yüzyılın başlarında Türkistan'da kurulan siyasi teşkilattan gelmektedir. Nisan ayında tanıtılan program Erk Hareketi olarak adlandırılmıştır. Muhammed Salih'e göre İslam KERİMOV rejimindeki ilk ve son demokratik seçim 1990 yılının şubat ayında yapılan seçimlerdir. Bu seçimlere kendisi de aday gösterilmiş ancak

¹²⁹⁾ SALİH, a.g.e. s. 136.

¹³⁰⁾ SALİH, a.g.e. s. 146.

Kerimov %89'luk 'evet' oyu alarak seçilmiştir.¹³¹ 11 Nisan'da Erk hareketi 'Erk Demokratik Partisi' olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda partinin düşüncelerinin dile getirildiği bir gazete de çıkarılmıştır. Erk'in bu faaliyetleri her ne kadar Komünist yöneticilerin dikkatini çekse de ilk aşamada en azından bağımsızlığa kadar bu partiye müdahale edilmemiştir. Komünist Parti'nin yanında ilk sivil parti kurma girişimi kısa sürede halktan da destek bulmuş ve partinin ilk kongresi Nisan ayında yapılmış ve Muhammed Salih başkan seçilmiştir.¹³²

Erk Partisi'nin kurulduktan sonraki en büyük faaliyeti Özbekistan'ın Bağımsızlık Deklarasyonunun hazırlanması ve bunun Yüksek Meclis'te 170 vekilin imzası ile oylamaya sunmasıdır. 20 Temmuz 1990 günü Bağımsızlık Deklarasyonu oy birliğiyle kabul edilmiştir.¹³³ Sovyetler Birliği tarafından nasıl karşılanacağına dair tereddütleri olan Kerimov, bundan sonra meclisin her hangi bir toplantısında bu belgeyi gündeme getirmemiştir. Meclisin 20 Temmuz'daki oturumun hiçbir şekilde televizyonlarda yer almamasının nedeni de bu olsa gerektir.

1990'lı yıllarda Özbekistan'la birlikte birkaç cumhuriyetin de bağımsızlığını ilan etmesi Sovyet hâkimiyetinin gerçekten sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorgulamanın bir sonucu Mayıs 1991'de referandum yapılması kararlaştırılmıştır. Referandumda halkın 'Sovyetler Birliğinin korunması taraftarıyız' şeklindeki soruya 'evet' ya da 'hayır' yanıtı verilemesi istenmiştir. Baltık ülkeleri hariç, Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinin ve özellikle Özbekistan'ın bu soruya 'evet' yanıtı vermesi Muhammed Salih ve Erk Partisi için ağır bir darbe olmuştur. Ancak Sovyetlerin içinde bulunduğu durum ve 19 Ağustos 1991'de Sovyet darbesi de birliği bir arada tutmaya yetmemiştir. Erk Partisi darbeyi gerçekleştiren cuntaya karşı bir bildiri hazırlamıştır. Bu bildiride Erk Partisi üyelerinin hepsi cuntayı kabul etmediklerin bildirmişlerdir(¹³⁴).

“Tarihte öyle devirler var ki onun bir saati yıllara, yılı asırlara denktir. Bu gerçek bugüne kadar bizim için kitabi bir ifadeydi. Ama bugün bu gerçek bizim gözüümüzün

¹³¹) SALİH, a.g.e. s. 162-163.

¹³²) SALİH, a.g.e. s. 174.

¹³³) SALİH, a.g.e. s. 181.

¹³⁴) SALİH, a.g.e. s. 198.

önünde işte... Özbekistan'ın tam bağımsızlığının başka yolu yoktur. Bu tarihi imkânı elden kaçırmamız gerekir”⁽¹³⁵⁾.

Erk Partisi'nin ikinci kongresinde Muhammed Salih yine Özbekistan'ın bağımsızlığına vurgu yapan yukarıdaki cümleleri açılış konuşmasında dile getirmiştir. Kongreden sonra yeniden toplanan yüksek meclis referandumdan sonra yeniden bağımsızlığı ilan etmiştir. (30 Ağustos 1991). Bunu takiben 5 Ağustos'ta Erk Partisi Adalet Bakanı tarafından resmi parti olarak onaylanmıştır. Ardından Birlik hareketi de listeye girmiştir.

1991'in Aralık ayında yapılan başkanlık seçimlerinde Muhammed Salih'in %12.7 oy almış ve seçimleri kaybetmiştir. Ardından ülkenin bazı yerlerinde halk protestolara başlamış ve sert biçimde bastırılmıştır. Daha da önemlisi 1992 yılının Mart ayında Erk, Birlik, Türkistan, Tomaris, Demokratik Islahatlar Hareket ve Genç Alimler Birliği birleşerek Özbekistan Demokratik Forumu'nu kurmuşlardır.¹³⁶ Hükümeti ilk toplantısında açıkça her alanda tenkit eden bu forumun ikinci toplantısının yapılmaması için Muhammed Salih, Kerimov tarafından bir akşam yemeğine davet edilmiş ve kendisine hükümette görev teklif edilmiş; yakın arkadaşlarına da çeşitli görevler vaat edilmiştir. Ancak rejimin içine çekilerek sindirilmek istemeyen Salih bunu reddetmiştir.

Siyasi muhalefet olarak Muhammed Salih, mücadelesinin en başında Sovyet idaresine karşı durmuş, bağımsız bir Özbekistan'ın var olmasına katkı sağlayan en büyük siyasetçi olmuştur. Ancak ülkesinin bağımsızlığından sonra başkanlık seçimini kaybetmesi ve ardından yalnızca muhalif olması ve düşüncelerinin yeni kurulmakta olan totaliter bir devlet için tehlikeli görülmesi nedeniyle, 1993 yılına gelindiğinde, Salih ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve Türkiye'ye gitmiştir. Salih'in sürgün macerası bu yıl başlamıştır. Geride kalan ailesi ve kardeşleri Kâmil Bekcan ve Raşid Bekcan rejimin saldırılarına maruz kalmış ve türlü işkencelere katlanmak zorunda kalmışlardır. Başta Türkiye olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde bulunmuş olan Muhammed Salih, bunlardan Çek Cumhuriyeti ve İsveç'te

¹³⁵) SALİH, a.g.e. s. 208.

¹³⁶) SALİH, a.g.e. s. 224.

birer kez tutuklanmıştır. Ancak dünyada bu tutuklamaların geniş yankı bulması sonucu serbest bırakılmıştır.

Birleşmiş Milletler düzeyinde mülteci statüsüne sahip olan Muhammed Salih belki de en büyük hayal kırıklığını Türkiye’den birkaç kez sınır dışı edildiğinde yaşamıştır. Hayalindeki Özbekistan’ın Türkiye’nin bir benzeri olduğunu söyleyen ve İsmail Gaspıralı’nın dediği gibi ‘dilde, fikirde, işte birlik’ ülküsünün hali hazırda savunucusu olan Salih, her fırsatta bu ülküsünü dile getirmiştir.

2001 yılında Kerimov, Muhammed Salih’e suikast girişiminde bulunmuştur. Tetikçilerin bunu itiraf etmeleri ile gerçekleşemeyen suikast, O’nu dünya gündemine getirmiş ve 2000 yılında ABD tarafından Erk Partisi siyasi bir muhalefet partisi olarak tanınmıştır. Ayrıca yine bu tarihlerde Özbekistan’ın muhalefet cephesi Özbekistan Demokratik Forumu adı altında birleşmiş ve ABD tarafından yasal muhalefet olarak tanınmıştır.

5.4 1991-2013 ARASINDA YAPILAN SEÇİMLER VE ÖZBEKİSTAN DEMOKRASİSİNİN TARTIŞILMASI

Sovyetler Birliği’nde uluslaştırılan beş Türk cumhuriyetinden biri olan Özbekistan, bağımsızlığını bir yıl içinde iki kez ilan etmek zorunda kalmıştır ve hali hazırda dünyada mevcut olan ülkeler içinde bu özelliğe sahip tek ülkedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmaması için yapılan referandum sonucunda ilan edilen bağımsızlık bildirisindeki ‘bağımsızlık’ kelimesinin yerine, mecliste bulunan Kerimov’a yakın olan vekiller tarafından egemenlik kelimesi getirilmiş ve birliğe bağlılık bir süre daha devam ettirilmiştir. Ancak kısa süre sonra birliğin dağılmasıyla birlikte bağımsızlık ilanı yeniden gerçekleşmiştir.

1989 yılında Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan İslam Kerimov, bağımsızlığın ilanından sonra önce Komünist Partinin adını ‘Demokratik Parti’ olarak değiştirmiş ve Aralık 1991 yılında yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı seçilmiştir. Muhammed Salih’in deyimi ile Kerimov’u demokratik yollardan iktidardan uzaklaştırmak için bir fırsat olan Aralık seçimlerinden Kerimov zaferle ayrılmıştır. Devlet televizyonundan yapılan açıklamaya göre seçimde Muhammed

Salih %12.7¹³⁷ oy almıştır. Seçimlere hile karıştırıldığına dair iddiaların ispatı, henüz kurulma aşamasında olan totaliter devletin kanalları tarafından engellenmiştir. Aralık 1992 yılında yeni anayasa yapılmış ve yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrılmıştır.

1995'in Mart ayında ikinci seçimler yerine referanduma gidilmiş ve Kerimov'un görev süresi 2000 yılına kadar uzatılmıştır. Ocak 2000'de yapılan çok partili(!) sistemle gerçekleştirilen Devlet Başkanlığı seçimlerinden sonra Kerimov oyların %92'sini alarak 2004 yılına kadar Devlet Başkanı seçilmiştir. Görev süresi dolmadan Aralık 2001 tarihinde yapılan referandumda, bu süre 2007 yılına kadar tekrar uzatılmıştır. Aralık 2007 yılında yapılan seçimlerde İslam Kerimov, büyük bir katılımın gerçekleştiği seçimlerde oyların %81'ini almıştır ve 2012'ye kadar devlet başkanlığına devam edeceği kesinleşmiştir. (Daha sonra yapılan anayasa değişikliği ile de Devlet Başkanı'nın görev süresi yedi yıla çıkarılmıştır.) Özellikle bu seçimlerden sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'ndan tepki görmüştür. Bunun en büyük nedeni ise 2004 yılında Özbekistan anayasasına giren aynı kişinin ard arda iki kez Devlet Başkanlığı görevini yürütmesine yasal olarak müsaade etmemektedir. Ancak Kerimov anayasanın 90. Maddesinde yer alan bu ibareyi dikkate almamaktadır.

Kerimov, Liberal Demokrat Partisi adayı olarak seçimlere girmektedir. 2014 yılında yapılacak olan seçimlerin milletvekilliği ve mahalli idareler seçimleri ile aynı yıl olması nedeni ile 2015 yılının ilk yarısında gerçekleştirme kararı meclis tarafından alınmıştır.

Özbekistan demokrasisi bağımsızlıktan sonra kurulan totaliter bir rejimle ve muhalefet oluşturabilecek siyasilerden yoksun bir şekilde 2013 yılına kadar gelmiştir. Özbekistan'da var olan aşiretler Kerimov tarafından sistemli bir şekilde muhalefet olmaktan uzaklaştırılmış ve başarı ile dengede tutulmuştur. Muhalif olanlar başta Muhammed Salih olmak üzere, ülke içinde kalanlar ile birlikte çeşitli suçlamalara maruz kalmış ve hapishanelere atılmışlardır. Özbekistan'da kuvvetler

¹³⁷ SALİH, a.g.e. s. 224.

ayrılığını esas alan ve çok partili demokratik yapıya dayanan bir siyasî sistem öngörülmesine rağmen, kuvvetli başkanlık sistemi anayasanın bu maddelerinin önüne geçmiştir. Demokrasi adına yapılan hamleleri ABD ve Rusya ile ilgili olan gelişmelerin belirlediği ortadadır.

Orta Asya'nın kalbinde bulunan Özbekistan'ın sahip olduğu tarihsel miras ve bugün sahip olduğu başta stratejik konumu olmak üzere, zengin yer altı kaynakları ve her yıl büyüyen nüfusu ve ekonomisiyle, Orta Asya'da bulunan devletlerden biraz daha avantajlı konumdadır. Bu açıdan bakıldığında demokratik hayata geçmek için yapılacak olan her yenilik, bölgede yer alan diğer devletlere de örnek oluşturacaktır. 2000 yılında yapılan seçimlerden sonra ilan edilen demokratikleşme paketinde şunlar yer almaktaydı:

- 1- Daha önce yasaklanan bütün siyasi partiler tanınacak,
- 2- Bu partilerin ülke içindeki faaliyetleri kısıtlanmayacak,
- 3- Demokratikleşme için bir dizi adımlar atılacak: Basın özgürlüğü sağlanacak ve resmi basının toplumu yönlendirmesine son verilecek. Sivil toplum örgütlerine tam serbestlik tanınacak. Sendikalar ve Yazarlar Birliği gibi örgütlerin çalışmaları desteklenecek,
- 4- Özbekistan'ı demokrasiden uzaklaştıracak girişimlere müsaade edilmeyecek,
- 5- Yukarıdaki adımlar atıldıktan sonra özgür seçimler yapılacak,
- 6- Bütün bunların yapılabilmesi için muhalefet Kerimov'a destek verecek. Yine muhalefet, bugünkü yönetimi devirip yerine İslam devleti kurmak isteyenlere karşı Kerimov'la birlikte mücadele edecek,
- 7- Kerimov ve muhalefet ülkenin tam demokratikleşmesi için içte ve dışta birlikte çalışacak.
- 8- Serbest seçimler yapıldıktan sonra yeni bir anayasa hazırlanacak⁽¹³⁸⁾.

Umut vaat eden bu maddelerin gerçekleşmediği ilerleyen yıllarda yapılan seçimlerde ortaya çıkmıştır. Özellikle çok partili serbest seçim adı altında yapılan, Devlet Başkanı'nın izin verdiği ölçüde örgütlenen ve sürekli denetlenen muhalefet

¹³⁸) Muhammed Salih Hakkında, Derleyen: Şuayip Karakaş, Bilge Oğuz Yayınları, 2007, İstanbul, a. 104-105.

partilerinin adayları ve aldıkları oy oranlarına baktığımızda tablo daha da netleşmektedir. Muhalefete ve özellikle de Muhammed Salih'e ülkesine dönebileceği söylenmiş, ancak O'nun Kerimov'un demokrasi anlayışına olan güvensizliği dönmesine engel olmuştur. Ayrıca İslami hareketlerin tehdit olarak algılanmasına bu maddelerde de rastlanmaktadır.

1999 yılında Taşkent'te 16 kişinin hayatını kaybettiği bombalı eylemler ve bu olayların sorumlusu olarak Muhammed Salih, gıyabında açılan davada 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 2000 yılında Andican'da meydana gelen ve 50'den fazla kişinin öldüğü intihar saldırıları son olarak da 2005 yılında yine Andican'da meydana gelen halk ayaklanması ve yaklaşık 800 kişinin (özellikle yabancı basın olaylardan sonra sınır dışına çıkarılmış ve haber almak imkansız hale gelmiştir; bu yüzden ölü sayısının daha fazla olduğuna dair iddialar da mevcuttur) öldürülerek bunun bastırılması halkın rejimden hoşnutsuzluğunu ortaya koyan en büyük örneklerdir. Dünya kamuoyu tarafından büyük tepki gören ve Kerimov tarafından terör örgütlerinin faaliyetleri olarak nitelendirilen bu hareketliliklerin sorumlularının yurt dışında yaşayan muhalifler olduğu iddia edilmiştir. Halen Mayıs ayında Andican katliamını anmak için çeşitli ülkelerde toplantılar yapılmaktadır. Ayrıca 2005 yılında Andican'da meydana gelen olaylardan sonra yaşanan bu olaylarla ilgili ABD'yi sorumlu tutan Taşkent, ABD ile arasına mesafe koyarken, ABD de Özbekistan'ın sert müdahalelerinin ve anti-demokratik yönetim anlayışının radikal hareketleri arttırdığını düşünerek, Özbekistan ile arasına mesafe koymuştur.

Özbekistan'ın ABD ve Rusya ile olan ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirilemeyecek olan demokrasi mevzuu, bugüne kadar bu iki ülke ile olan ilişkiler etrafında şekillenmiş ve bundan sonra da bu yönde devam edecektir. Dolayısı ile demokrasi kavramının ve Özbekistan'ın gerçek anlamı ile özgür olmasının anahtarı dış ilişkilerle iç gelişmelerin bir arada değerlendirilmesi ile ortaya çıkacak olan Kerimov sonrası senaryolar bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

5.5 DEVLET BAŞKANI KERİMOV SONRASINA YÖNELİK SENARYOLAR

İslam Kerimov sonrası olası senaryoları değerlendirmek için öncelikle Rusya ve ABD ile olan ilişkilerin düzeyine bakmak gerekmektedir. 11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin Özbekistan ile iyi ilişkiler kurmuş olmasına rağmen bu ilişkiler sağlam bir zemin üzerinde durmamaktadır. İki ülkenin karşılıklı çıkar ilişkilerinde her zaman şüpheyle yaklaştıkları bazı konular olmuştur. ABD, Afganistan'a müdahalesi sonrasında hava sahasını ve üssünü kullanmak için Özbekistan'a ihtiyaç duyarken, Özbekistan'da hem Özbekistan İslam Hareketi'ne karşı mücadelede hem de Rusya'ya karşı bir alternatif oluşturduğundan dolayı ABD'ye ihtiyaç duymaktadır. Fakat diğer yandan ABD ile kurulan iyi ilişkilerin Özbekistan İslam Hareketi'nin saldırılarını arttıracığından endişe duyulmaktadır. ABD ile Özbekistan arasındaki en ciddi sorun ise, ABD'nin demokratikleşme ve insan hakları konusunda Özbekistan'ı sıkıştırmasıdır. ABD ile Özbekistan arasındaki bu fırtınalı ve sorunlu ilişki, ABD tarafından sürdürülebilir bir ilişki olarak kabul edilmeyebilir. Bu durumda ABD, Özbekistan'da gerçekleşebilecek rejim karşıtı bir halk hareketine, Arap Baharı'ndaki muhaliflere verdiği destek ile uyum içinde bir destek verebilir.

11 Eylül'den sonra İslami terörü yok etmek bahanesi ile Afganistan'a müdahale eden ABD'ye ülkede üs sağlayan ve ABD'nin bu eyleminden cesaret alarak ülkede bulunan İslami hareketlerin üzerine giden Kerimov, söz konusu hareketleri etkisizleştirme anlamında başarı sağlamıştır. Afganistan'dan 2014'de çekilmeye hazırlanan ABD için Özbekistan'ın önemi artmaktadır. ABD'nin bıraktığı boşluktan dolayı İslami hareketler yeniden canlanabilir ve Rusya'da bölgedeki değişimleri etkilemek için bir takım girişimlerde bulunabilir. 2015 yılında Özbekistan'da gerçekleşecek olan seçimlerde Kerimov'un devlet başkanı olarak devam etmesi halinde, seçimler öncesinde bu çekilme önem taşımaktadır. Ayrıca ABD, Afganistan'a sınırı olan Özbekistan ve Tacikistan-Kırgızistan kara ve hava yolu üzerinden ağır araçlarını Afganistan'dan çıkartmak için hazırlıklara başlamıştır. Bu kapsamda Afganistan'dan çıkarılacak NATO güçlerine ait teknik malzeme ve silâhların bir kısmının Özbekistan'a ve Kırgızistan'a hediye edileceği iddia

edilmektedir. Bu dengeler göz önünde bulundurulduğunda Kerimov sonrası Özbekistan demokrasisinin geleceği dış ilişkiler bakımından Kerimov ve yönetiminin ortaya koyacağı performansla alakalıdır. ABD tarafından muhaliflere destek verilmesini gerektirecek gelişmelerden biri olan Rusya ile yakınlaşma, dış politikada denge siyasetini son yıllarda başarı ile uygulayan Özbek yönetiminin değişimi için etkisiz bir seçenek olarak durmaktadır.

Özbekistan'da Kerimov sonrası olası senaryoları oluşturan iç gelişmelere baktığımızda ise birden fazla unsur göze çarpmaktadır. Anayasanın 2004 yılında devlet başkanının iki kereden fazla seçilemeyeceğine dair ibarenin kabul edilmesine rağmen Kerimov'un bu maddeyi dikkate almayarak devlet başkanı adayı olarak devam etmesi ve seçimlere aday olması bağımsızlıktan bugüne Kerimov'un görevde nasıl kaldığını bizlere göstermektedir. Ancak bugünlerde Kerimov'un hastalığı ve tedavi için Almanya'ya gidip gelmesi O'ndan sonra oluşabilecek senaryolar tartışılmaktadır. Kerimov tarafından gündeme getirildikten sonra Mart ayında Meclisten geçen ve Senato tarafından onaylanması beklenen yeni anayasal düzenlemeler bu senaryolarla yakından ilgilidir. Anayasa değişiklikleri, Parlamentonun sistemdeki etkisini artırıcı ve Cumhurbaşkanlığının devrini düzenleyici hükümler içermektedir. 2011 yılında yapılan düzenlemeye göre Başbakan, Cumhurbaşkanı yerine parlamentoya karşı sorumlu olacak ve milletvekillerinin 1/3'ünün güvensizlik oyu vermesi durumunda iktidardan düşecektir. Daha da önemlisi, yeni düzenleme ile Devlet Başkanının görevini yapamayacak hale gelmesi durumunda, Senato Başkanının geçici olarak görevi devralması ve üç ay içinde seçime gidilmesi öngörülmektedir.¹³⁹ Bu değişikliklerle Kerimov kendisinden sonra hiçbir makamın mutlak güce sahip olmamasını amaçlamaktadır. Bu adımlar Başbakan Şevket Mirzayev'in etkisini sınırlandırmaya yönelik bir hamle olarak da değerlendirilebilir. Bilindiği gibi Mirzayev 2003'ten bu yana Başbakandır ve 2014 yılında yapılacak olan seçimler de O'nun geleceğini belirleyecektir.

¹³⁹)DEMİRTEPE, Turgut Özbekistan'da Kerimov Sonrasına Yönelik Senaryolar, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=438>, Haziran 2011 sayısı.

Bu noktada Kerimov'un ölmesi durumunda geçici olarak görevi üstlenecek ve muhtemelen sonraki süreçte kilit rol oynayacak Senato Başkanının kimliği önem arz etmektedir. Şu an için görevde bulunan Ilgizar Sabirov çok az bilinen bir politik figür, yeni düzenleme sonrası bu makama ülkedeki güç dengelerini gözetenek çok daha etkin bir ismin atanmasına mutlak gözüyle bakılmaktadır. Hatta uzun dönemdir Kerimov sonrası senaryolara ilişkin adı geçen Kerimov'un büyük kızı Gülnara Kerimova'nın da bu makama atanabileceği konuşulmaktadır.¹⁴⁰ Gülnara Kerimova Özbek halkı tarafından tepkiyle karşılanan bir isimdir. Sahip olduğu lüks yaşam tarzı ve Avrupa sosyitesi ile var olan yakın ilişkileri O'nu bu görevden alıkoymaktadır. Ancak günümüz seçimle yönetime gelen monarşilerinin, yönetimi hanedanlığa dönüştürmesi özelliğini göz önünde bulundurduğumuzda Kerimov'un kızı da dahil olmak üzere ailesinden birini de işaret etmesi söz konusudur.

New York Times Gazetesi'nde yayımlanan bir haberde, 75 yaşındaki Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'un Nevruz törenleri sırasında dans ettikten sonra kalp krizi geçirdiği iddia edilmiş.; Kerimov'un 8 gündür televizyonlara çıkmamasının bu iddiayı güçlendirdiği ifade edilmiştir. Özbek lider Kerimov'un durumu öğrenilemezken yerine geçecek kişinin kim olacağına dair tartışmaların da başladığı söylenmektedir¹⁴¹).

Son anayasal düzenlemelere rağmen siyasal partilerin ve parlamentonun gerçekte işlevsiz olduğu ülkede, siyaset, büyük oranda gayri resmi grupların güç mücadelesi temelinde yürümektedir. Bu gruplaşmaların bir boyutu Sovyet öncesi dönemlere kadar giden, bölgesel ya da kabile bağları çerçevesinde işleyen aşiret siyasetine dayanmaktadır. Bu aşiretler Taşkent, Fergana ve Semerkand-Buhara'dır. Sovyet Dönemi'nde Şeref RAŞİDOV zamanından beri yönetime hakim olan Semerkand aşireti varlığını Semerkandlı olan Kerimov ile daha da güçlendirmiştir. Taşkent ve Fergana aşiretleri ise Kerimov sonrası beklemektedir. Ayrıca Kerimov'un bu

¹⁴⁰)DEMİRTEPE, a.g.m.

¹⁴¹) Yerine Kim Gelecek, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/834197-yerine-kim-gelecek>, 2 Mayıs 2013.

¹⁴¹) DEMİRTEPE, a.g.m.

aşiretlerin yanında farklı çıkarlar etrafında birleşebilecek olan güç odaklarını da sürekli dengede tutmuş olması da önemlidir. Bu noktada karşımıza Kerimov sonrası süreci belirlemesi muhtemel en etkili aktör Rüstem İnatov çıkıyor. İnatov Taşkent aşiretine mensup olmakla birlikte, İstihbarat Servisi Başkanı olarak elinde tuttuğu güç ve sistem içi ittifaklar sayesinde bugüne kadar ayakta kalabilmiş ve bundan sonra da Özbek siyasetindeki hayati konumunu devam ettirmesi beklenen bir figürdür⁽¹⁴²⁾.

Siyasi sistemde etkili olan bir diğer unsur da İç İşleri Bakanlığıdır. İstihbarat servisi ve bu bakanlık arasında bir mücadele söz konusudur. İçişleri Bakanı Zakir Almatov Semerkand aşiretindedir. Rüstem İnatov ise İstihbarat servisinin başındadır ve Başbakan Mirzayev'i ekarte edebilmek için mücadele etmektedir. Ayrıca Maliye Bakanı olan Elyor Ganiyev ve bir dönem dış işleri bakanlığı da yapmış olan Sadık Safayev'de Kerimov sonrası iktidar mücadelesinin tarafları arasında gösterilebilir.

Bu gelişmeleri dikkate alarak üç başlık altında öngörülerini sıralayabiliriz:

Birincisi; Devlet Başkanı İslâm Kerimov'un hastalığının ilerlemiş olması ve yavaş yavaş devleti yönetemeyecek hâle gelmesi. Kerimov uzun süredir kan kanseridir. Bu nedenle Taşkent'de lösemi üzerine çok modern bir tesis inşa ettirmiş ve her ay Taşkent'e gelen Alman doktorlar tarafından kontrol altında tedavi edilmektedir. Bu nedenle Kerimov'un sağlık durumunu en iyi Almanlar bilebilirler. Kerimov, Özbekistan'ı demir bir yumrukla idare etse de siyaseti iyi bilen güçlü bir liderdir. **İkincisi;** Sadece yönetimde değişimin olmasıdır. Aslında, en beklenen gelişme budur. Türkmenistan'da Saparmurat Türkmenbaşı'nın (Niyazov) ölümü ile sistem değişmemiştir. Aynı durumun Özbekistan'da da olması ve rejimin kendini koruması muhtemeldir. **Üçüncüsü,** Orta Asya'ya demokratikleşme baharının Özbekistan'dan esmesi. Böyle bir demokratik açılım hem ABD'nin, hem Rusya'nın, hem de Özbek İslâmi hareketlerinin çıkarına olabilecektir⁽¹⁴³⁾.

¹⁴³) KANPOLAT Hasan, Özbekistan'da Değişim Rüzgarları, <http://www.2023.gen.tr/nisan2013/11.htm>, 15 Nisan 2013.

SONUÇ

Arap Baharı adı verilen 2010 yılında Tunuslu Muhammed BUAZİZİ isimli seyyar satıcının kendini ateşe vermesiyle başlayan süreç, Mısır ve Suriye'yi de içine alarak genişlemiş ve son olarak Suriye'de çözülemez bir hal almış; rejim yanlıları ve muhalifler arasında bir iç savaşa dönüşmüştür. Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'nın, yeniden tanzim ettikleri Orta Doğu'yu mücadele sahasına dönüştürmeleri ve bu sahaya İsrail, Türkiye ve İran gibi bölgede söz sahibi olan devletlerin de müdahalelerde bulunması, gelişmeleri çok boyutlu bir hale getirmektedir. İki yıldır Suriye'de devam eden ve son günlerde Fransa ve İngiltere'nin de Suriye muhalefetine silah yardımı yapılması yönünde Rusya'ya gözdağı veren açıklamalarından sonra, İsrail'in Suriye'yi vurması asıl amacın Suriye halkına demokrasi getirmek olmadığı yönündeki yorumların kuvvetli bir şekilde dile getirilmesine neden olmuştur. Beşar ESAD yönetiminin devrilerek liberal bir seçim sisteminin varlığının başta Suriye olmak üzere bölgeye yerleştirilmesi kısa vadede mümkün görülmemektedir.

Orta Doğu'da bu tür olaylar cereyan ederken, bu bölgedeki yönetim tarzlarıyla denk, benzer ekonomik sıkıntıların ve aynı memnuniyetsizliklerin bulunduğu bir bölge de Türkistan coğrafyasıdır. Özellikle Arap Baharı adı verilen süreçten sonra bu coğrafyada meydana gelen ve gelebilecek en küçük hareketlilik Arap Baharı ile kıyaslanmakta ve öngörüler ortaya konulmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki her ne kadar aynı özelliklere sahip olsalar da, Orta Asya, Orta Doğu değil; Orta Doğu da Orta Asya değildir.

Yaşlı liderler mevzuunun gündemi meşgul ettiği Orta Asya'da yaşlı ilerleyen devlet başkanlarının ve özellikle de Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'un yerine halef tayin etmemesi demokrasi ve özgürlük adına bir umut doğursa da; kurmuş olduğu başkanlık rejimini devam ettirecek olan bir kişinin yerine geçme ihtimali yüksek görünmektedir. Bu noktada Özbekistan'ın ABD ve Rusya ile olan ilişkileri ile de bağlantılı olan bu durum, önümüzdeki yıllarda bölge açısından önemli gelişmelere kapı aralamaktadır. İnsan hakları, özgürlük ihlalleri gibi konular ABD ile olan ilişkilerin seyrine göre ortaya atılmakta ya da üzeri örtülmektedir.

Orta Doğu'da mevcut olan yeniden şekillendirme hareketleri sonlanmadan, Rusya ciddi anlamda Suriye meselesinde bertaraf edilmeden ki bu imkansız görünmektedir, Orta Asya'da halk hareketi mümkün görünmemektedir. Küresel güçlerin aynı anda iki bölgeye de mesai ayırmak istememesi muhtemeldir. Her ne kadar rejimden memnuniyetsiz olan ve ekonomik açıdan büyük sıkıntılar çeken halk bir fırsat kollasa da siyasal muhalefetin yurt dışında faaliyet göstermeye mecbur bırakılması, bağımsızlıktan beri muhalefetle Özbek halkının arasında mesafe oluşmasına neden olmuştur. Arap Baharı'nın yayılmasında en büyük etkenlerden biri olan sosyal ağlar aracılığı ile bu boşluk doldurulmak istense de henüz istenilen aşamaya ulaşılmış değildir. ABD'nin ERK Partisi'ni meşru muhalefet olarak tanıması olumlu bir gelişme iken, Afganistan müdahalesi sırasında Özbekistan'ın üs olarak kullanılması nedeni ile muhalefetin gündemden düşmesi ve insan hakları mevzuuna atıf yapılamamış olması, ABD'ye bu konuda olan güveni azaltmaktadır. Ayrıca Afganistan'dan çekilirken, Özbekistan'a işgal sırasında kullanılan teçhizatın bırakılması da Özbekistan Hükümetine bir "ödül" olarak değerlendirilebilir.

Coğrafyanın Müslüman ve Türk olması, Batı kamuoyunun bölgede bulunan katliamlara, insan hakları ihlallerine, özgürlük kısıtlamalarına göz yummasına en büyük nedendir. İngiltere eski büyük elçisi Craig MURRAY tarafından da dile getirilen bu gerçeği Türkistan coğrafyasını Orta Doğuyla kıyaslarken aklımızda bulunması gereken önemli bir ayrıntıdır.

Son olarak başta Özbekistan olmak üzere bağımsızlığını kazanan devletlere karşı Türkiye'nin gereken politikaları üretememesi ve akademik anlamda Türkistan üzerine çalışan ve bölgeye ilgi duyan insanların sayısındaki azlık ve son olarak da Orta Asya ile ilgili yazılan eserlerin büyük bir çoğunluğunun yabancı yazarlar tarafından kaleme alınması ve çeviri yolu ile okunabilmesi Türkiye'nin demokrasi ve özgürlük yolunda söz konusu ülkelere ne derece örnek oluşturabileceğinin tartışılmasına yol açmaktadır. Önümüzdeki yıllarda Özbekistan'da meydana gelebilecek olan bir yönetim değişikliği ve muhtemel bir şekilde demokrasiye kavuşacak bir ortamın var olması durumunda bu Türkiye'nin soydaşları ile birlikte olabilmesi için bir fırsat doğurabilir. Ancak, Rusya ile Türkiye'nin ilişkisinin seviyesi de Türkiye'nin Türkistan'a olan ilgisi oranında gelişecek ya da gerilecektir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

1. BENNINGSEN A. Alexandre ve WIMBUSH S. Enders *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm*, Anahtar Kitaplar, Nisan 1995.
2. BENNINGSEN A. Alexandre ve QUELQUEJAY *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, Elips Kitap, Ocak 2005.
3. ROY, Olivier *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Ediliđi*, Metis Yayınları, Nisan 2009.
4. DİVİTÇİOğLU Sencer, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, İmge Kitabevi, Şubat 2005.
5. SALİH, Muhammed, *Türkistan Şuuru*, Bilge Oğuz Yayınları, Aralık 2007.
6. KARAKAŞ, Şuayip, *Muhammed Salih Hakkında*, Bilge Oğuz Yayınları, Aralık 2007.
7. SALİH, Muhammed *Yolnâme*, Bilge Oğuz Yayınları, Aralık 2007.
8. KURAT, Akdes Nimet *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
9. KANLIDERE, Ahmet, *Orta Asya Türk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2009.
10. d'ENCAUSSE, Helene Carrere *Tamamlanmamış Rusya*, Ötüken Yayınları, 2003.

Akademik Tezler

11. ÇIđIR, Erman *Özbekistan'da Demografik Yapı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
12. GÖKÇE, Mustafa *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
13. GÖKÇE, Hülya *İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk-Tatar Gramerciliđi*, Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
14. ABDURASULOV, Muhiddin *Basın Özgürlüđu Kavramı: Özbekistan'da SSCB ve İslam Kerimov Dönemi Basın Rejimlerinin Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
15. ÖZDEMİR, Yavuz *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları*, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Makaleler ve Raporlar

16. HASHİMOV, Nadir *Özbekistan Cumhuriyeti'nde 2005 Döneminde Sosyo-Ekonomik Gelişme*, Rapor No: 242, 12 Haziran 2006, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/399/ozbekistan_cumhuriyetinde_2005_doneminde_sosyo-ekonomik_gelisme .

17. KULOĞLU, Hüseyin *Asya Baharı Olabilir*, 20 Ağustos 2012, <http://www.ozbeklerbirligi.org/?Syf=18&Hbr=396781&Diktat%C3%B6r-Kerimovun-devrilmesi-yak%C4%B1n>.
18. ÖZALP, Hüseyin *Avrasya*, 2 Ağustos 2012, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3767>.
19. MEMMEDOV, Ramil *Güney Kafkasya'da Güvenliğin Sağlanmasında NATO'nun Rolü*, Stratejik Öngörü Dergisi, Sayı:2, 14.12.2006, TASAM.
20. AYTEKİN, Mustafa ve DÜĞEN Turgay *Türk Cumhuriyetleri'nde Baharın İlk Yeşili Özbekistan*, <http://uzbekistanerk.com/trk/?p=860>, 15.12.2011.
21. TÜRK, Fatih *Transformasyon Sürecinde Özbekistan'da Siyasal Partiler ve Özbek Muhalefet Liderlerinin Türk-Özbek İlişkileri Üzerine Etkileri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, Aralık 2008.
22. GÜMÜŞ, Burak *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Orta Asya Faaliyetleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2010.
23. KÖMÜRÇÜ, Güler *Özbekistan*, <http://www.turksam.org.tr/a367.html>, 1 Mayıs 2005.
24. DEMİRTEPE, Turgut *Özbekistan'da Kerimov Sonrasına İlişkin Senaryolar*, Haziran 2011 Sayısı, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=438>.
25. SALİH, Muhammed *Özbekistan'da Vaziyet*, 4 Nisan 2013, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=438>.
26. MEKİKİVA Natalya ve SARDOVSKİ Konstantin *Kerimov'dan Rusya'ya Bağlılık Yemini*, 26 Ocak 2007, <http://www.turksam.org.tr/a757.html>.
27. KALAN, Ekrem *Özbekistan'da Madalyonun Öteki Yüzü*, 20 Mayıs 2005, http://www.tasam.org.tr-TR/Icerik/250/ozbekistanda_madalyonun_oteki_yuzu.
28. *Muhammed Salih'in ABD Ziyareti*, 2010, <http://www.usakundem.com/haber/608/%C3%B6zbekistan-muhalefeti-lideri-muhammed-salihin-abd-ziyareti.html>.
29. ALINAK, Oktay *Türk Savunma Endüstrileri*, TASAM Stratejik Öngörü Dergisi, 21 Haziran 2011, <http://www.tasam.org/FileDownload.ashx?p=Icerik&i=4161&f=DOSYA>.
30. ERLER, Özgün *Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik*, TASAM Stratejik Öngörü Dergisi, Sayı:11, 2007.
31. LAÇINOK, Nevra Yaraç *Özbekistan Dış Politikasında ABD-Rusya*, Stratejik Yorum:215, 10 Mart 2006, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/363/ozbekistan_dis_politikasinda_abd-rusya.
32. KERIMOV, İslam *Özbek Modeli*, 3 Mayıs 2011, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/54/ozbek_modeli.
33. BIÇAKÇI, Salih *Özbekistan'da Terör, Güvenlik ve Demokrasi*, USAK Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, S: 1-22, 2008.
34. KANPOLAT, Hasan *Özbekistan'a Farklı Bakabilmek*, ORSAM Dış Politika Analizleri, 5 Ocak 2010, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=540>.
35. *Özbekistan Seçimleri: Özbekistan'ı Anlamak*, 6 Ocak 2010, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=14265>.

36. KANPOLAT, Hasan *Özbekistan Seçimleri*, ORSAM Dış Politika Analizleri, 4 Ocak 2010,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=519>.
37. *Özbekistan Ülke Bülteni*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2012.
http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4079/%c3%96zbekistan_%c3%9c%lke_B%c3%bclteni.html.
38. KANPOLAT, Hasan *Özbekistan'da Değişim Rüzgarları*, Nisan 2013.
<http://www.2023.gen.tr/nisan2013/11.htm>.
39. ABDULLAYEV, Abdulhay *Özbekistan'da İslami Eğilim*, 10 Şubat 2009,
http://tasam.org/tr-TR/Icerik/3833/ozbekistanda_islami_egitim.
40. *Özbekistan'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Ertelendi*, Dünya Bülteni, 23 Mart 2012,
<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=203039>.
41. OĞAN, Sinan *Özbekistan'da 'Yeşil' Devrim Sancıları*, 15 Mayıs 2005.
<http://www.turksam.org/tr/a364.html>.
42. OĞAN, Gökçen *Orta Asya'da Özbekistan'ın Yeni Rolü*, 6 Ekim 2010,
<http://www.turksam.org/tr/a2197.html>.
43. *Özbekistan Künyesi*, 29 Nisan 2013, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>.
44. OĞAN, Sinan Vladimir Putin'in Özbekistan Ziyareti, 3 Eylül 2008,
<http://www.turksam.org/tr/a1476.html>.
45. ALATLI, Alev *Rusya'dan Siyaset Manzaraları*, 9 Aralık 2007,
<http://www.turksam.org/tr/a1361.html>.
46. GÖKÇE, Mustafa *Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, İlkbahar 2008.
47. BASHEER, Margaret *Orta Asya Stratejik Kavşağın Ortasında*, 2 Mayıs 2006,
<http://www.turksam.org/tr/yazdir886.html>.
48. ÇALIŞ, Asım *Özbekistan Ülke Profili*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007.
49. KASIMOV, Begali *Ceditçilik*, Gazi Türkiyat Dergisi, Sayı:6, Bahar 2010.
50. KÜÇÜKKALAY, Mesut *Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 1997.
51. GÜNDÜZ, Ahmet *Boşevik İhtilali'nin Türk Dünyasındaki Yansımaları*, Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 2005.
52. ABDULLAYEV, Natig *Rusya'da Sosyalizmin Kurulma Sorunsalı veya Sonun Başlangıcına Bakış*, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt:3, Sayı:11, 2007.
53. KARAMAN, Zerrin Toprak ve ATAŞ Şermin, *Özbekistan'da Yönetimin Yeniden Yapılanması*, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:1 Ocak 1997.
54. KANPOLAT Hasan, *Özbekistan'da Değişim Rüzgarları*,
<http://www.2023.gen.tr/nisan2013/11.htm> , 15 Nisan 2013.
55. İZZETGİL, Elşan *Rus Avrasyacılığı: N.S. Trubetskoy'un 'Cengiz Han'ın Eseri' Eseri Bağlamında Rus Siyasi Düşüncesini Anlamak*, Uluslar arası Güvenlik ve Strateji Araştırmaları Merkezi, 25 Nisan 2012
<http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=582&bolge=9&konu=27>.

56. YILMAZ, Meşküre *Umutlandıran Özbekistan Seçimleri*, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 4 Ocak 2010,
<http://www.21yyte.org/arastirma/ozbekistan/2010/01/04/3162/umutlandiran-ozbekistan-secimleri>.
57. BURGET, Fazıl Ahmet Özbekistan İslami Hareketi, Orta Asya'da Tehdidin Diğer Adı, 11 Eylül 2012, <http://www.turksam.org/tr/a2752.html>,
58. ÇÖMEZ, Turhan Fergana Vadisi Neden Önemli,
<http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/05/25/yazarlar/yazarlar357.html>,
25.5.2005.